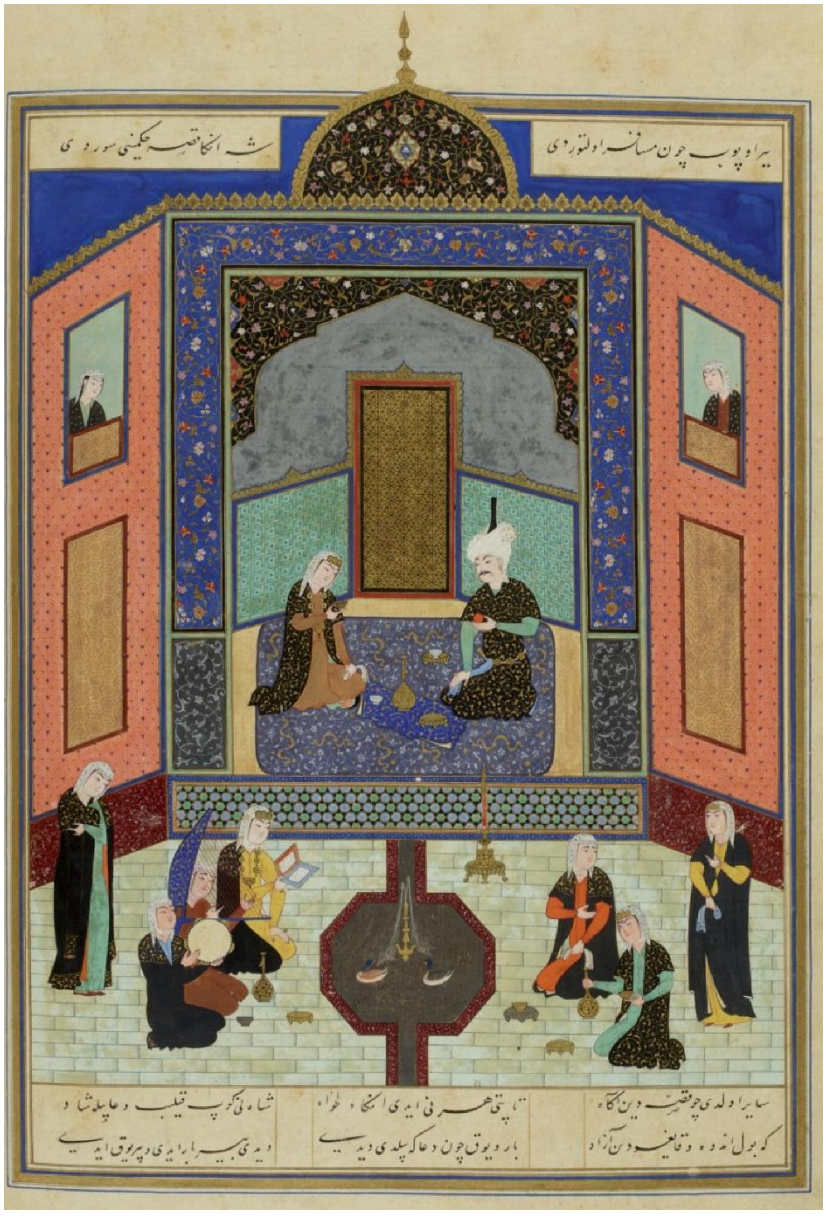
امیر علیشیر نوایی

خمسه

لغت‌نامه، آیتلر، حدیثلر و عربچه عباره‌لر شرحی

توزووچی: تاشقین بهائی

پیراو پوب چون مسافر او لتوردی
شاه انکا قصر حکمنی سوردی
سایرا ولدی چو قصر دین نگاه
تا پتی هر فی ایدی انکا خواه
شاه فی کوپ قیلب دعا پیلدشاد
کو بول اندوه و تا یغدون آزاد
بار دیوتی چون دعا کپیلدی دیدیی
دیدی بیر بار ایدی دیر یوق ایدیی

آ

آبشار: شلاله، شرشره.

آبنوس: قاره توسلی قتّیق و خوشبوی درخت؛ قاره توس و قاره.

آجُر: خشت.

آز۱: آچکوزلیک، حریصلیک، بیریلگنلیک.

آز۲: آزماق (اده‌شماق، آریقله‌ماق) فعلی - نینگ‌اوزه‌گی.

آزرم: اویت، شرم، خجالت.

آس: جونی آق ویومشاق بیر حیوان واونینگ تیریسدن ایشلنگن پوستین.

آسا: سؤزگه قؤشیلیب:

۱. تینچیتووچی، راحتلنتیروووچی، راحتلی؛
۲. کبی، اؤخشش، سینگری معنی - لرینی افاده ایتەدی.

آسابقور: قاووریلگن؛ سؤییلگن و تېریلنگن بوتون قؤینی ایچینی تازه‌لب، اونی سریمساق، پیاز و تورلی زیره‌وارنرسه - لربیلن اخته قیللگندن سؤنگ بوتونله‌ی چؤغلی تندیرگه سالیب کباب شکلیده پیشیریلگن، موغول و تورکلر خانلیکلری ضیافتلریگه خاص آوقت.

آسیغ: فایده، نفع.

آشوقماق: آشیقماق، کؤزلنگن ایش - نینگ، مقصدنینک تیز عملگه آشیرووی اوچوناینتیلماق، صبرسیزلیک بیلن حرکت قیلماق؛ شاشیلماق، اینتیلماق.

آفاق: افقلر، آسمان کینگلیکلری، چول و صحرا کینگلیکلری، دنیا و کاینات.

آل۱: حضور، آلدتامان، قرشی، چیکّه، پیشانه.

آل۲: قیزیل، قیزیل توس.

آل۳: حیله وفریب.

آل٤: عایله ، خاندان.

آلداراتماق: داودیره‌تماق، اېسنکیره‌تماق، شاشیلتیریب قؤیماق، گلدیره‌تماق.

آلفته: بېریلگن، عاشق، حیران؛ پرواسیز، نلزک طبیعت، ستنگ.

آورد: اوروشگه چنقاقلیک، اوروش، نبرد.

آهه: میده تاش، انسان بدنیده‌گی ایسیتمه زوریدن کوپچیب چیققن میده تاشمه‌لر.

آییلماق: هوشیار بۆلماق، هوشگه کېلماق، اۆزیگه کېلماق، توزه‌لماق.

الف

ابّ: آته، قبله

ابا: تارتینیش، ردقیلیش، قۆنمسلیک.

ابابیل: قلدیراچلر.

ابجد: قدیمگی عرب الفباسی‌نینگ شکلینی کۆرستووچی سکّیزته اویدیرمه سۆزنینگ بیرینچیسی و شو اویدیرمه سۆزلرتۆپلمی‌نینگ نامی(بوسۆزلرنینگ هر بیر حرفی معلوم بیر سان قیمتیگه اېگه-دیر) ابجد سۆزلری ترتیبی و قیمتلری بولردن عبارت:

	ب	ج	د	اَبجَد
۱	۲	۳	٤	
هـ	و	ز		هَوَّز
۵	٦	۷		
ح	ط	ی		

۸	۹	۱۰		حُطِّی
ک	ل	م	ن	کَلِمَن
۲۰	۳۰	٤۰	۵۰	
س	ع	ف	ص	سَعفَص
٦۰	۷۰	۸۰	۹۰	
ق	ر	ش	ت	قَرَشَت
۱۰۰	۲۰۰	۳۰۰	٤۰۰	
ث	خ	ذ		ثَخَّذ
۵۰۰	٦۰۰	۷۰۰		
ض	ظ	غ		ضَظَّغ
۸۰۰	۹۰۰	۱۰۰۰		

ابد: سۆنگی یۆق کېله‌جک زمان(ازل-نینگ ضدی) ابدي-دایمی.

ابدال: ولیلیک‌نینگ بیردرجه‌سیگه اېریشگن گروه، ولی، خداگه یقین کیشی؛ قلندر، دیوانه.

ابدان: بدنلر، تنلر، کیشیلرنینگ برچه اعضای بدنلری.

ابطح: مکّه‌ده بیر محله آتی.

ابکار: بکرنینگ کوپلیگی؛ قیزلر، باکره‌لر.

ابلاغ: یېتیشتیریش، خبر یاکه معلوماتنی تینگلاوچیگه یېتکزیش.

ابلیس:شیطان، علاقه‌چی، حیله‌گر، یره-مس.

ابواب: باب‌نینگ کؤپلیگی؛ اِشیکلر، دروازه‌لر.

ابواب‌المعاني: معنی‌لر اِشیکلری، معنی‌لر بابلری.

ابوالغازی: سلطان حسین بایقرانینگ لقبی.

اُبُوَّت: آته‌لیک، آته بؤلیشلیک.

ابوشقه: قری اِر، قیس‌نینگ آته‌سی.

ابوقُبَیس: عربستانده‌گی بیر تاغ‌نینگ نامی.

اَبیض: آق، آپپاق.

اَتراک: تورک سؤزی‌نینگ عربلر قیلگن کؤپلیک شکلی.

اِتّصاف: صفتله‌نیش، توصیف و تعریفله‌نیش.

اِتلاف: یؤق قیلیش، یؤقاتیش، برباد بِریش.

اَتلس: ایپکدن تؤقیلگن مَیین،تِکیس وسیلّیق متاع.

اِثنَین: ایکّی.

اِثنَینِیَـــت: ایکّیلیک، جفتلیک.

اَثواب: ثوب‌نینگ کؤپلیگی؛ کییملر، کییم‌ـکِچک، کییم‌ـباش.

اِجابت: قبول قیلیش، سقله‌نیش، راضی بؤلیش.

اجتهاد: تیریشیش، کوچ باریچه حرکت قیلیش، غیرت کؤرسه‌تیش؛ ینگیلیک ایزلب تاپیش؛ دینیي مقصدلرگه ینگی اصول‌ـقاعده‌لر ایزلب تاپیش.

اجمل: اِینگ گؤزل، جوده چیرایلی.

اجنحه: جناح‌نینگ کؤپلیگی. قناتلر.

الاچوغ: (آلاچوغ، آلاچوق) چَیله کپّه، اویه.

اَحَب: جوده سِیگیلی، اِینگ یخشی.

اَحِبّا: حبیبلر، دوستلر، الفتلر.

احتباس: حبسگه آلیش، قماقده‌سقلش.

احتراز: سقله‌نیش، احتیاطله‌نیش، ییراقله‌شیش.

احتساب: حساب آلیش، حسابلش، تحقیق قیلیش، تِکشیریش.

احرام: حجگه بارگنلر، کعبه‌نی زیارت قیلیش چاغیده کییم اؤرنیده اؤره‌نیب آله-دیگن یلنگ قبت آق متاع.

احسن: اینگ یخشی، عالی.

اَحْسَنِ تَقْویم: اشاره قیلینگ آیت‌نینگ تؤلیق متنی: «لَقَدخَلَقنَا الاِنسَانَ اَحْسَنِ تَقْویم»(تین-٤) ترجمه: بتحقیق بیز انساننی یخشی صورتده یره‌تدیک.

احسن‌القصص: اینگ یخشی قصه‌لر.

اَحفاد: اولاد، نبیره‌لر.

احمال: حمل‌نینگ کؤپلیگی، یوکلر، آغیرلیک.

احمر: قیپ-قیزیل، نهایت قیزیل.

احیا: تیریلتیریش، یشه‌تیش، قیته تیکلش.

اختەچی: آت باقر، آتلر بیلن شغللنووچی کیشی.

اخسومله‌ماق: قولتوملب یوتماق.

اَخضر: کؤمکؤک، یشیل.

اِخفا: یشیریش، بیرکیتیش، مخفي.

اَخِی: آغه-اینی، برادر، آشنا.

اداوی: دارولر، دارو-درمانلر.

ادمان: مشق، بیر ایشنی دایم بجریب تورماق.

ادهم: قاره، قاره تؤریق آت.

اراذل: جوده رذیللر، پستلر.

ارتکاب: بیرار نااؤرین ایشنی قیلیشگه کیریشیش.

اِرجع: «بیزگه قَیتینگلر» معنی‌سیده‌گی بو سؤز «اؤلیم نداسی»دن حکایه.

ارض زلزالها: اِذَا زِلزِلَتِ الاَرضُ زِلزَالَهَا (زلزله-١) ترجمه: وقتیکه یر اؤزیگه خاص زلزله‌گه توشسه.

ارغادال: تاغ اپتگیده‌گی پستک تپه‌لر، دره؛ پست یرلر، پیستیرمه‌لر.

ارغنون: بیرتورلی چالغو اسبابی (آرگن).

اِرَمَ ذاتِ الْعِمادِالّتی لَمْ یُخْلَقْ مِثْلُهَا فِی الْبِلاد: (**فجر -٧،٨**) **ترجمه:**بلند ستونلی ارم گه که اونینگ مثلی باشقه شهرلرده خلق قیلینمه‌گن اپدی!

ارم: افسانوي گؤزل، خوش‌هوا بير باغ- نينگ نامی.

اريغ ۱: پاک و پاکيزه، تازه.

اريغ ۲: جوی، سوو يؤلی.

ازرق: ماوی، کؤک، نيلي رنگ.

ازل: باشله‌نيشی، ابتداسی نامعلوم اؤتگن زمان.

ازهار: شگوفه‌لر، درختلرنينگ گلی.

اسافل: پستلر، قويی طبقه آدملر، توبن کيشيلر.

استرلاب/اسطرلاب: يولدوز شناسلر يولدوزلر مسافتی حسابله‌يدگن بويوم.

استطاعت: قدرت، کوچ، اقتدار.

استعجال: شاشيليش، عجله‌قيليش، تيزليک ايستش.

استغفرالله: خدادن يخشيليک تيله‌يمن.

استماع: ايشيتماق.

استمالت: اؤزيگه مايل ايتتيريش، اؤزتامانيگه تارتيش.

استوا: کون اؤرته‌سی، توش پَيتی، قيام وقتی.

اسد: شير، قوياش برجلريدن ۵-برج‌نينگ آتی.

اَسَدُالله: خدانينگ شيری(حضرت علی کرم‌الله‌وجه گه بيريلگن لقب).

اِسراف: اؤرته‌چه حددن آشيش، کؤپ صرف قيليش، ضايع قيليش.

اَسرو: جوده کؤپ،آرتيق، بی‌نهايه، تَله‌ی، غايت.

اَسفَر: سريغ، سب-سريغ،جوده سريغ.

اسقاط: آليب تشلش، يؤق قيليش، تشلش، ساقط قيليش.

اسن: ياشی اولوغراق، کيکسه‌راق.

اِسناد: اثبات قيليش، تعلقلی وتيگيشلی قيليب آليش.

اُشتُلُم: جور، جفا، ظلم؛ غوغا، تؤپالان.

اِشتهار: شهرت تاپيش، مشهور بؤليش.

اَشجار: شجرنينگ کؤپليگی. درختلر، آغاچلر.

اَشِعه: شعله‌لر، پارلاقلیکلر.

اَشهَب: آقیمتیر کولرنگ توس و شو رنگلرده‌گی آت؛ بۇز آت.

اَصْحَابِی کَالنُّجوم: اَصْحَابِی کَالنُّجوم بایهم اقتدیتم اهتدیتم(حدیث شریف) ترجمه: مېنینگ صحابه‌لریم یولدوزلردیرلر، هر بیریگه اقتدا قیلسنگیز، هدایت تاپه‌سیز.

اَصعَب: اېنگ قیین.

اَصنام: صنملر، بتلر.

اِضطراب: بې‌طافتلیک، بې قرارلیک، تیچسیزلیک، پریشانلیک.

اَطِبّا: طبیبلر، حکیملر.

اطباق: طبقه‌لر، قبتلر، قتلملر.

اطعمه: طعاملر، آوقت، یېگولیک، بوغدای.

اطلاق: بۇشه‌تیش، قۇییب یوباریش، برباد بېریش.

اَطلال: اېسکی بنا و ویرانه‌لرنینگ نشانه‌سی.

اطلس: کۆک، آسمان.

اطوار: طورنینگ کۆپلیگی؛ یوریش توریش، خُلق، حرکت، قیلیقلر، فعللر؛ یۇل، اصول، طریق، عادت.

اَعادی: عدونینگ کۆپلیگی، دشمنلر، یاولر.

اَعجوبه: عجایب، قیزیق.

اَعداء: عدولر، یاولر، دشمنلر.

اعظم: اېنگ کتّه، بویوک.

اعقل: اېنگ عقللی.

اعلام: قۇشین و لشکرنینگ بیراقلری؛ اتاقلی آتلر.

اعلم: اېنگ بیله‌غان،کتّه عالم؛ شریعت قانونلری بیلیمدانی.

اعمیٰ: کور، کۆزی عاجز، کۆرمس.

اغلال: بۇیینگه سالینه‌دیگن تېمیر حلقه، غۇل، زنجیر.

افتقار: فقیرلیک، محتاجلیک، بېچاره‌لیک.

افراط: حددن آشیش، آشیریش.

افرنج: فرنگ(افرنگ)، اروپا.

افریدون: فریدون، قدیم ایران افسانوي پادشاهلریدن بیری.

افسار: نقطه، یوگن، تیزغین.

افسر: تاج، جیغه؛ بیرار نرسه‌نینگ باشی، اوچی.

افسونگر: سحرچی، اَوراقچی.

افصح: اینگ گؤزل(فصیح) سؤزلاوچی، سؤزگه چپچن.

افعي: کتّه ییلان، زهرلی ییلان، اژدها.

اقتران: یقین کېلیش، یؤلیقیش، اوچره-شیش.

اقتضاء: تقاضا، طلب، ایستک، احتیاج، ضرورت.

اقدس: اینگ مقدس.

اقرأ بسم ربک خلق: (علق-۱) اونینگ مضمونی: یره‌تگن ربّینگ آتی بیلن اوقی.

اقصا: اینگ اوزاق قیرغاق، بیرار اوْلکه یاکه شهرنینگ اوزاق بورچگی.

اقطاع: پرچه-پرچه نرسه‌لر.

اَقمِشه: تورلی خیلده‌گی تؤقیمه ماللر، متاعلر.

اکتفا: کفایه‌لنیش، اؤزی-اؤزیگه یېترلی.

اکراه: جیرکه‌نیش، خونیک حسابلش؛ ایستلمه‌گن، یامان کؤریلگن ایشینی مجبوراً بجریش یاکه بجرتیریش.

اکرم‌الاکرمین: خداوندنینگ اسملریدن بیری؛ حرمت قیووچیلرنینگ اینگ کؤپ حرمت قیلووچیسی.

اَکرَمُ‌الضَّیفَ: مهماننی عزت قیلووچی.

اِکسون: قاره رنگلی ایپک کییم؛ حشملی کییم.

اکسیر: مس، قلعی کبی قیمتی پست معدنلرنی آلتینگه ایلنتیریش، همده برچه کسللیکلرنی دفع قیلیش خصوصیتیگه اېگه دېب ایشانیلگن فرضي کیمیا علمی؛ کمالگه اېریشگن اولوغ ذات (پیر)نینگ

نظری تأثیری؛ فوق‌العاده تأثیر کوچیگه اېگه بۏلگن عشق، عاشقلیک کبی نرسه‌لر.

اکل: بیر نرسه‌نی یېماق، تناول قیلماق.

اکلوا و اشربو: مبارک آیت‌نینگ تۏلیق متنی:«يَـٰبَنِيٓ ءَادَمَ خُذُواْ زِينَتَكُمۡ عِندَ كُلِّ مَسۡجِدٖ وَكُلُواْ وَٱشۡرَبُواْ وَلَا تُسۡرِفُوٓاْۚ إِنَّهُۥ لَا يُحِبُّ ٱلۡمُسۡرِفِينَ» (اعراف-۳۱) ترجمه: اې آدم باله‌لری، هر بیر عبادت چاغیده اۏز زینتینگیزنی آلینگ. یېب-ایچینگ و اسراف قیلمنگ. چونکه او ذات اسراف قیلووچیلرنی سېومس. (اۏتگن آیتِ کریمه‌ده کېلگنیدېک، کییمسیز حالده عبادت-طواف قیلیش یاخود جنده، یماق-یسقاق کییم بیلن بجریش عبادت فضلی و ثوابینی زیاده اېتمه‌یدی. لیکن طبیعتی بوزوق کیشیلر بوزوق دیندارلیککه اورینه‌دیلر، تقوانی جُلدور کییملر ایله حاصل بۏله‌دیگن اېتیب کۏرسه‌تیشگه حرکت قیله‌دیلر. الله تعالی اېسه، اېنگیل-باشده حددن آشیب فخر و غرورگه کېتیشنی قاره‌له‌گنیدېک، اونینگ پست و طبیعتسیز حالده استعمال قیلینیشینی هم قاره‌له‌یدی.)

اکمل: اېنگ مکمل، یېتیک.

أَلْإِيْمَانُ أَنْ تُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَ مَلائِكَتِهِ وَ كُتُبِهِ وَ رُسُلِهِ وَ بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَ بِالْقَدَرِ خَيْرِهِ وَ شَرِّهِ: ایمان رکنلری: الله‌گه، فرشته‌لرگه، کتابلرگه، اېلچیلر(پیغمبرلر)گه، قیامت کونیگه، تقدیرگه، اونینگ یخشی و یامانلیگیگه ایمان کېلتیریشدن عبارت.

اَلْاَسْمَاءُ تنزل مِنَ الْسَّمَاء: هرکیم و هرنرسه‌نینگ آتی آسماندن اینیب کېله-دی.

اِلتفات: غمخورلیک، مرحمت، مهربانلیک.

اَلحان: لحن‌نینگ کۏپلیگی. یاقیملی آوازلر، اشوله‌لر، قۏشیقلر، سیره‌شلر.

اَلْحَمْدُللّٰهِ الَّذِیْ وَفَّقَنِی مِنْ اِفْتِتَاحِ اِلیٰ اِخْتِتَامِهِ وَ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ و آلِهِ و اَصْحابِ کِرَامِهِ: خداوندگه حمد و ثنالر بۏلسین که مېنگه ایش‌نینگ باشله‌نیشیدن توگه-تیلیشگه‌چه توفیق بېردی و خداوندنینگ

درود وسلاملری اؤزی‌نینگ رسولی، اونینگ عایله اعضاسی و اولوغ یؤلداشلریگه یار بؤلسین.

اَلدُّنْیَا مَزْرَعَةُ الْآخِرَه: پیغمبریمیز مبارک حدیثلریدن بؤلیب اونینگ معنی‌سی«دنیا آخرت‌نینگ اپکینزاریدیر.» دن عبارت.

اَلَست: مپن اپمسمی؟ ؛ آیت کریمه‌نینگ تؤلیق متنی:« وَ إِذْ أَخَذَ رَبُّکَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَ أَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَ لَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هٰذَا غَافِلِينَ »(اعراف ـ۱۷۲) ترجمه: او ذات آسماندن سوو توشیردی. سؤنگره وادیلرده اؤز مقداریچه سیل آقدی. بس، سیل اؤز اوستیگه چیققن کؤپیکنی کؤتریب کپلدی. و زیب-زینت، اسباب-اسکونه یسه‌ش مقصدیده اؤتده تابلنه‌دیگن نرسه‌لرده هم شونگه اؤخشه‌ش کؤپیک بؤله‌دیر. الله حق و باطلگه منه شونده‌ی ضرب‌المثل کپلتیرور. اما کؤپیک اؤز-اؤزیدن یؤق بؤلیب کپتدی. آدملرگه منفعت بپره‌دیگن نرسه اپسه، پپر یوزیده قالدی. الله مثاللرنی انه شونده‌ی کپلتیره‌دیر. (الله تعالی آسماندن سوو توشیریب، یامغیر یاغدیرسه، سیل آقه‌دی. شو بیلن بیرگه، سیل اؤزی‌نینگ اوستیده کؤپیکنی هم آقیزیب کپله‌دی. بونده سوو حققه، کؤپیک باطلگه اؤخشه‌تیلماقده. زیب-زینت یسه‌له‌دیگن آلتین و کوموش، اسباب-اسکونه یسه‌له‌دیگن تپمیر و مس کبی معدنلر اوستیده هم زنگ و کپره‌کسیز مادّه‌لر بؤله‌دی. بو مَثلده حققه اصل معدنلر، باطلگه زنگ و کؤپیک قیاس قیلینماقده. کؤپیک، گرچند سوونینگ اوستیگه چیقیب تورگن بؤلسه هم، بری‌بیر او کؤپیکدیر. معدنلرده‌گی زنگ و باشقه مادّه‌لر اولرنی اؤره‌ب تورگن بؤلسه‌لر هم، تابلنیش وقتی کپلگنده، بیرپسده یؤق بؤلیب کپته‌دیلر. باطل هم شونده‌ی: اؤزیدن-اؤزی یؤق بؤلیب کپته‌دی.

اَلصَّوْمُ لی: « کل عمل ابن آدم له إلا الصوم فإنه لي وأنا أجزي به »(آدم فرزندی‌نینگ هر بیر عملی اؤزی اوچون دیر، فقط روزه مپن اوچون‌دیر و اونینگ مکافاتینی مپن بپره‌من».

اَلکن: گنگ، ساقاو، لال، دودوق.

اَلْمُلْکُ لَهْ: ابوهُریره (رض) دن روایت دور: رسول الله (ص) بویوردی: «هرکیم، کونیده یورمرته «لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ، وَحْدَهُ لا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ المُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ، وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» (الله دن اوزگه معبود یوق، او یالغیز و شریکی یوق، مُلک اونیکی و حمد اونیکی‌دیر، او هر نرسه‌گه قادر دیر) دیسه، اونگه یوز قولنی آزاد قیلیشچه‌لیک ثواب بیتیشه‌دی ، اونینگ عمللری گه یوزته یخشیلیک یازیله‌دی و گناهلریدن یوزته-سی اریتیله‌دی و اوکونی آقشامگچه شیطان شریدن سقلنه‌دی. و هیچ کیم (قیامت کونیده) اوندن یخشیراق عملگه صاحب بؤلمه‌یدی؛ مگریخشی عملی کؤپ بؤلگن کیشیلر مستثنی دیر. (شوسؤزنی کؤپراق تکرارله‌گن ویاهم کؤپراق یخشی عمل بجرگن کیشیلر). و هرکیم کونیده یو مرته«سُبْحَانَ اللهِ وَبِحَمْدِهِ»(الله‌نینگ پاکلیک و جلالینی و حمدینی برجا کیلتیره‌ی) دیسه، گناهلری بغیشلنه‌دی (اگرچه اونینگ گناهلری دریا کفیچه هم بولسه).

اَلوان: لَونلر، رنگلر.

اَلْوَلَدُ سِرُّ اَبِيهْ: فرزند آته‌نینگ سِرّی دیر. اوشبو عباره‌نی نوایی حدیث دیب ایشلتگنی اونچه‌لیک انیق ایمس: ایشته اگر شه‌غه شبیه اؤلغه‌سین

«اَلْـــوَلَـــدُ سِرُّ اَبِيهْ» اؤلغه‌سین

لیکن نوایی‌دن قریب ایکی عصر اول یَشب ایجاد ایکن مولوی جلال‌الدین محمد رومي‌نینگ مثنوي معنوي‌سیده مذکور عباره عیناً حدیث دیب اؤقتیریلگن:

بهراین فرمود آن شاهِ نبیه

مصطفی که الولد سر ابیه

بیز بو حدیثنی هیچ قنده‌ی منبع‌دن تاپه-آلمه‌دیک، مولویدن کییگی ایجادکارلر، جمله‌دن نوایي هم بو عباره‌نی اوندن کؤچیرگن بؤلیشلری احتمالدن ییراق ایمس. قنده‌یدیر مولویگه، بلکه نواییگه معلوم بؤلگن منبعلر بیزگچه یؤقالیب کیتگن بؤلسه عجب ایمس.

امتزاج: اره‌لشتیریش، قاریشیش. امتزاج تاپماق- قاریشماق، اره‌لشماق.

امتلا: تؤلیش، تؤلیب کیتیش، آوقت سینگدیرالمسلیک کسللیگی.

امساک: اوشلش، سقلش، تییش، سقله-نیش، تیینیش؛ بخیللیک.

امطار: مطر سؤزی‌نینگ کؤپلیگی. یامغیرلر.

اُمَّهات: آنه‌لر.

اِمهان : خؤرلش، ضعیف حسابلش، خدمتگه آلیش.

إِنَّ اللّٰهَ یَأمُرُ بِالْعَدْلِ وَ الْإِحْسَانْ: آیتِ کریمه نینگ تؤلیق متنی:« إِنَّ اللَّهَ یَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَ الْإِحْسَانِ وَ إِیتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَ یَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَ الْمُنْكَرِ وَ الْبَغْيِ یَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ » (نحل-۹۰) ترجمه‌سی: البته، الله عدالتگه، احسانگه، قریندا‌شلرگه یخشیلیک قیلیشگه امر اېته‌دیر و فحش و منکر همده ظلمکارلیکدن قَیتره‌دیر. او سیزلرگه وعظ قیلور. شایدکه، اېسله‌سنگیز. (عبدالله ابن مسعوددن (ر.ع.) قیلینگن روایتده او کیشی: «قرآنده‌گی اېنگ جمعلاوچی آیت شو آیتدیر. اېرگشیله‌دیگن یخشیلیکنی هم، چېتلنیشی لازم بؤلگن یامانلیکنی هم جمع‌لب ذکر قیلگن»، دېیدیلر. الله بویورگن عدالت-اسلامي-مطلق عدالتدیر. بو عدالتگه کؤره، هر بیر شخص، جماعت و هر بیر قومگه عادلانه معامله‌ده بؤلینه‌دی. همه اوچون اؤلچاو بیر. «احسان»یخشیلیک قیلیش معناسینی انگلته‌دی. اسلامده اونینگ اېشیگی کېنگ آچیلگن. «فحش» سؤزی‌نینگ لغوي معناسی حددن آشیشلیکدیر. لیکن عُرفده کیشیلر ناموسیگه تعلقلی جنایتلر توشونیله‌دی. «منکر» دېگنده، انسان‌نینگ صاف طبیعتی انکار قیله‌دیگن ایشلر کؤزده توتیله‌دی. بونی، البته، شریعت هم انکار اېته‌دی. «ظلمکارلیک» اېسه، حققه تجاوز قیلیش و عدالتنی بوزیشدیر. درحقیقت، بولر اېسلشگه ارزیگولیک وعظ-نصیحتدیر.)

اِنْ یَکَادْ: سوق، حاسددن و یامان کؤزن سقله‌یدیگن قرآن آیتی: وَإِن یَكَادُ الَّذِینَ كَفَرُوا لَیُزْلِقُونَكَ بِأَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَیَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ * وَمَا هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِّلْعَالَمِینَ» (البته، کافرلر قرآن آیتلرینی اېشیتیب، (اونینگ فصاحتیدن حیرتده قالگنلری اوچون) بو آدم عقلدن آزگن،

دییشسه، سیزنی (یامان) کؤزلری بیلن اؤلدیریشگه یقین توریبدیلر. حال‌بوکه، بو الهي کتاب عالِملر اوچون ذکر، نصیحت و حکمتدن باشقه نرسه ایمس. قلم سوره‌سی ۵۲-۵۱ آیتلر)

اَنَا اَجْزیٰ بِهِ: « کل عمل ابن آدم له إلا الصوم فإنه لي وأنا أجزي به »(آدم فرزندی‌نینگ هر بیر عملی اؤزی اوچون دیر، فقط روزه مِن اوچون‌دیر و اونینگ مکافاتینی مِن بیره‌من».

أَنَا أَفْصَحْ: حدیث شریف‌نینگ تؤیق متنی: أنا افصح من نطق بالضاد بید أنی من قریش مِن رقیبلردن یخشیراق وروانراق سؤزلاوچیمن، لیکن قریش قبیله‌سیدنمن.

اِنا: ایدیش، قدح، کوزه، خومره.

انانیَّت: منملیک، تکبر.

انبان: تؤربه، خلته.

انبُر: ایکی اوزون دسته‌لی تِمیر بویوم، اوبیلن چؤغ و یا الاوده قیزیتیگن نرسه‌نی توته‌دیلر، بو بویومنی کؤپراق تیمیرچی، مسگر و زرگرلر ایشلته‌دیلر.

انتفاع: نفع حاصل قیلیش، فایده‌له‌نیش، منفعت قؤلگه کیریتیش.

انجم: نجملر، یولدوزلر.

انسب: اینگ منسوب، اینگ لایق.

انفاس: نفسلر، دملر.

انفعال: اویه‌لیش، بیر نرسه‌دن اثرله‌نیش، خجالت.

انقطاع: کِسیلیش، اوزیلیش، اجره‌لیش، توگش، بیتیش.

الانقوا: قدیم موغول و آلتای تورکي خلقلری آره سیده مشهور بؤلگن افسانه لرنینگ باش قهرمانی.

انکسار: سینیقلیک، سینیش.

انگبین: عسل، بال، شهد.

انهزام: شکست تاپیش، یِنگیلیب قاچه باریش، مغلوبیت.

انهضام: هضم قیلیش.

انهی: خبر، معلومات.

انیس: الفت، دوست، یقین، اؤرتاق، آشنا، یقین؛ همدرد، همدم؛ یاقیملی.

اهتدا: تؤغری یؤل تاپیش، تؤغری یؤلگه یؤللهنیش.

اهتزار: تیترهش، قلتیرهش، یینگیل حرکتگه کیریش.

اهرمن: یامانلیکلرگه باشقرووچی، شیطان، دیو.

اهل: اهگه، صاحب، تهگیشلی.

اوان: وقت، پَیت، زمان.

اَوباش: بیباش، دَیدی، سیاق، بیزاری.

اوترو: مقابل، روبرو، یوزمه یوز.

اَوج: هر بیر نرسهنینگ یوقاری تامانی، چؤقّیسی، عموماً بلندلیک، آسمان.

اوچا: آرقه.

اوچاولا: اوچاولان، اوچّهله.

اوچماغ: جنت، بهشت.

اوراد: وردلر، دعالر، وظیفهلر.

اورنگ: شاهلرنینگ تختی.

اَوزار: افزار، اسباب و قوراللر.

اوسروک: مست.

اوسروماک: مست بؤلماق.

اوشاتماق: میدهلهماق، سیندیرماق.

اوشانماق: اؤزینی سهزمسلیک درجهده حرکتسیز یاتماق، هوشسیزلنماق.

اوشتُرَک: تؤلین، موج.

اَوضَح: روشنراق، انیقراق، اهنگ روشن، اهنگ انیق.

اوغ: اوتاونینگ اوستگی یاغاچی، یوغ.

اولوالعزم: ثبات، متانت و غیرت اهگهسی.

اَولیٰ: یخشیراق، توزوکراق، اهنگ یخشی.

اُوماچ: قتّیق خمیرنی سووگه اووهلب پیشیریلگن سویوق آوقت.

اونج: انس و الفت، یقینلیک.

آوورت: لونج.

اویاقماق: باتماق(مثلاً آی)؛ اویغانماق، اویقودن تورماق.

اویرولماق: ایلنماق، اؤگیریلماق؛ مشغول بؤلماق، قیغورماق.

اؤپچین: ساووت، زره.

اؤپچینلوک: ساووتلی، زره‌لی.

اؤتاغه: باشگه تاقیله‌دیگن جیغه، تاج.

اؤتوک: اپتیک، چاپندازلر کییه‌دیگن مخصوص ایاق کییمی.

اؤچکو: اپچکی، کییک، تاغ اپچکیسی.

اؤرانیش: باغلنماق، توتشماق، علاقه پیدا اپتماق، قؤشیلماق.

اؤرت: کوییش، یانیش، اؤرته‌نیش؛ اؤت، النگه؛ توتون.

اؤرکوتماق: هورکیتیب قاچیرماق، چؤچیتماق، هورکیتماق.

اؤرگمچی: عنکبوت، تارتنک.

اؤزلوک: اؤزلیک، مپنلیک، هویت، خصوصیت.

اؤسال: یامان، یره‌مس.

اؤسانماق/ اؤسانمک: بپزماق، زپریکماق، پشیمان بؤلماق.

اؤغان: خداوند، الله تعالی.

اؤکته: بپهوده، کپره‌کسیز.

اؤکسوک: آز، کم، توبن، پست.

اؤکورماق: بقیریب ییغله‌ماق.

اؤکوش: کؤپ، انچه، طلب.

اؤکولماک: تؤپلنماق، ییغیلماق، توده-لنماق.

اؤگون: اؤزگه، باشقه، غیر.

اؤل: هؤل.

اؤلنگ: سبزه زار، اؤتلاق.

اپتاک: کییم اپتگی، اؤنگیری ؛ آخر، کپیت؛ تاغ‌نینگ اپتگی.

اپرن: مرد، اپرکک

اپشماق: ایپ اپشماق، پیشیتماق.

اپکچ: اپکنده، بؤلگنده.

اپمگک: یوره‌آلمه‌یدیگن باله‌نینگ قؤل و ایاق بیلن سوریلیب یوریش.

اپنگ: رخ، یاناق، بپت.

اپنگک: اِیَک.

اپو: اوی، منزل.

اپورولماق: اویریلماق، دوره آلیب ایلنماق.

اپاغ (اپاق): کاسه، پیاله، قدح.

اپاقچی: می قویووچی، ساقي.

ایالغو ۱: کوی ترکیبیده‌گی چؤزیق نغمه‌لر.

ایالغو ۲: موسیقی اسبابلریدن بیری.

ایالغو ۳: اؤلن، یلّه، اشوله،کوی، آهنگ، تأثیرلی قؤشیق.

ایتورماق: یؤقاتماق.

ایرغتماق: قیمیرلتماق، چَیقتماق، آتماق (تاش، کپسک حقیده)

ایریک: ییریک، کتّه، یوغان، دغل، محکم، قتّیق، قیین، مشقت.

ایریلده‌ماق: ایریلله‌ماق، ایت‌نینگ هوریشدن آلدین چیقره‌دیگن اِیر ر ر آوازی.

ایرین: دوداغ، لب.

ایزاره: اوی برنده‌سینی یپربیلن تاقچه آره-سیده‌گی قسمی، شو قسمگه قاپلنه‌دیگن تاش قاپلمه.

ایسیرغه: سیرغه، زیرک، قولاقده تقیله-دیگن تقینچاق، زیور.

ایشنه‌ماق: یلتیره ماق، پارله‌ماق.

ایقان: انیق بیلیش، ایشانیشلیک، سند و ثبوتلی، معتبر.

ایکاولا: ایکاولان.

ایگریم: اؤریم، گرداب، سوونینگ ایله-نیب آقیشی، سوو ایلنمه‌سی.

ایلدیریم: یَشین، چقماق.

ایله‌یی: آلدی، حضوری، ایلگریسی.

ایلیک ۱: قؤل. ایلیک توتماق- قؤلله‌ماق، یادم بپرماق؛ ایلیک چپکماق- قؤل تارتماق؛ ایلیک سونمک- قؤل اوزاتماق؛

ایلیک تیشله‌ماق- حیرانلیکدن برماغینی تیشله‌گن حالده تورماق؛ ایلیک شیملمک- یینگ شیمرماق؛ایلیک یییشتیرماق- قؤل تارتماق؛ ایلیک بهرماق- قؤل بهرماق، یاری بهرماق؛ ایلیک یوماق- قؤل تارتماق، کیچماق؛ ایلیکلاماک-قؤلگه کیلتیرماق، قؤلگه آلماق.

ایلیک۲: سویک، سویک ایلیگی، مغزی.

این‌المفر: یَقُولُ الاِنسَانُ یَومَئِذ أَینَ المَفَرُّ(قیامت-۱۰) ترجمه: اؤشل کونده انسان قاچر جای قه‌یبرده؟دیب قالر.

ایوان: اوی‌نینگ آلد قسمیده تؤسین (بالار)لرنینگ بیراوچی اوی دیواری و ینه بیر اوچی ستونلر یاکه پیشتاقلر اوستیگه قؤییب یاپیلگن آلدی آچیق جایی، برنده.

ایوریق/ایبریق: آبتابه، سوو، یاغ و باشقه سویوقلیکلر ایدیشی؛ شراب سالینه‌دیگن سفال ایدیش.

ابیه: ایگه، صاحب، مالک.

ب

بابل: عراقده قدیمگی زمانده شهرت قازانگن بیر شهر. چاهِ بابل- شوشهرده‌گی افسانوي قودوق. افسانه‌لرگه کؤره آسماندن اینگن هاروت و ماروت ناملی فرشته‌لرنی خداوند شو قودوقده عذایله-گن.(بدیعي تیلده گؤزللر اِیَگی‌نینگ چوقورچه‌سینی شو چاه‌گه اؤخشه‌تیب، «چاهِ بابل» دییله‌دی)

بادیه: چؤل، صحرا، بیابان.

بار۱: موجود.

بار۲: دور، اپرور.

بار۳: یوک، غم.

بار٤: میوه، حاصل.

بار٥: دفعه، مرته، کرّه.

بارانغار/ برانغار: سپاه‌نینگ اؤنگ قناتی، قرارگاه‌نینگ راست تامانیده‌گی عسکرلر تؤپلمی.

باربد: خسرو پرویز مطربی ـ قۆشیقچیسی ـ نینگ نامی.

بارِد: ساووق، ساووق هوا، ساووق یېر.

بارس: قېلان، پلنگ.

بارقه: یَشینده‌ی روشن.

بارک‌الله: عربچه آلقیش، یعنی، خداوند برکت بېرسین!

باره: قلعه دیواری.

بارو: قلعه دیواری.

بازگونه: تېسکری، واژگونه.

باژگون: تېسکری، واژگون.

باش سیغورماق: باش سوقماق، کیرماق.

باصره: کۆریش قوتی، کۆریش سېزگیسی، کۆز.

باغیر: جگر، کۆکرَک.

باغیش: اۆتاو یاکه خانه‌نینگ کیریش جایی، آستانه‌سی، بۆساغه‌سی.

بالا: باله.

بالخاصه: خصوصاً، اینیقسه.

بِالشُّکْرِ تَدُومُ النِّعَمْ: نعمت اېگه‌سیگه شکرلر برجا قیلیش، نعمتنی فراوان و دوامدار بۆلیشیگه سبب بۆله‌دی.

بالضرورت: ضرورتاً، مجبوراً، چاره‌سیزلیکدن.

بالطّبع: اۆز خواهشی بیلن، طبیعتاً، طبیعي روشده.

باني: بنا قیلووچی، عمارت قوروووچی، قوروووچی، بناکار، استا.

باهر: روشن، انیق.

بایر: قیر، تېپه، بلندلیک یېر.

بِجین: میمون.

بحرالاجزا: قیرغاقسیز دېنگیز.

بحرالنجات: قوتیلیش دېنگیزی، فرهاد تامانیدن شیرینگه اَتب قازیب ایشلنگن کتّه حوض نامی.

بحل: کېچیریش، عفو اېتیش، بهریدن اۆتیش، بغیشلش.

بحلیک: کپچیریش، عفو اپتیش، بغیشلش.

بخار: بوغ، تومن، تَف.

بُختی۱: نارتویه، قیزیل(تؤق ملّه) رنگلی تویه.

بُختی۲: یوک ارتیله‌دیگن کتّه قاییق. فلک بُختیسی= آسمان تویه‌سی، آسمانده‌ی کپنگ.

بخل:قیزغنچلیک، قوریمساقلیک، بخیللیک، خسیسلیک.

بُخور: اؤتگه تشله‌گنده خوشبوی توتون بپره‌دیگن مادّه، خوش ایسلی توتتقی.

بدیع: ینگی ایجاد؛ گؤزل، نفیس، نادر، عجایب.

بدیع‌الدهر: دنیا بدیعی، دنیانینگ گؤزلی، نادری.

بذله: لطیفه، چیرایلی و یاقیملی سؤز، اسکیه، شعرنی بدیعي اؤقیش.

بَرّ: قوروقلیک، یپرنینگ آدملر یشه‌یدیگن قسمی.

بَرّاق: پارلاق، تینیق.

بربط: اؤرک شکلیده یَسلگن قدیمگی چالغو اسبابی.

بَرد: ساووق.

بَردَع: قفقاز ناحیه‌لریدن بیری. قدیم پادشاه‌لرنینگ تخت و سلطنتی شو ناحیه‌ده بؤلگن.

برقع: یوزگه توتیله‌دیگن پرده، نقاب.

برگستوان: اوروشده آت یاکه پیل گه یاپیله‌دیگن اؤق اؤتمس باستیریق، اؤق اؤتمس یاپیق.

برهمن: روحاني پیشوا، بت پرستلر نینگ پیر و مرشدلری؛ هندوستان اشرافي زادگانلری هم بهمن دپیدیلر.

برودت: ساووقلیک.

بری: خالی، خالص، پاک، تازه، آزاد، اوزاق(بیرار عیبدن)

برید: خطِ حرکت، اپلتووچی.

بساط: تؤشَمه گیلم؛ کپنگ میدان؛ متاع، اسباب ـ انجام.

بسیط: یازیق، یاییق، کهنگ، تهکیس؛ ساده، عادي، مرکب بؤلمه‌گن؛ عروضده بیر بحرنینگ نامی.

بشارت: آلدیندن بهریلگن خوش خبر، سهوینچلی خبر.

بشاق: باشاق؛ اؤق اوچیگه بیریکتیریلگن اؤتکی اوچلی تهمیر.

بطی: سست، سهکین، آهسته.

بِعَبْدِهِ لَيْلاً مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصىٰ: اشاره قیلینگنآیت‌نینگ تؤلیق متنی:« سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَىٰ بِعَبْدِهِ لَيْلاً مِّنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا ۚ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ»(اسراءسوره‌سی،۱-آیت) ترجمه-سی: اؤز بنده‌سینی کهچه‌سی مسجدالحرامدن اطرافینی برکه‌لی قیلگنیمیز مسجدالاقصی‌گه آیت-معجزه‌لریمیزنی کؤرسه‌تیش اوچون سَیر قیلدیرگن ذات پاک بؤلدی. البته، او اهشیتگووچی و کؤرگووچی ذاتدیر.

بُعْثِرَ مَافِي الْقُبُور: العادیات سوره‌سی‌نینگ ۹-آیتیگه اشاره قیلینگن. اونینگ تؤلیق متنی: «اَفَلَا يَعلَمُ إِذَا بُعْثِرَ مَافِي‌الْقُبُور» و معنی‌سی: آدملر بیلمه یدیلرمی که بیر کون قبرلر ایچیده یاتگن(اؤلیکلر) تشقریگه آتیله‌دیلر.

بعینه: خودّی، خودّی اؤزی، عیناً.

بک من ذی‌الجلال والاکرام:

بقعه: بنا، عمارت، اوی، سرای، منزل، مقام.

بَقَم: قیزیل بؤیاق آلینه‌دیگن درخت، قیزیل بؤیاق؛ قتّیق یاغاچنی بیرنهچه ییل سوو ایچیده، اینیقسه دایمي سوو آقه‌دیگن تهگیرمان اریغی توبیگه قؤییب، سؤنگ اوندن پیچاق و چاقو ساپلرینی ایشله‌یدیلر، منه شونده‌ی اصولده تیارلنگن یاغاچنی بَقَم دهییله‌دی.

بکارت: باکره‌لیک، قیزلیک، عفت.

بکاوول: خان دسترخوانچیسی، خوان آوقتلرینی تارتیب کؤرووچی؛ آشپز باشی.

بَکتَر: زره.

بلا: ـسیز، اهمس، بیـ معنی‌سیده‌گی بؤلیشسیزلیکنی بیلدیره‌دی.

بلارک: یلتیراق اؤتکیر قیلیچ.

بلاغت: یېتیلیش، وایه‌گه یېتیش، بالغلیک، ییگیتلیک دوریگه یېتیش؛ سؤزنی ایخچم، گؤزل و مضموندار قیلیب افاده-لش، بدیعي افاده، مقصدلی گؤزل افاده‌لر بیلن انگله‌تیش.

بلیّات: بلالر، آزارلر، رنجلر، مشقتلر، قیغو و مصیبتلر.

بن: بنیاد، اساس.

بناگوش: قولاق‌نینگ پستگی یومشاق قسمی، سیرغه‌سی.

بنگ: نشه، قاره داری، کؤکنارکبی کیف بېرووچی نرسه‌لر.

بهایم: تؤرت ایاقلی حیوان.

بهذالقیاس: شو قیاسده، شو قیاس بیلن، شونگه تقاسلب.

بهر: بهره، حصه، اولوش؛ اوچون.

بهی ۱: میوه نامی.

بهی ۲: ساغلاملیک وتندرستلیک.

بوادی: بادیه‌لر، چؤللر، صحرالر و بیابانلر.

بوالبشر: کیشیلرنینگ آته‌سی، آدم اتا.

بوالعجب: اینگ قیزیق، عجبلنرلی، تعجب قیلگودیک.

بُوالْفُضول: سیرگپ، بیهوده نرسه‌لربیلن شللنووچی.

بوتراتماق: تؤزیتماق، ترقتماقف پراگنده قیلماق.

بورگوت: آوچی قوش، عقاب، قیرغی.

بورنه: بورون، آلدینگی زمان.

بوشماک: آزارلنماق، خفه بؤلماق، ضررلنماق.

بوقلمون: تورلی رنگلربیلن تونیب و هر آن باشقه رنگ کؤرینیب توره‌دیگن متاع؛ شونده‌ی قیلیقفه اېگه کیشیلر؛ آغمه‌چی و تورلنووچی کیشی؛ منافق.

بولباد: کهنه، اېسکی، قدیمي؛خراب، بوزوق. سپهرِ بولیاد= کهنه فلک.

بولجار: قؤشین یوریشگه آتلگنده تؤپله-نیش میدانی؛ تؤپله‌نیشگه وعده قیلینگن وقتی.

بوم: بای‌اؤغلی، بایقوش، بوم‌قوش.

بؤرتاغ: پست و بلند، اؤنقور-چؤنقور، ناتپکیس یپر.

بؤرداماق: سپمرماق، شیشماق.

بؤرک: قلپاق، تپلپک، کلاه.

بؤغو: کپیک، آهو.

بؤغوزله‌ماق: سؤیماق، بؤیننی کپسماق.

بپداد: جور، ظلم، عدالتسیزلیک.

بپگنماق: یاقتیرماق، خوش کؤرماق، معقوللهماق.

بپلگو: نشانه، بپلگی، تمغه، علامت.

بپاض: آق، آقلیک، آققه کؤچپریلگن نسخه؛ آق قاغاز؛ توزلی شاعرلر شعرلری تؤپلنگن کتاب، میده شعرلر تؤپلمی.

بپت‌الاحزان: غمخانه، قپغو و الم اویی.

بَپْتُ‌الْحَرَمْ: بپت الله، خدانینگ اویی.

بَپْتُ‌الْشَّرَف: یوکسکلیک و بویوکلیک اویی؛ بپتِ شرف نجوم اَتَمه‌سی بؤلپب، پپتّی‌ته سعادت یولدوزلریدن بپری اولرده جایلشه‌دیگن برج. چنانچه قویاش حمل برجیده جایلشگن، آی ثور برجیده، مشتری سرطان برجیده، زهره حوت برجیده، عطارد سنبله برجیده، مریخ جدّی برجیده و زحل میزان برجیده. عالملرگه کؤره، هر سیاره‌نینگ بپتِ شرفی- چپقیش اوپیدپر.

بَپت‌المال: دولت اختیاریگه آلینگن مال-ملک؛ دولت خزینه‌سی.

بپرجپس: مشتري سیاره‌سی‌نینگ نامی.

بَپَّضَ اللهُ تَعَالَی اوْراقَ جَرَایِمِهَا: الله‌تعالی گناه‌لری پپراقلرینی آقرتپرسین.

بپضا: اؤته آق؛ پارلاق، پارله‌گن، یلتیراق.

بپضه: تخم.

بپع: سودا، ساتپش.

بپغ: جزم، قصد، نپت، فکر.

بپلگورماق: بپلدپرماق، توشونتپرماق؛ یلتپره‌ب کؤرپنماق.

بپلپک: بپلپم، علم، عقل.

پ

پارکند: پرچه، بؤلک.

پازهر: زهرنی قَیتره‌دیگن داری، زهرمهره.

پاس: قؤریقلش، سقلش.

پالوده: تینیق، صاف، سیزگیچدن اؤکزیلگن؛ سیقیب آلینگن (شیره حقیده)؛ بیر یېگولیک‌نینگ نامی.

پرّان: اوچووچی، اوچگن حالده‌گی، آتیلگن.

پرسه: آدیم تشلش، مقصدسیز یوریش.

پرگار(پرکار): دایره چیزووچی هندسی اسکونه.

پرگاله: یماق، کییملرگه یملگن اېسکی-توسکی لته‌لر.

پرند: اېپکدن تؤقیلگن یوپقه کییملیک.

پرنیان: اېپکدن تؤقیلگن گلدار یوپقه متاع.

پرّه: قیرّه.

پشیز: ارزیمه‌یدیگن، قاره پول، چقه.

پشیزه: چقه، اېنگ میده پول.

پلاس: درویشلر کییه‌دیگن ییرتیغ جون لباس، گیلم.

پود: ارقاغ.

پوزش: عذر، کېچیریم.

پوف: ایسّیق نرسه‌نی ساووتیش اوچون اؤپکه‌دن چیققن هوانی دوداغ واسطه‌سیده دم قیلماق.

پالَهَنگ: آت‌نینگ یوگنی‌نینگ ایکّی یانیگه باغلنه‌دیگن و آت شونی تارتیش بیلن هرتامانگه بوریله‌دیگن تسمه.

پوی: یوریش، چاپیش.

پویه: یؤرتیش، اؤرته‌چه تیزلیکده یوریش.

پېسه: آله چیپار.

پَی ۱: اياق، قدم؛ اياق ايزی.

پَی ۲: بؤری‌تامیر، سینگیر.

پَیاپَی: کیتمه-کیت، اوستمه-اوست، توتش.

پیرایه: بزه‌ک، زینت.

پیغاره۱: طعنه، بهتان؛ پیچیرینک؛ آوازه.

پیغاره۲: غارلیک، چوقورلیک یپرلر.

ت

تابان: پاشنه، ایاق کفی‌نینگ سؤنگگی قسمی.

تاپینماق: اوچره‌شماق، بیر-بیرنی تاپماق؛ عبادت قیلماق.

تأتّی: آسته‌لیک؛ سپکینلیک، بیر ایشده تیزلیک قیلمه‌ی، سپکین-استه، آغیرلیک بیلن حرکت قیلیش.

تار: ایپ، ارقان، تاله.

تارک: باش‌نینگ تپّه قسمی، باش.

تاز: باشیگه توکی یؤق، کل.

تازیانه: قمچی.

تأسف: اچینیش، افسوسله‌نیش، کویینیش.

تالماق: چرچه‌ماق، هارماق، خسته بؤلماق.

تأمل: چوقور اؤیلش، دقت بیلن فکرلش، ملاحظه یوریتیش.

تاموغ: دوزخ.

تانگلاماق: تینگله‌ماق، قولاق سالماق، اوقماق.

تانگله: اپرته‌سی کون، اپرته.

تانگمک: باغله‌ماق، محکم باغله‌ماق.

تانماق: قیلگن ایشینی بؤینیگه آلمسدن، انکار قیلماق.

تانوغلوغ: گواه‌لی، بپلگیلی.

تانوق: گواه، شاهد، تانیق، بپلگی.

تَأنّی: استه‌لیک، سپکینلیک، بیرار ایشده تیزلیک قیلمه‌ی، سپکین-استه و آغیرلیک بیلن حرکت قیلیش.

تاوشالماق: اپزیلماق، ینچیلماق، ضعیفلنماق.

تأويل: سؤزنی باشقه گپ و مثاللرآرقه‌لی معنا قيليش و ايضاحلش.

تپانچه: شپلاق، شپات.

تتبع: بيرار نرسه‌نينگ ايزيدن باريش، كوزه‌تيش.

تجزّی: جز-جز بؤليب پرچه‌له‌نيش، تجزيه بؤليش.

تجمل: بهزه‌ك، زينت، پرداز.

تجهيل: نادان، جاهل دهب حكم قيليش، نادانليككه نسبت بهريش.

تحاشی: آرتيقچه سؤز ايتيشدن سقله‌نيش، تؤغريدن-تؤغری موضوعگه كيريش، حاشيه‌له‌مسدن گپيريش.

تحت‌الثری: يهرآستی؛ منه بو آيهٔ كريمه-گه اشاه قيلينگن:«لَهُۥ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلۡأَرۡضِ وَمَا بَيۡنَهُمَا وَمَا تَحۡتَ ٱلثَّرَىٰ» (طه-٦) ترجمه‌سی: آسمانلرده‌گی نرسه‌لرو يهرده‌گی نرسه‌لر، اولرنينگ آره سيده‌گی نرسه‌لر و يهر آستيده‌گی نرسه‌لر او نيكی‌دير.

تحرص: وقتنی پايلش، شرايطنی كوتيش.

تَحَرمُز: حرامزاده‌ليک، قَلّابليک.

تحسر: حسرت چهكيش، افسوسله‌نيش.

تحيات: سلام، دعا، مقتشلر؛ تيريكليک.

تخلّف: خلافليک كؤرسه‌تيش؛ اختلاف، نا موافقليک، تؤغری كهلمسليک؛ آرقه‌ده قاليش.

تذرو: توس تاووق، دله تاووق، قيرغاوول.

تذكرةالاوليا: ولی‌لر تذكره‌سی(شرحِ حالی تؤپلمی)

تذهيب: زرلش، آلتينلش، آلتين قاپلش،آلتين بيلن نقشلش.

تربيع: تؤرتگه يهتكزيش، تؤرتليک قيليش؛ تؤرتگه بؤليش.

ترجيح: بيرنرسه‌نی ايكّينچی نرسه‌دن آرتيق كؤريش.

ترسا: نصرانی، عيسوي.

ترشح: سویوقلیکلرنینگ سیزیب آقیشی؛ بیراریشیرین نرسه‌نینگ بیلینیب قالیشی.

ترصیع: بیرار نرسه‌گه زینت اوچون قیمت بها تاشلر اؤرنه‌تیش، بزه‌ش؛ شعرده بیرینچی مصرع سؤزلری بیلن ایکّینچی مصرع سؤزلرینی بیر-بیریگه آهنگداش، وزنداش و قافیه‌داش قیلیب کېلتیریلیشی.

ترنجبین: یانتاق(تیکن) شکری.

ترویح: خوشبوی قیلیش، راحتلنتیریش، دم بېریش.

تَزَوُّج: جفتله‌نیش، اویله‌نیش.

تزویر: الده‌ش، حیله، فریب.

تشعیر: ساچ و سقال قؤییش.

تشنیع: ملامت قیلیش، عیبلش.

تشویر: تؤلقین؛ فلاکت.

تصوُّر: بیر نرسه‌نینگ یاکه حادثه‌نینگ صورتینی اؤیلب اونی ذهنیده گوده-لنتیریش، خیالگه کېلتیریش، فکرلش.

تضرع: یلینیش، یالباریش.

تضعیف: ایکّی برابر.

تظلم: ظلمدن شکایت قیلیش، ظلمدن زارله‌نیش، داد و فغان.

تعب: مشقت، قیینچیلیک.

تعبیه: توزیش، تربیه‌گه سالیش، جای-جاییگه قؤییش.

تعدِّی: ظلم قیلیش، تجاوز قیلیش، حددن آشیش.

تَعَفُّن: چیریب-اېریب، سسیب کېتگن نرسه‌دن بورقیب چیقه‌دیگن یامان هید.

تَعَلُّم: اؤرگه‌نیش، بیلیب آلیش.

تعمیه: معمالشگن؛ کور قیلینگن.

تعویذ/ تعوید: تومار، دعا.

تعَیُّن: بېلگیلی بؤلیش، انیقله‌نیش، آشکار بؤلیش.

تغار: تغاره، کیر یوویله‌دیگن، خمیر قاریله‌دیگن سفال یاکه تېمیر ایدیش.

تفاول: ایریم توتماق، بیرار ایشنی یخشیلیککه بېجَش، فال کؤریش، یخشی نیت قیلیش.

تفحص: اطرافلیچه تېکشیریش، سوروشتیریش، کاولش.

تفرج: سَیر وتماشا، کۆنگیل آچیش.

تَفَرُّس: سند و علامتلربیلن تاپیش، وقتی بیلن بیلیب، پَیقب آلیش.

تفرس: فراست بیلن بیلیب آلیش، پَیقب آلیش.

تفرعُن: اۆته کبرله‌نیش، تکبر.

تفضیح: بیراونینگ عیبینی آشکارا قیلیب بدنام اېتیش، رسوا قیلیش، شرمنده قیلیش.

تفقد: یۆقالگن نرسه‌نی اختریش، سۆراقلش؛ مهربانلیک کۆرسه‌تیش.

تقّه/ تقا: اېتیک‌نینگ نعلی؛ اېتیک‌نینگ توگمه و توگمه جایی.

تقی: تغین، ینه.

تک ودو: یوگوریش ـ یېلیش.

تک: یوگوریش، یوریش، چاپیش.

تکاور: یورومال آت.

تکلف: اۆزینی کلفتگه سالیش، اۆزینی قیینش، قیینه‌لیش و کلفتله‌نیش بیلن بیر ایشنی بجریش؛ حشمت، بېزه‌ک.

تگرگ: ژاله، دۆل.

تلاطم: اوریلیش، تۆلقینلرنینگ بیر ـ بیریگه اوریلیشی.

تلالو: پارلش، یرقیره‌ش.

تلبیس: حیله، مکر، نیرنگ، یالغان.

تلوُّن: رنگ ـ برنگ بۆلیش، اۆزگریب توریش. تاوله‌نیش.

تَمَّ بِالْخَیْر: خیری بیلن توگه‌دی.

تمَتُّع: بهره، لذت، فایده‌له‌نیش، بهره آلیش.

تمله‌مک: تمام قیلماق، توگتماق.

تموج: موجله‌نیش، تۆلقینله‌نیش، چَیقه‌لیش.

تموغ: دوزخ.

تمول: بایلیک، بای بۆلیشلیک، مالدارلیک.

تُنبک: کیچیک دؤمبیره.

تَنَدِرنا: نادرمن، یگانه‌من.

تنصیف: یریم، نصفی.

تنعم: ناز و نعمتلر ایچیده یشش، راحتده یشش.

تنفُّر: جیرکه‌نیش، نفرتله‌نیش.

تنقال: بهلگیلنگن جایگه ییغیلیش تؤغریسیده عسکرلرگه خبر بهریش یاکه بویوق قیلیش.

تنقیر: اؤییش، کاولش.

تنقیص: کمچیلیک کؤرسه‌تیش، آزه-یتیش، کمیاب نرسه، یهتیشماوچیلیک، سیقیلیش.

تَنَند: اؤرگمچک، تارتنک، عنکبوت.

تواتر: کهیتمه-کهیت ترقه‌تیش، یاییلیش، بیرار خبرنینگ آغیزدن آغیزگه اؤتیب انیق حالگه کهلیشی.

توتوق: پرده، تؤسیق؛ غاو.

توتون: دود.

تورقه: نفیس ایپک متاع، زربافت ایپک. تورقه تؤن- ایپک متاعدن تؤقیب تیارلنگ تؤن.

تورنا: تورنه.

توز: راست، توزوک، تؤغری، درست.

توزاق: دام، آوچی‌لرنینگ آونی قؤلگه کیریتیش مقصدیده حیوانلر و قوشلر یولیده قؤیه‌دیگن تَلَکلری.

توسن: شوخ آت، اؤیناقی آت، تؤپینچاق.

توسیع: کهنگه‌یتیریش، کهنگچیلیک، کهنگلیک.

طَوع: بویروق، فرمانبردارلیک.

توغ: عَلم، بیراق.

توقیر: آرتدیریش، کؤپه‌یتیریش، فایده.

توقیع: شاه‌نینگ یارلیق بویوق و فرمانلریگه قؤییلگن مخصوص بهلگی، شونده‌ی بهلگی قؤییلگن بویروق، فرمان، یارلیق.

توگن/توگان: داغ، ایز، بهلگی، یره وجراحتلردن قالگن ایز.

تول: اپرى اؤلگن خاتين و خاتينى اؤلگن اپرگه نسبتاً قؤللهنيله‌دى، بيوه.

تولكو: تولكى.

توماغه: ينگى اوشلنگن قوشنى قؤلگه اؤرگه‌نيشگه قدر باشيگه كيييديريب قؤييله‌ديگن قَييش توماق.

تومشوغ: قوشلرگه نسبتاًنول، و حيوانلرگه نسبتاً پوز.

تومن ۱: اؤن مينگ.

تومن ۲: ناحيه، اولوسواللیک.

تومن ۳: اتموسفيرنينگ قويى قتلملريده يوزه‌گه كپله‌ديگن ميده سوو ياكه موز ذرّه‌لرى. بو ذره‌لر تؤسيقليگى باعث ييرنينگ بيرار حدوديده قوياش و آى نورلرى تبگمه‌ى، هوا قرانغولشه‌دى. قراتومن، قويوق تومن.

تونگ: قتّيق ساووق.

تونگلوک: توينوک، روزن.

تُوواغ: تونياق.

توهم: وهيمه‌گه توتيش، قؤرقيتيش.

تويوق: تورکى ادبياتگه خاص بير شعري ژانر، اونينگ وزنى و شكلى رباعي‌گه اؤخششيدن قطع نظر، قافيه كپلگن برچه سؤزلر شكلداش سؤزلر بؤليب تجنيس لفظى صنعتى اصولى بيلن ايتيله‌دى.

تَهَتُک: پرده ييرتيليش، شرمنده بؤليش، رسواليک.

تهمتن: بهادير، پهلوان؛ رستم‌نينگ لقبى.

ته‌نقره: تگى كوموش، يوزى آلتين قاپلنگن بويوم.

تهوُّر: غضب و شدت بيلن هجوم اپتيش، مسأله‌گه توشيمه‌ى توريب، بيردنيگه قيزيشيب، هاويللب كپتيش، هاوليقيش.

تهوع: يوره‌ک اؤقچيماق، قوسماق.

تؤپه: تپه، بلندليک.

تؤشلوق ـ تؤش: هركيم اؤزيچه، هركيم اؤز آلديگه.

تؤشوک: تپشيک.

تؤلغه‌ماق: قَييرماق، بپره‌ماق، اپشماق، تاوله‌ماق.

تؤنگ: قتّیق ساووق.

تؤنگولماق: ساووماق، امید اوزماق. حیاتدن تؤنگولماق، بیزماق.

تبرگه‌ماق: تبکشیرماق، نظارت قیلماق، تعقیب آستیگه آلماق، تحقیق قیلماق.

تبگرو: ...گچه، ...گه، قَدَر.

تبلبره‌ماق: تبلبه‌لنماق، دیوانه بؤلماق.

تبنگیز: دبنگیز، بحر.

تبوروک: تبوه‌رک، تؤگرک؛ اولاق، قوراق.

تبوره‌ماق: باتماق، تبشماق، سنچماق.

تیرمنه: تیرناقله‌ماق، نهایت سعی و تلاش قیلماق.

تیرمه‌ماق۱: تینده‌ماق، تیرمشماق.

تیرمه‌ماق۲: اؤره‌ماق، تؤقیماق.

تیزتک: چاپر، چاپاغان، ایلدام.

تیشی: حیوان و قوشلرنینگ اورغاچیسی.

تیلوک: تیلیک، تیلینگن؛ ییرتیق.

تییماق: بیرار ایش‌ـحرکتدن تؤختتماق، اوندن اؤزینی یا باشقه‌نی قَیترماق، ابرک بهرمسلیک.

ث

ثاقب: یاروغ، اؤتووچن، اؤتکیر.

ثُقبه: تیشیک.

ثقل: آغیرلیک، وزمینلیک.

ثقیل: آغیر، وزمین؛ غلیظ.

ثقه: ایشانیش، ایشانچلی کیشی.

ثلاث: اوچدن بیری.

ثُمَّ بالله: اوندن کهیین الله بیلن.

ثم‌الطریق: پیغمبریمیزنینگ مبارک حدیثلری‌نینگ تؤلیق متی: «اَلرَّفیقَ ثُمَّ‌ـ الطَّریقَ» یعنی اوّل اورتاق، کهیین یؤل تنله.

ثمین: قیمت بها. دُرِّ ثمین‌ـ قیمت بهادُر.

ثنا: مقتش، مقتاو، مدح.

ثوابت: ثابت، تورغون یولدوزلر.

ج

جار و بولجار: وعده جایی، چقیریلگن اؤرین.

جار: بلند آواز چقیریش؛ حاکملر فرمانینی اہل قولاغیگه یېتکزیش.

جازم: جزم قیلووچی، بیر ایشگه قصد قیلووچی، مقرر (قطعی) قیلووچی.

جاه: منصب، یوقاری درجه‌لی اؤرین، مرتبه.

جبروت: بویوک، اولوغ، بویوکلیک، اولوغلیک.

جبرئیل: خدا بیلن پیغمبرلر اؤرته‌سیده واسطه‌چی، وحی کېلتیووچی فرشته آتی.

جبل: تاغ.

جِبه: تېمیردن تؤقیلگن قدیمگی اوروش کییمی، جیوه، ساووت، تېمیر کییم.

جبین: منگله‌ی، پیشانه.

جدّی: تاغ اېچکیسی، کییک؛ قویاش برجلریدن ۱۰-برج نامی.

جرار: اؤز تامانیگه تارتووچی؛ اوروشقاق، قؤرقمس تؤده؛ چقّان، ایشگه باشی چیقیشه‌دیگن، چست و چالاک.

جرده(چرده): توس، رنگ، تؤریق رنگ.

جرعه: بیر یوتوم، بیر قولتوم(ایچکیلیک).

جرگه: اَیلَنه دایره، قطار، اؤره‌ب آلیش(آوده)؛ عسکر، قؤشین؛ مراتبه.

جِرم: جسم، ماهیت، آغیرلیک، وزن.

جُرم: گناه، جنایت.

جَزَع: بی طاقتلیک، داد وفریاد.

جزم۱: قطعی، مقرر، انیق.

جزم۲: عرب الفباسیده یاپیق بؤغین بېلگیسی، سکون.

جزو: بؤلک، قسم، پرچه؛ اندک، آزگینه.

جزودان: قاغاز و یازوولر سالینه‌دیگن (چرمدن ایشلنگن) کیچیک خلته، پاکت.

جُعَل: قاره قۏنغوز، قلهماچ، تېزه‌ک- قۏنغوز.

جَفَّ‌الْقَلَمْ: عربچه گېشکل: (جفّ‌َالقلم) یعنی، قلم قورودی. «جَفَّ القَلَمُ بِما اَنت لائقٌ» ـ (سېن سزاوار بۏلگن نرسه‌گه کۏره قلم قورودی) یا «جَفَّ القَلَمُ بِما هُوَ کائِنٌ اِلی یَومِ‌الدّین» ـ (لوح محفوظده یازیلگن و اۏزگرمه‌یدیگن نرسه‌لر باعث قلم قورودی) حدیثلری اساسیده، بو گېشکل کۏپینچه تقدیر کېسکینلیگی و جبرِ تفکرنینگ تصدیقی اوچون قۏللنیله‌دی.

جلا: وطننی تشلب کېتیش، کېچیب کېتیش، وطندن اجره‌لیش، سورولیش.

جُلّاب: گلاب، گل سووی(شیره‌سی)بیلن عسل یاکه شکرنی اره‌لشتیریب تیارلنه- دیگن شربت.

جَلاجِل: قۏنغراقچه، شیلدیراق، زنگ.

جلادت: مردلیک، باتورلیک، دَدیللیک، جسارتلیلیک، چقّانلیک.

جلالیت: اولوغلیک، عظمت.

جلّت وشأنه: اونینگ نعمتلری و قدری آشسین!(دعا).

جُلوس: اۏتیریش، مجلس.

جَلیس: بیرگه اۏلتیرووچی، همصحبت، مجلسداش، همنشین.

جَمازه: تېز یورر تویه،یوگوروک تویه.

جَمال: حسن، گۏزللیک؛ یوز، بېت.

جمالیت: مرحمت، مهربانچیلیک.

جُمان: مروارید، مروارید شکلی، کوموش دانه‌لری.

جناح: قنات، قوشلر قناتی.

جُناق: اېگرنینگ قاشی.

جُنگ: کتّه کېمه.

جنیبت: پادشاه‌لر بیرار بېرگه آتله‌نیب چیققنده، احتیاط اوچون بیرگه آلیب یوره- دیگن آت .

جَنیبتکش: آت‌نینگ یوگنباغیدن توتیب بېتللاوچی شخص.

جنید: جندنینگ کیچره‌یتیریلگن حالتی،کیچیک عسکر؟

جهل: بیلیمسیزلیک، نادانلیک، بیلمسلیک؛ اچّیق قیلیش.

جهیم: جهنم، دوزخ.

جوارح: بدن اعضالری_ قؤل، ایاق، تیل و باشقه‌لر.

جوانغار: قؤشین‌نینگ سؤل قناتی.

جواهر: (بیرلیگی. جوهر) قیمت‌بها گوهرلر، تاشلر.

جؤب(جؤپ): تېنگ، ماس، مناسب.

جود: انعام، احسان؛ سخي‌لیک، قؤلی آچیقلیک.

جوزا: اېکیز؛ قویاش برجلریدن اوچینچی برج آتی.

جوشن: ساووت، زره، سیمدن تؤقیلگن قدیم اوروش کییملریدن بیری.

جوع: آچلیک؛ اشتها.

جُغرات: قتّیق.

جوف: نرسه‌نینگ ایچیده‌گی بؤشلیق جایی، کاوگی.

جولان: ایله‌نیش، کېزیش؛ اؤزینی هر طرفگه تشلب اؤینش، اؤیناقلش.

جَوْلَهه: بؤزچی، تؤقووچی.

جونگ: قاییق.

جَوهر: قیمت بها تاش، گوهر.

جؤگی: هندوستان مرتاضلری.

جَیب: کییم‌نینگ یقه‌سی؛ چؤنتک، کیسه؛ کؤنگیل، دل، دلده‌گی مدعا.

جَیران(جَیرن): کییک، آهو.

جیفه: اؤلیمتیک مال، حرام مال.

جیهون: آمودریانینگ قدیمگی آتی.

جېلی: جېل، کیشیلرنی قطار قیلیب بؤیینلریگه سالینه‌دیگن سیرتقان، دوره کیشن.

جېلیلیک: جېله‌لی، بؤینیگه جېله (تېمیرسیرتقان) سالینگن.

چ

چابک: چقّان، ایلدام، تیز، چاپاغان.

چابون: پرده، تؤسیق.

چاتمه: درختنی شاخه‌لرینی بیرگه کؤمیب، اوچلرینی بیر-بیریگه چَتیب باغلب قیلینگن کپّه، چَیله.

چاشنی۱: مزه، طعم، تات.

چاشنی۲: تاتیش، مزه‌سینی تاتیب کؤریش.

چاشنی۳: بهره، مزّه.

چاغیر: می، ایچکیلیک، شراب.

چاقین: چقماق، یشین.

چاکر: خذمتگار.

چالاک: تیتیک، ایلدام، چقّان، کیلیشگن.

چاووش: ایشیک آغاسی، پادشاه و امیرلر درباریده‌گی خاص ملازم.

چَرکَس۱: چرکس خلقی.

چرکس۲: کمان اؤقی‌نینگ اوچی، تیغ-نینگ دمی.

چَرگه: آوچیلر تامانیدن آونی اؤرته‌ده قمل قیلیب آلیش اوچون تشکیل ایتیله‌دیگن حلقه، بو حلقه تشکیلیدن مقصد، قملگه آلینگن آونی قاچیش و قوتیلیش یؤللرینی بوتونله‌ی تؤسیب آلیشدیر؛ جرگه.

چست: چقّان، تیز، تیلر، شَیلنگن، محکم.

چغذ: بایقوش، بای‌اؤغلی.

چکاوک: تؤرغه‌ی.

چُم: تماماً، بوتونله‌ی.

چناق: مالللرگه سوو قوییب قؤییله‌دیگن ایدیش.

چورکه‌ماق: اؤره‌ماق.

چوشکورماک: اکسیره‌ماق، عطسه اورماق.

چوگان: «گوی-چَوگان» اؤیینیده آت اوستیده توریب، گوی(تؤپ)نی توتیب، تؤخته‌تیب آلینه‌دیگن، اوچی ییرگه ییته-دیگن اوزون تیاق.

چوم: توم، بوتونله‌ی، تماماً.

چِه: آق اوی، الاچوق، کؤچمنچی اهالی- نینگ صحرالرده تیکیله‌دیگن یاغاج، چیغ، کیگیز وباشقه جون محصولاتیدن یسلگن خانه‌لری.

چینگه: قؤشیق نامی، یار-یار قؤشیغی- نینگ قدیمگی نامی.

چؤق: کؤپ، تله‌ی، چؤخ.

چیریک: عسکر، قؤشین.

چپکره‌تماق: پیرپیره‌تماق، تیتره‌شگه اؤخشش حرکت قیلماق.

چپکمک۱: تارتماق، باشدن کپچیرماق:

برچه ستم چپککوچی برباد اؤلوب(ح.ا)

چپکمک۲: سوغوریب آلماق:

مخلصینگ ایچره سعی اپتیب جاندین

سپنی چپکسم بو تیره زنداندین.(س.س)

چپکمک۳: اؤزیگه تارتماق، جلب قیلماق:

لعل ایچره یاقوتدور، ایستر بها

لیک سامانین چو چپکر کهربا (ح.ا)

چپکمک٤: اورماق:

بوآنچه ایمس اپدی‌که یانه

چپکتیلر ایکاوله تازیانه (ل.م)

چپکمک٥: اؤتکزماق، تیزماق، تارتماق:

رشته‌غه چپکتی نپچه دُرِّ یتیم(ح.ا)

چپکمک٦: تقدیم اپتماق، توتماق، سونماق:

چپکیب خاقانغه او گنجِ خرامی

که بؤلغه‌ی خَیلیغه انعام عامی(ف.ش)

چپکمک۷: باتماق، اؤتیرماق:

کیم چو سحر کؤرگوزور انوارینی

چپککوچه کون غربغه رخسارینی(ح.ا)

چپکمک۸: ایلیب آلماق، آسماق:

کپیین باغلاب قداغلیک قؤللرین چست

بایب چپکمکلیک آنی دارغه رست

(ف.ش)

چپکمک۹: پپتماق، توتشماق، اولشماق:

هرپپرده آفت احتمالی

گردونغه چپکیب رباطِ عالی(ل.م)

چپکمک۱۰: کؤتریب بارماق، اپلتماق، هیده‌ب بارماق:

حکمینی سوروب امیرلردپک

لیلینی چپکیب اسیرلردپک (ل.م)

چپکمک۱۱: تیکّه قیلماق:

نظامي اپدی انداق پیلِ بالا

که چپکتی گنجِ گوهر میلی بالا(ف.ش)

چپکمک۱۲: اؤیماق، اؤییب نقش سالماق:

بوسیزسه عادتی تکثیراپتیب اول

بوچپکسه جوهری تصویراپتیب اول

(ف.ش)

چپکمک۱۳: چیزماق:

مدور مستقیم اؤلسه رقمکار

چپکیب انداق‌که جدول بیرله پرکار

(ف.ش)

چپکمک۱٤: یازماق:

صنع ایلگی چپکیب بو نامه‌غه تم

آرقاسیغه باستی مهر خاتم (ل.م)

چپکمک۱۵: توزماق، یره‌تماق:

چپکتینگ اپتگنده دهر بنیادین

یپتتی گنبذ سپهر مینادین (س.س)

چپکمک۱٦: ایچماق:

تارتیبان اپل ظرفینی میخانه‌دین

جرعه ته‌یین چپکک‌ه‌لی پیمانه‌*دین (ح.ا)*

چپکمک۱۷: تارتماق، تییماق:

قیزیل تیلنی دپماقتین بیرزمان چپک

دپسنگ‌کیم بارماغای باشینگ قلمدپک

(ف.ش)

چیرمانماق: اؤره‌لماق، اؤره‌لیشیب کپتماق

چیرمه‌ماق: ایپ یاکه لته کبی نرسه‌لرنی بیر نرسه اطرافیگه اؤره ماق و اؤره‌ب باله*ماق*.

چیقوغ: چیققن، چیقیب تورگن.

ح

حارِ یابس: قوروق ایسّیق (طبابتده)

حار: ایسّیق، حرارتلی.

حاشا: هرگز، بۆلمه‌سین، مبادا.

حافي: یامانلیکدن سقلنووچی؛ ایاق-یلنگ، کمبغل.

حایل: تۆسیق، غاو.

حبل: ایپ، باغ، ارقان.

حجّام: حجامت قیلووچی، قان آلیش یۆلی بیلن درمان قیلووچی شخص.

حجله: کېلین اوچون بېزه‌تیلگن گنبدلی و حشمتلی اوی.

حدّاد: تېمیرچی.

حدّت: تیزلیک، اۆتکیرلیک، کېسکینلیک، قیزغینلیک، غضب.

حدیقه: باغ، کللر.

حَرِش: حرام بیلن معناداش، حرام.

حرص: بیرار نرسه‌گه قتّیق بېریلیش، طمع، آچکۆزلیک.

حرقت: کوییش، یانیش؛ کویدیریش، یاندیریش؛ غم، قیغو.

حرمان: محروملیک، بې‌بهره‌لیک، بې-نصیبلیک، یېتیشه‌آلمه‌ی قالیش، امیدسیزلیک.

حرون: سرکش، اۆجر، قیسر (آت حقیده).

حریر: یوپقه و نازک تۆقیمه.

حریم: خاص جای، اۆز اهلی بۆلمه‌گن کیشیلر کیریتیلمه‌یدیگن جای، ایچکری حاولی؛ خاتین.

حزم: هوشیارلیک، اۆیلاوچنلیک، احتیاطکارلیک، مستحکملیک.

حسام: قیلیچ، شمشیر، شاپ.

حسب: حسبِ حال- اۆز احوالینی بیان قیلیب فکر سۆره‌ش؛ اۆز احوالینی بیلدیریش، تَنیشتیریش؛ تورموش، کون کېچیریش درجه‌سی.

حشم: یقین کیشی، بیرکیشی یانیده هر دایم بیرگه بؤلووچی؛ قبیله، ایل؛ مرتبه، درجه.

حشو: آرتیقچه سؤز، موضوعدن چیتگه چیقیب ایتیلگن گپ.

حُصِّلَ‌مافی‌الْصُدُور: وحُصِّلَ مافی الْصُدُور (العادیات ـ ۱۰) اوپیله یوره‌کلرده‌گی نرسه‌لر چیقریله‌دی و کؤنگیل ایچسده‌لیکلری فاش ایتیله‌دی و برچه سرلر کشف ایتیله‌دی.

حصن: حصار، کیریب بؤلمه‌یدیگن جای، قلعه.

حصین: اؤتیب بؤلمه‌یدیگن، مستحکم؛ قؤرغان.

حضیض: اینگ پست، اینگ قویی، پستگه توشگن، توپراق.

حظیره: قبرستان.

حُقّه: قیمت بها تاشلر سالینه‌دیگن قوطیچه.

حکاک: قیمتلی تاش یاکه معدنلرنی یؤنیب، پردازلب تراشلاوچی، اولگه خط، گل اؤیووچی.

حلّاج: پخته‌نی چیغیریقدن چیگیتدن اجره‌تووچی.

حلاوت: لذت، ذوق؛ شیرینلیک، تاتلیلیک.

حُلل: حُلّه‌نینگ کؤپلیکی، بزه‌کلی ایپک کییملر.

حلّه: بزه‌کلی، نازک و نفیس کییم؛ ایپکلی نفیس متاع.

حِلیه: حلال‌لیک.

حَمام: کبوتر.

حَمَّام: جای گرم و دارای آب گرم برای شست وشو و پاکیزه‌گی.

حمامه: کپتر، کؤگرچین.

حمایل: یبلکه و قؤلتیق آرقه‌لی اؤتکزیلیب، تقیله‌دیگن باغ، مثلاً قیلیچ یا کتاب جلدی‌نینگ باغی.

حمیت: عار ـ ناموسینی سقلش، اونی حمایه و محافظه قیلیش.

حوایج: حاجتلر، ضرورتلر، احتیاجلر.

حَورا: حور.

حَی۱: تیریک، جانلی.

حَی۲: عرب قبیله‌لریدن بیری.

حَی۳: قیشلاق.

حیرةالفقها: فقه عالملرینی حیرتگه سالووچی، عجبلنتیرووچی.

خ

خاتم: توگه‌تووچی، ختم قیلووچی؛ اوزوک، مُهر، تمغه.

خارا(خاره): قتّیق تاش، اوندن تیگیرمان تاشی و صناعت وتیکنالوژیده ایشله‌تیله‌دیگن تورلی ایتیکلاوچی و یپگیچ ماسلمه‌لر یسه‌له‌دی.

خاشه: خاشاک.

حلاج: پخته‌نی چیغیریقدن چیگیتدن اجره‌تووچی.

خارخار: آرزو، تینچسیزله‌نیش، کؤنگیل هیجانی؛ غم، قیغو.

خاقان: بویوک پادشاه، شهنشاه، امپراتور.

خال: تاغه، آنه‌نینگ آغه‌اینیسی.

خامه: قلم.

خاور: شرق، کون چیقر.

خبط: عقلگه فتور یپتیش؛ ینگلیش، خطا، آزیش.

خجلت: خجالتلیک، اویه‌لیشلیک، اویه‌لیش.

خَدّام: اؤته خدمتگار، خادم.

خدنگ: اؤق، کمان اؤقی.

خدیو: ایگه؛ حاکم، پادشاه.

خراس: ایشگ یاکه هؤکیز بیلن ایلنه‌دیگن تیگیرمان.

خرد: عقل، فکر، ذهن؛ هوش.

خَرِف: قریب عقلیدن آزگن، ایسی یپگن؛ عقلسیز، تپنتگ.

خِرف: کپکسه‌لیک طفیلی عقلدن آزیش.

خرقه: شیخ و درویشلرنینگ مخصوص اوست کییمی، جنده.

خرگاه: چادر، خیمه.

خرمهره: ایشک مونچاغ.

خز: ایپک و جوندن تؤقیلگن متاع.

خَزَف: لایدن یَسه‌لگن بویوم، سفال.

خسیس: ناکس، نظری پست؛ خیرسیز کیشی.

خشن: قؤپّال، دغل؛ اساو، سرکش.

خشوع: اؤزینی پست توتوب یالباریش.

خضاب: بؤیاق، رنگ؛ اؤسمه، خینه.

خضرا: یشیل، کؤکیمتیر، سبز.

خُطَبه: جمعه و هییت نمازلریده خطیب تامانیدن منبرگه چیقیب دینی موعظه ایتیش(بونگه پادشاهلر نامله‌ری هم ذکرقیلینراپدی)؛ نکاح قیلیش پیتیده امام تامانیدن اؤقیله دیگن دعالر؛ کتابلرنینگ باشیده‌گی حمد قسمی.

خطّه: مملکت، اؤلکه، پیریوزی.

خطیر: خطرلی، قیین، آغیر.

خفتان: اوروش کییمی؛ جون یاکه ایپکدن تؤقیلگن و اونینگ یوزیده قیلیچ تَیریله‌دیگن، چیریکلرگه خاص لباس.

خفقان: یوره‌ک اؤینشی کسللیگی.

خفیه: مخفی روشده، یشیریقچه؛ جاسوس.

خلاب: لای، افلاسلیک.

خلخال: ایاقده تقیله‌دیگن آلتین یا کوموش حلقه.

خَلَّدَ دَوْلَتُهُ: دولتی دوامدار بؤلسین!

خلد: ابدي‌لیک، دایمي‌لیک؛ جنت.

خلدالله سلطانه: الله قدرتینی منگولشتیرسین.

خَلَّدَاللهُ مُلْکَهُ و اَبَّدَ دَوْلَتَهُ: الله تعالی پادشاهلیک و اقتداینی دوامدار قیلسین.

خلعت: حشمتلی کییم؛ سرپا، عموماً هدیه قیلینه‌دیگن کییم.

خلف: کیییندن کیله‌دیگن، اؤرنیگه اؤته-دیگن، اؤرینباسر؛ اولاد.

خلل: نقصان، کمچیلیک، ضرر.

خلو: بؤشلیق، خالی.

خلول: تینتک، ایسی پس، تیلبه.

خُم: بلند و کتّه سفال ایدیش، می اوچون اوزوم ومیزنی سالیب اونده خمر قیلینه-دیگن و تیارلنگن کؤپ مقدارده‌گی می‌نی سقله‌یدیگن ایدیش.

خَمَرتٌ طِینَةَ آدم بِیَدِیّ اَربَعِینَ صَبَاحاً: مبارک حدیث‌نینگ ترجمه‌سی: حضرت آدم(ع) نینگ لای‌خمیری قیرق کونده یوغوریلدی.

خمس: بیشدن بیری.

خُمول: گمنام بؤلیش، بې نام و نشان بؤلیب کېتیش.

خنگ: بؤزه آت.

خُنیاگر: سازنده، اشوله‌چی.

خوارق: عادتلرگه خلاف، عادتدن تشقری.

خوازه: بلند بنالرنینگ سووش، بېزه‌ش و بؤیَش پیتیدن یاغاچدن باغلب یسه‌لگن و اونینگ اوستیده توریب ایشلنه‌دیگن اسکونه، داربست.

خواص: خاصیتلر، خاصه‌لر.

خواقین: خاقانلر، (اؤزبېکچه سؤزنینگ عربچه کؤپلیگی).

خود: زره کلاه.

خوَرنَق: افسانه‌گه کؤره بهرام گور اوچون شاه نعمان اؤغلی مُنظِر بویروغی بیلن سینَمان ناملی معمار تامانیدن یمنده یَسه-لگن افسانوي قصرنینگ نامی.

خوشاب: میوه سوویگه شکر اره‌لشتیریب توزیلگن ایچیملیک، شربت.

خَوی: تېر.

خیرالامور: ایشلرنینگ اینگ یخشیسی؛ «خیرالامور اوسطها» مبارک حدیثیگه اشاره قیلینگن. معنی‌سی: ایشلرنینگ اینگ یخشیسی، اؤرته‌چه حالتی(افراط و تفریطدن خالیلیگی)دیر.

خَیْرَ ثناءٍ لِمُفِضِ الکرَم: بخششلر کانی بؤلگن ذات اینگ یخشی مقتشگه سزاواردیر.

خیریلده‌ماق: خِیر-خِیر آواز چیقرماق، ایتلرنینگ بیراوگه قره‌ب هوریشی آره‌سیده چیقره‌دیگن خِیر ر ر آوازی.

خیل: گروه، توده، تؤپ؛ آت- اولاو توده‌سی.

خینگ: بؤز آت.

د

دأب: قیلیق، عادت.

دارالسلام: سلامتلیک اویی؛ عربستانده بیرجای‌نینگ نامی، بغداد شهری؛ جنت.

دارالغرور: غرور اویی.

دارالقضا: قاضیخانه، محکمه.

دارالسرور: خوشلیکلر اویی.

داریماق: میدانگه کېلماق، پیدا بؤلماق؛ حاضر بؤلماق، کېلماق؛ یؤلیقماق، دوچار بؤلماق.

داعیه: تقضا، آرزو، باعث، سبب.

داغی: تغی، ینه، همده.

دافع: دفع قیلووچی، قَیترووچی، یؤقاتووچی.

دال: دلالت قیلووچی، یؤللاوچی.

دامَ لَهُ الْمُلْکْ، وَ لَهُ الْحُکْمُ شَانْ: یشه‌سین سلطنتی و حکمدارلیگی!

دام: توزاق.

دامه احسانه: خیر و احسانی دوامدار بؤلسین.

داوولغا/ داوولغه/ دوبولغا/دوبولغه: اوروشده تیغ و اؤق اؤتمسلیگی اوچون باشگه کییله‌دیگن تېمیر یاکه پولاددن یسلگن باش کییمی.

دای: پخسه؛ دیوارگه اوریلگن پخسه-نینگ هر بیر قَتی.

دَبقور: مرته، مرّه.

دبور: غربدن شرققه اېسه‌دیگن شمال.

دبیر: کاتب، میرزا، سکرتر؛ مج. عطارد سیاره‌سی.

دجّال: اېنگ یره‌مس، اېنگ وحشی، زیانلی مخلوق، انسان دشمنی معنی‌سیده.

دد: ییرتقیچ، یاوایی حیوان.

دُر شبچراغ: کیچه‌سی چیراغدیک نور تره‌تووچی دُر.

درّاج: ککلیک جنسیدن بؤلگن قوش، قیرغاوول.

درّان: درنده، ییرتقیچ.

دُرج: قیمتلی تاشلر سالینگن قوطی؛ مج. آغیز، کؤنگیل.

دَرج: کیریتیش، قیدقیلیش؛ اؤره‌لگن خط.

دُرد: قویوقلیک، هر سویوقلیک‌نینگ چؤکیندیسی، می دُردی ـ می‌نینگ ایدیش تگیده‌گی چؤکیندیسی.

درنگ: سیکین، استه، تؤخته‌لیش فرصت، وقت.

دریوزه: گدایلیک، تیلنچیلیک، فقیرلیک؛ گدا، تیلچی، فقیر، گدا.

دژم: اپزیلگن، گنگیب قالگن، پرچه‌لنگن، سؤلغین، خراب، غمگین.

دستاس: قؤل‌تیگیرمان، یاغورچاق.

دشنه: خنجر.

دفن: یپرگه کؤمیش، اؤلیکنی کؤمیش.

دفینه: کؤمیلگن خزینه، کؤمیلگن بایلیک، کؤمیلگن نرسه.

دک: اؤخشه‌تیش قؤشیمچه‌سی، دیک، کبی.

دلال: قیلیق، ناز ـ کرشمه، غمزه.

دَلَّةُالمُحْتَاله: افسانه‌لرگه کؤره فریبگر و مکار عیال سیماسی.

دلو: قودوقدن سوو آلینه‌دیگن چرم ایدیش، قَوغا؛ قویاش برجلریدن اؤن بیرینچی برج‌نینگ آتی.

دَم۱: نفس، لحظه، آن.

دَم۲: تیمیرچی، مسگرلرنینگ دَمی، چرمدن یسه‌لگن اسکونه بؤلیب او بیلن هوا پوفله‌نیب، تیمیر آستیده‌گی کؤمیر تازه‌لنه‌دی.

دَم۳: قان.

دمار: تار و مار، یؤق قیلیش، محو اپتیش، اؤلدیریش.

دَمن: ایلگری خلق اؤلتیرگن(کیپین کؤچیب کیتگن) جای.

دنگ: بیرار نرسه‌نی سېزمسلیک درجه‌ده-گی حال، کرختلیک، فهمی یېتمسلیک، ایره‌آلمسلیک.

دنی: پست، توبن، رذیل، یره‌مس.

دواج: کۆرپه، تۆشک، یاپینچاغ.

دوچوبه: ایکّی دیرک(چوب) بیلن برپا اېتیلگن خیمه، خرگاه.

دوشاب: شینّی، اوزوم شینّی‌سی.

دِوَه: تویه، تېوه.

دېکله/دکله/دېکله‌ی: یانگی کلته اوست کییم.

دېکین: ...گه‌چه، قَدَر.

دېمان: دېمه‌یمن.

دَی: جدّی برجی.

دیّار: توروووچی، یشاوچی اوی اېگه‌سی.

دیبا: نازک و نفیس نقشلر سالیب تۆقیلگن ایپک متاع.

دیت: دینی قاعده‌گه کۆره- بیراونی اۆلدیرگنلیک اوچون تۆلنه‌دیگن قان بهاسی، خون پولی.

دیجور: اېنگ قرانغو کېچه، قرانغولیک.

دَیر: بتخانه؛ میخانه؛ دنیا.

دیو: جوده زور، کوچلی، باهیبت، قۆرقینچلی شکلده تصور اېتیله‌دیگن موهوم و افسانوي بیر مخلوق.

دیولاخ: دیولری کۆپ جای، دیولر مکانی.

ذ

ذات البروج: سېکیزینچی فلک، قدیم علما اۆن ایکّی برجنی اونگه باغلیق دېگنلر و قویاش هر آیده بو برجلردن بیریگه اۆته-دی. بو برجلر حمل، ثور، جوزا، سرطان، اسد، سنبله، میزان، عقرب، قوس، جدّی، دلو وحوت دن عبارت دیر. و قویاش‌نینگ منه شو اۆن ایکّی برجنی طی قیلیشی زمانی بیر شمسي ییل بۆله‌دی و سماوی شرع ده ذات البروجنی کرسي دېب یوریته‌دیلر.

ذایقه: مزه‌نی بیلیش قوه‌سی، حسی، تیل.

ذرع: اوزونلیک اؤلچاوی، گز.

ذوالجلال: عظمتلی، اینگ بویوک، بویوکلیک ایگه‌سی.

ذوالفقار: حضرت‌علی‌نینگ ایکّی دَملی قیلیچی (کیسکیرلیکده مشهور بؤلگن)

ذوالقرنین: ایکّی قرن ایگه‌سی (اسکندرنینگ لقبی)

ذوالنون: بلیق ایگه‌سی؛ حضرت یونس(ع) نینگ لقبی.

ذوذنب: قویروقلی یولدوز، دمدار یولدوز.

ذیل: ایتک؛ بیر نرسه‌نینگ آخری،اداغی.

ر

رابِعُهُمْ کَلبُهُمْ: اشاره قیلینگن مبارک آیه‌-نینگ تؤلیق متنی: « سَیَقُولُونَ ثَلاَثَةٌ رَابِعُهُمْ کَلْبُهُمْ وَ یَقُولُونَ خَمْسَةٌ سَادِسُهُمْ کَلْبُهُمْ رَجْماً بِالْغَیْبِ وَ یَقُولُونَ سَبْعَةٌ وَ ثَامِنُهُمْ کَلْبُهُمْ قُلْ رَبِّی أَعْلَمُ بِعِدَّتِهِمْ مَا یَعْلَمُهُمْ إِلاَّ قَلِیلٌ فَلاَ تُمَارِ فِیهِمْ إِلاَّ مِرَاءً ظَاهِراً وَ لاَ تَسْتَفْتِ فِیهِمْ مِنْهُمْ أَحَداً »(کهف سوره‌-سی-۲۲-آیت) معنیسی:بعضیلر ایتیشی ممکن که «اولر اوچ کیشی اِیدیلر و تؤرتینچیسی ایلری اِیدی» و ینه بیرگروه گه کؤره، بیش کیشی اِیدیلر و آلتینچیسی ایتلری اِیدی.» بولرنینگ برچه‌سی اساسسیز گپلردیر. اولر یِتّی کیشی اِیدیلر و سکّیزینچیسی ایتلری اِیدی. اَیتگین‌که مِینینگ ربّیم آگاهراقدیر! جوده آز کیشیدن باشقه هیچ کیم اولرنینگ سانینی بیلمه‌یدیلر. بنابرین اولرحقیده اساسسیز گپیرمنگیز و هیچ کیمدن بو حقده سؤره‌-منگیز.

راجح: آرتیق، اوستون، مقبول؛ تیگیشلی.

راح: شادلیک؛ می.

راحله: آت، اولاو، یوک حیوانی؛ سفر.

راحی: کؤکیمتیر، کؤککه مایل رنگ، توس.

رازه: یشیرین، پنهاني راز، کؤنگیل سرلری.

راسو: سوسرلر عایله‌سیگه منسوب ییرتقیچ کیچیک حیوان(کبوتر و تاووقله جوده اؤچ).

راعی: چوپان، باشچی، حکمران.

رأفت: مهربانلیک، خیرخواهلیک، غمخوارلیک.

راکب: سواره، آتلیغ، آت،(تویه، اپشک وشوکبیلر) که مینیب بارووچی.

راوی: روایتچی، قصه ایتووچی، خبر- معلومات یپتکزووچی.

رای: هند پادشاه‌سی نینگ نامی.

رایت: پرده.

رایحه: هید، یاقیملی هید.

رُباع: تؤرتته‌دن.

ربعِ مسکون: یپر یوزی‌نینگ انسان یشه- یدگن آباد قسمی.

ربقه: گره، توگون، بند.

رجه: رپجه ایپی.

رحبه: گل و گیاه اؤسگن کپنگ میدان، چمن.

رحل: ترک قیلماق، کؤچماق.

رحیق: جوده تینیق و یوقاری صفتلی می.

رحیل: کؤچیش، جؤنش.

رخام: مرمرنینگ یومشاق توری، اپترنگ و یشم رنگ بوتاش مرمر کانلری یانیدن تاپیلیب، یومشاقلیگی باعث تورلی ایدیش و زینتلی نرسه‌لر یونیشگه جوده مساعد تاشدیر.

رخوت: سستلیک ، بؤشلیک.

ردا: شیخلر، درویشلر یپلکه‌سیگه یاپیب یوره‌دیگن پؤته؛ درویشلر اوستگی کییمی.

رز: تاک، اوزوم.

رزین: محکم، استوار.

رُست: محکم، قتّیق، مستحکم، بپرکیک.

رستخیز(رستاخیز): غوغا، تؤپَلان؛ محشر، قیامت.

رسن: ارقان، ارغمچی.

رشحات: تامچیلر، سپزیب چیققن سویوقلیکلر.

رصد: کوزه‌تیش، استرونوملر کوزه‌تیشی.

رضوان: راضیلیک، ممنونیت؛ جنت.

رُطب: ینگی پیشگن میوه، هؤل میوه، هؤل خرما.

رطل: بیرلیترچه مقداردهگی سویوقلیک اؤلچاوی؛ شراب کاسه‌سی، پیاله، قدح، پیمانه.

رعایا: رعیت‌نینگ کؤپلیگی، وطناشلر.

رعنا: گؤزل، چیرایلی، یاقیملی؛ سریغ رنگلی بیرگل‌نینگ آتی.

رفرف۱: پیغمبریمیز حضرت محمد صلی الله علیه وسلم‌نینگ معراج کیچه‌سی مینگن ایکیته آتلریدن بیری‌نینگ نامی، ینه بیری‌نینگ نامی براق اپدی.

رفرف۲: اسرافیل علیه‌السلام مقامی‌نینگ نامی.

رفعت: یوکسک مرتبه‌لیک، بلندلیک.

رفیع: یوکسک، یوکسک مرتبه‌لی، قدر وقیمتلی.

رِقّت: اینگیچکه‌لیک، نازکلیک؛ یومشاقلیک، ملایملیک، کؤنگلی بؤشلیق.

رُقعه: مکتوب، پرچه قاغازده‌گی یازوو، خاص عریضه یازیلگن خط.

رِکیب: اولاو (تویه و آت کبی).

رگزن: قان تامیرینی تاپیب نشتر اوروچی شخص.

رمّال: نقطه و چیزیقلر چیزیب فال آچووچی، فالبین، فالچی.

رُمح: نیزه.

رمد: کؤزآغریغی، کؤزدن سوو آقیش نتیجه‌سیده کؤز آقی قیزه‌ریشی.

رمق: اپنگ آخرگی نفس، جان چیقر آلدیده‌گی نفس.

رهبان: ترسالرنینگ روحانی‌سی؛ راهب.

رواق: کتّه بنالرنینگ ایچیده‌گی یاکه آلدیده‌گی یریم دایره قیلیب ایشلنگن قسمی.

روایح: رایحه‌نینگ کؤپلیگی، یاقیملی هیدلر، ایسلر.

روزن: توینوک، تهشیک، درچه.

روضه: باغ، گلباغ؛ جنت؛ مقدس قبر، پیغمبرلر ، اولیاء و دین پیشوالری‌نینگ قبرلری.

ریا: اؤزینی یامانلیکلردن سقلنگن قیلیب کؤرسه‌تیش، ایکّی یوزلمه‌چیلیک.

ریاحین: ریحانلر، خوشبوی اؤسیملیکلر.

ریاضت: نفس خواهش قیلگن نرسه‌لردن تارتینیب، اؤزینی قیینش، قیینه‌لیش، مشقتله‌نیش.

رَیب: ایکّیله‌نیش؛ تردد، شک و شبهه.

ریح: یهل، شبباده.

ریو: حیله، مکر، الداو.

ز

زاخر: کؤتریلگن، تؤلقینلنگن، هاولیققن.

زاد: آزوق، آزوق- آوقت، روحي آزوق.

زال: کمپیر، قریگن خاتین؛ مکار کمپیر، مکار و حیله‌گر.

زبرجد: آچ پسته رنگ قیمتلی تاش.

زجاجه: شیشه، شیشه ایدیش؛ آپپاق شیشه‌دن ایشلنگن قندیل.

زَجر: منع اېتیش، قَیتریش؛ قیینش، زورلش، عذابلش.

زخّار: تؤله، سیرسوو، تؤلقیله‌نووچی دېنگیز.

زخمه: اوریش، ضرب، چېرتیش؛ یره، زخم؛ برماققه کییدیریب چالغو چېرتیله-دیگن اسباب(مضراب)؛ چالغو کویی.

زربفت: زر تؤقیلگن متاع.

زرع: اېکیش، اوروغنی یېرگه اېکیش.

زِرنیخ: آلتین گوگرد بیلن مرگِ موش اره-لشمه‌سی.

زریر: کییملیک و ایپ بؤیه‌یدیگن سریغ رنگلی اؤسیملیک، اِسفَرَک.

زغن: قرغه، گوشت اؤغیرلاوچی قرغه.

زلال: تیپ-تینیق، شیرین و ساووق سوو.

زمام: اختیار؛ یوگن ـ تیزگین.

زمره: تؤده، جماعت، گروه.

زمزم: کعبه یقینیده‌گی بیر قودوق‌نینگ نامی، شوقودوق‌نینگ سووی.

زمهریر: قتّیق ساووق.

زِنّار: مسلمان مملکتلرده یشاوچی مجوسلر مجبوراً بیلیگه باغلب یوره‌دیگن معلوم رنگده‌گی چیلویر.

زنگار: زنگاری(رنگ)؛ زنگ باسگن.

زنگي: زنجی، قاره‌تنلی.

زه: قیرغاق، ساحل، چپت؛ جِیَک، بخیه؛ کمان‌نینگ ایپی؛ چالغو اسبابلری‌نینگ ایپی.

زَهره: صفرا خلته‌سی. اؤت خلته.

زهی: مقتش و قدرلش واسطه‌سی،آفرین، احسنت.

زورق: قاییق.

زومرد: زمرد.

زیجِ کؤره‌گاني: کؤره‌گانی جدول، کؤره‌گانی تقویم، میرزا اولوغ بیک تامانیدن یره‌تیلگن اثرنینگ نامی.

زَیلوچه: گیلمچه، شالچه.

زَین: بزه‌ک، زینت، حسن.

ژرف: چوقور(دریا، اریق حقیده)؛ اوزون، اوزاق(یؤل حقیده).

س

ساچیغ: تؤی و ضیافتلرده تارتیله‌دیگن ناز ـ نعمتلر؛ کیلین ـ کویاو باشیدن ساچیله‌دیگن پول و شیرینلیکلر؛ تارتیق، تحفه.

سادس: آلتینچی.

ساطع: انیق، آچیق، آشکارا، انکار ایتیلمس.

ساقیزغان: زاغ‌زِغن، اله قرغه، اَلَکَه.

سالک: صوفیلیک مسلکیگه منسوب سلوک توتووچی، خداگه ایریشیش یؤلینی تنله‌گن کیشی.

سالوس: بۆیه‌مه‌چیلیک، تیل‌یاغلمه-چیلیک، الداو، حیله، ریاکارلیک.

سامعه: اِشیتیش قوه‌سی، حسی (قولاق).

سان: سۆزبیریکمه‌سیده کېلیب، کبی، اۆخشش، سینگری معنی‌لرینی افاده اېته-دی.

سائر: باشقه، اۆزگه.

سایر: سیر اېتووچی، کېزووچی.

سباع: ییرتقیچ و یاوایی حیوانلر.

سَبِّح اسْمَ رَبِکَ الْاَعْلَی: (اعلیٰ-۱). اونینگ معنیسی: «یوکسک مرتبه‌لی ربّینک نامینی پاک حسابله.»

سبحان: پاک، پاکیزه، مقدس.

سُبْحانَالَّذِي أَسْرىٰ: اشاره قیلینگنآیت-نینگ تۆلیق متنی:« سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَىٰ بِعَبْدِهِ لَيْلاً مِّنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَىَ الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا ۚ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ»(اسراء-۱) ترجمه-سی: اۆز بنده‌سینی کېچه‌سی مسجدالحرامدن اطرافینی برکه‌لی قیلگنیمیز مسجدالاقصی‌گه آیت-معجزه لریمیزنی کۆرسه‌تیش اوچون سَیر قیلدیرگن ذات پاک بۆلدی. البته، او اېشیتگووچی و کۆرگووچی ذاتدیر.

سبحانه حی الذی لایموت: اۆلومدن خالی بۆلگن الله پاک و مقدس ذاتدیر.

سبحه: تسبیح.

سبع: یېتّی.

سبقت: آلدینگه باسیش، باشقه‌لردن اۆتیب کېتیش.

سبلت: بروت، مویلب.

سبو: کۆزه‌چه، می ایدیشی؛ مج. می.

سبوح: تیز یوره‌دیگن آت، یۆرغه آت، چقّان آت.

سپهر: کۆک، آسمان.

ستام: آت‌نینگ اېگر ـ جبدوقلری.

سجاف: پرده و باشقه یاپینچاقلرنینگ چېتی، قیراغی؛ حجاب و یاپینچیق.

سحاب: بولوت.

سدّ: تۆسیق؛ غاو، بلند تۆسیق، دیوار.

سَداق: یای اؤقلری جایله‌نیب، بیلگه باغلنه‌دیگن یاکه یپلکه‌گه آسیله‌دیگن حربی اسباب.

سدره: یپتّینچی آسمانده‌گی بیر درخت.

سِرَّ فَأتو بسورةٍ مثله: قوییده‌گی آیتِ کریمه‌گه اشاره قیلینگن: وَإِن كُنتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّن مِّثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُم مِّن دُونِ اللَّهِ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ (بقره-۲۳) ترجمه‌سی: و اگر بنده‌میزگه توشیریلگن نرسه‌میزگه شکینگیز بؤلسه، اونگه اؤخشش بیر سوره کپلتیرینگ و راست سؤزلاوچیلردن بؤلسنگیز، الله‌دن اؤزگه گواهلرینگیزنی چقیرینگ.

سراب: چؤلده اوزاقدن تاوله‌نیش‌نینگ سوو کبی کؤرینیشی؛ دنیا.

سرایت: بیرنرسه ینه بیر نرسه‌گه تأثیر اؤتکزیش، یوقیش (کسللیکلر حقیده).

سرمد: ابدي، دواملی، کپتسیز، منگو؛ همیشه و دایم.

سریع‌السیر: یوریشی تیز، تیز یورر.

سسلسبیل: جنتده‌گی بیرچشمه‌نینگ آتی.

سعید: نیکبخت، بختیار.

سفت: تپشیک؛ تپشماق(مرواریدکبی تاشلرنی)

سفلیٰ: قویی،علیٰ نینگ ضدی.

سفینه: کشتی، کپمه.

سفیه: نادان، اپسی پس، عقلسیز.

سقا: سوو بپرووچی، سوو سپپووچی.

سقاق: اِیَک، بقبقه.

سقرلات: جوندن تؤقیلگن کییملیک.

سَقَط: معیوب قیلینگن، معیوب قیلماق.

سقف: شیپ، اوی تپپّه‌سی، گنبذ.

سقیم: بیمار، خسته، ناساغ.

سکرات:هوشسیزلیک، مستلیک.

سکنجبین: سرکه و عسل اره‌لشمه‌سی، قدیم طبابتده بو اره‌لشمه‌نی تورلی کسللیکلرگه توصیه قیلردیلر.

سگال: خُلق، عادت، یوریش-توریش؛ شکایت، خصومت، غرض، نفرت.

سلاسل: سلسله‌نینگ کؤپلیگی، زنجیرلر، تیزیملر.

سماع: ایشیتیش؛ اشوله، موزیک، رقص؛ درویشلرنینگ موسیقی، قوشیق، اؤیین بیلن ذکر ایتیشی.

سمر: مشهور، تَنیلگن، اتاقلی.

سمک: بلیق، یبرنینگ آستی.

سمنبر: آق بدن، گؤزل؛ سبوگیلی.

سمنسا: سمن(یاسمن)گه اوخشه‌گن، گؤزل.

سَموم: هلاکتلی ایسّیق شمال، حدسیز و کویدیروووچی ایسّیق.

سنان: نیزه، نیزه‌نینگ اوچی.

سنباده: اسباب ایتیکله‌یدیگن، قَیره‌یدیگن تاش، قَیراق تاش.

سنجق: علم، بیراق، توغ.

سُندروس: یشیل یوپقه ایپکدن تؤقیلگن کییملیک.

سُها: هولکر تؤپلمیده‌گی یولدوزلردن اینگ خیره‌سی.

سهاوش: سهاگه اوخشش، میده.

سه‌برگه: اوروش اسبابلریدن؛ اریق بؤییده اوسه‌دیگن اوچ یپراقلی کؤکت.

سه‌پیچ: اوره‌م، باشگه ایکّی-اوچ ایلنتیریب چولغنگن سلّه.

سهم۱: یای اوقی.

سهم۲: حصه، اولوش، بؤلک.

سهم۳: خوف، قوْرقینچ.

سهمگین: قوْرقینچلی، خوفلی؛ قوْققن، خوفلنگن.

سَهْوُالقَلَمْ: قلم خطالری.

سهیل: بیر یاروق یولدوز، یمندن یخشیراق کؤرنگنی اوچون ادبیاتده سهیلِ یمنی دیب مشهور بؤلگن.

سوادِ اعظم: عموماً هر بیرکتّه شهر، خصوصاً مکهٔ معظمه؛ تصوفده- عموماً خلق احوالی اوندن معلوم بؤلگیدیک اجتماعی تیزیم نی سوادِ اعظم دیدیلر.

سواد: قاره‌لیک؛ اؤقیش و یازیش.

سوروک: توده، گله، قؤی توده‌سی.

سورین: ران، دنبه.

سوماک: پشه، چیبین.

سومورمک: سیمرماق.

سونقر/ سونغور: آوچی بیر قوش‌نینگ آتی، پادشاه‌لر بو قوشنی تربیه‌قیلیب، باشقه قوشلرنی آولش اوچون فایده‌لنه‌دیلر.

سونماک: سالماق، اورماق، اوزه‌تماق.

سووارماق: سوغارماق.

سوورماق: سوغورماق، یولماق.

سوی‌الله: خدادن باشقه، خدادن اؤزگه، غیرِخدا.

سؤکسؤک: یاوایی تاووق، سکساوول.

سؤکماق۱: حقارت قیلماق، یامان ساغیماق.

سؤکماق۲: کییم یاکه باشقه تیکیلگن نرسه‌نی اوشه تیکیش جاییدن ایرماق، سؤتماق.

سؤنگک(سؤنگاک): سویک، استخوان.

سپکریماق: سکره‌ماق، خیزله‌ماق، آتله-نیب توماق.

سیپقرماق: بیردنیگه ایچیب یوبارماق.

سَیره‌فی ادراک: بیلیش و توشونیش سَری حرکت.

سیغورماق: سوقماق، کیریتماق.

سیفور: قیمت بها یوپقه ایپکلی متاع.

سیلیّ: شپلاق.

سیما: یوز، بیت، چهره، افت، بشره، فزیولوژی.

سیماهم فی وجوههم من اثرالسجود: اشاره قیلینگن آیتِ مبارکه‌نینگ تؤلیق متنی: «مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَاةِ وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ فَآزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَى عَلَى سُوقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً

وَأَجْرًا عَظِيمًا»(فتح ـ ۲۹) ترجمه‌سی: محمد الله‌نینگ رسولیدیر. او بیلن بیرگه بۆلگنلر کافرلرگه شدّتلی، اۆزارا رحمدل‌دیرلر. اولرنی الله‌دن فضل و راضیلیک تیلب، رکوع و سجده قیلگن حاللرینی کۆرورسن. اولرنینگ سیماسی سجده اثریدن یوزلریده (بلقیدیر). انه اۆشه، اولرنینگ طورات و انجیلده‌گی مثاللریدیر. بو خودّی اوروغینی یاریب چیقریب، قوّتلنیب، یۆغانلشیب، پایه‌سیده تیک توریب، دهقانلرنی عجبلنتیرگن بیر اېکینگه اۆخشه‌یدیر. کافرلرنینگ غضبینی قۆزیش اوچون. الله اولردن اِیمان کېلتیریب و صالح عمللرنی قیلگنلرگه مغفرت و اولوغ اجرنی وعده قیلدی. (صحابه‌لر، آته‌لری یاکه باله‌لری کافرلر صفیده بۆلسه‌لر، اولرگه قرشی هم قتّیققۆل بۆلگنلر. اما کیم بۆلیشیدن قطعِ نظر، مسلمانگه مهربان بۆلیشگن. اولرنینگ اساسي صفتلریدن بیری — همه ایشنی الله‌نینگ فضلی و راضیلیگی اوچون قیلیشلری. ینه بیر صفتلری — اولر دایم رکوع و سجده حالتیده، یعنی، عبادت حالتیده بۆله‌دیلر.)

سیمیا: اساسسیز و موهوم بیر «نیمه» نینگ نامی. گویا اونینگ واسطه‌سی بیلن حقیقتده موجود بۆلمه‌گن عجایب و غرایبلر کۆزگه کۆرینر اېمیش.

سینگار: پَی، یای اوچیگه باغلنه‌دیگن ایپ.

سینگدورمک(سینگورماق)۱: سینگدیرماق، هضم اېتماق؛ اۆزلشتیرماق، یېدیریب یوبارماق.

سینگدورمک(سینگورماق)۲:غم‌چېکماق، قیغورماق.

سینگک /سینگاک: چیبین، پشه.

سینچ: دف قسقانی دوریگه اۆرنه‌تیلگن چیلدیرمه، میده قۆنغیراقچه‌لر.

سیورغال: پادشاه‌لرنینگ اوز یقین کیشیلریگه دایمی فایده‌لنیش اوچون بیره-دیگن یېر و سووی.

ش

شاب: یاش یېگیت، یېگیتچه، نوقیران.

شادوروان: سايبان، چادر.

شارع: ديني قاعده- قانونلرني پخته بيلووچي قانونشناس.

شارک: مَيناقوشي، مَينا.

شافع: شفاعت قيلووچي، واسطه‌ليک اېتووچي.

شافي: شفالي، شفا بېرووچي.

شاق: قيين، مشکل، مشقت.

شامه: هيدلش قوتي، حسي (بورون).

شايبه: کيرليک، افلاسليک؛ نقصان، کمچيليک، قصور.

شُباق: شوباغ، بُته، قوروغي توتشتيريش قيلينه‌ديگن اؤسيمليک نامي.

شبديز: قاره توسلي آت.

شَبَه: قرا رنگ يلتيراق تاش.

شبيخون: تونده تؤستدن قيلينگن هجوم، تونگي حمله.

شتا: قيش فصلي.

شجر: درخت.

شَدَّه: ايکّيلنگن تاووش اوستيگه قؤييله- ديگن بېلگي، تشديد بېلگيسي (ّ).

شديدالقوی: عَلَّمَهُ شَدِيدُالْقُوَى (نجم-۵) آيۀ کريمه‌سيگه اشاره قيلينگن و اونينگ ترجمه‌سي: اونگه شدتلي قوت اېگه‌سي اؤرگتدي.

شراء: آليش. بيع وشراء- ساتيش و آليش، سودا-ساتيق.

شراباً طهورا: بو عباره بيلن اشاره قيلينگن آيۀ کريمه: « عَالِيَهُمْ ثِيَابُ سُنْدُسٍ خُضْرٌ وَ إِسْتَبْرَقٌ وَ حُلُّوا أَسَاوِرَ مِنْ فِضَّةٍ وَ سَقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَاباً طَهُوراً » (انسان-۲۱) ترجمه‌سي: اولرنينگ اوستلريده يشيل سندسدن (يوپقه ايپکدن) و استبرقدن (قلين ايپکدن) کييملر بار و کوموش بيلکوزيکلرله بزه- نگنلر و ربّيلري اولرني پاک شراب بيلن سوغارر.

شرارت: يامانليک، يره‌مسليک.

شراره: اوچقون، النگه، تابله‌نيش، يرقيره- ش.

شرب: ايچيش.

شرحه: جراحت، زخم؛ پرچه، تیلیم.

شرزه: غضبلی، هیبتلی، دهشتلی، قیرغیچ (ارسلان حقیده).

شریف: شرافتلی، عزیز، قدرلی؛ سره، مقبول.

شُستمان: سووش، قاپلش؛ شستمان قیلماق ـ قاپله‌ماق، سووه‌ماق، سورکه‌ماق.

شش‌پر: آلتین قیرّه‌لی گرز،اوروش قورالی، چؤقماق.

شط: دریا، کتّه اریق، نهر.

شعب: نوایی بوسؤزنی قافیه تؤغری بؤلیشی اوچون« شور و شعب» دیب قؤللـه‌گن، بو اصلیده « شور وشعف » یعنی ذوق، مراق و هیجانلی حالت معنی‌سیده: ینه بنیاد قیلدی شور و شعب

آشوروب کؤکتین آه ایله یارب

(سبعهٔ سیار ٦٦٩بیت)

شُعْب: تؤپالان، غوغا.

شعبده: جادو، حیله و نیرنگ، چالاکلیک.

شعشعه: شعله، نور، پارلاقلیک، یاروغلیک؛ قویاش شعله‌سی.

شیغاوول: سرای منصبدارلریدن بیری.

شَقُّ‌الْقَمَرْ: آینی ایکّی‌گه بؤلیش پیغمبریمیز حضرت محمد صلی‌الله علیه وسلم‌نینگ معجزه‌لریدن بیریدیر. قریش کافرلری پیغمبریمیزگه اَیتدیلرکه اِی محمد بیز یپر حقیده هر قنده‌ی سوال بپردیک، اونی جادو بیلن حل قیلدینگ، اپندی منه شو تاغ آرقه‌سیدن چیقه‌دیگن اؤن‌تؤرت آقشاملیک آینی ایکّی شق قیل قنی کؤره-یلیک! پیغمبریمیز الله تعالی‌گه مراجعت قیلگنده، درحال اجابت قیلیندی و آی چیققن زمان ایکّی‌گه بؤلینیب، هر بؤلگی بیریاققه حرکت قیله باشله‌دی وآز وقتدن کپیین ینه بیرگه جیپسلشدی.

شقاوت: بختسیزلیک، آمدسیزلیک.

شُقّه: بیراق‌نینگ باشیگه باغلنه‌دیگن پرچه لته؛ قاغاز پرچه‌سی.

شکال: تویه‌نینگ جولینی تؤشیدن اؤره‌ب تنگغیله‌دیگن ارقان، ایاق‌ـ قؤلنی بیرگه باغله‌یدیگن کیشن.

شِکیل: ایپ، ارقان. شِکیل اېتماق ـ باغله-ماق.

شگرف: عجایب، گؤزل، کمیاب؛ اولوغ، کتّه، کوچلی.

شگون: ایریم، اطرافده حرکت، آواز و قیلیقلرنی یخشیلیک و یامانلیک کېلتیروووچی فال دېب تعبیر قیلیش.

شمامه: خوشبویلیک.

شمایل: توغمه فعل ـ اطوار، خلق، اخلاق؛ شکل، صورت، کؤرینیش، توزیلیش.

شمره: سناق، حسابلش؛ بیرتور اؤسیملیک نامی؛ قتّیق یاغاچلی درخت، اونینگ یاغاچیدن تورلی اسبابلرگه ساپ یسه-یدیلر؛ الف حرفی‌نینگ اؤشه باشی تامانیده‌گی چیقاریلگن آرتیقچه اوچی.

شمسه: اوی‌نینگ شیفت و آلدینگی دیواریگه و پیشتاقلریگه قویاشگه اؤخشه-تیب تؤگرک شکلده ایشلنگن نقش.

شمط: قاره نقش.

شموس: اؤجر و سرکش آت.

شمّه: بیرآز، بیرقَدَر.

شمیانه: چتر، سایه بان، قیش و یازده کتّه خیمه‌لر اوستیده تارتیله‌دیگن سایه بان.

شمیم: خوش ایس، یخشی ایس.

شنعت: یامانلیک، خونیک ایش، یره‌مس قیلیق.

شنگ: شوخ، اؤیناقی.

شنگرف: سیماب و گوگرد ترکیبیدن یسه-لگن اره‌لشمه، قیزیل رنگ، نقاشلر و تذهیبکارلر ایشلته‌دیگن رنگ.

شودرون: شودرونگ، شبنم.

شورابه: کؤز یاشی.

شُرطه:: بېلگی؛ کېمه یوریشی اوچون موافق شمال، اؤنگغای اېسگن یېل.

شوشه: شاووش، موز، ترناو، تام چېتلریدن آققن سوونینگ موزله‌گن شکلی؛ آلتین و کوموشنی اېریتیب قوییلگن خشت، شِمش.

شولاکای: آغیزنینگ چېکّه‌سیدن آقه-دیگن سوو.

شهاب: پاراق یولدوز.

شَیءً الله: خدایۏلیگه بیر نرسه تیلش یَتیده اَیتیله‌دیگن سۏز؛ شَیءً الله بۏلیب یورماق- تیلنچیلیک قیلماق، گدایلیک قیلماق.

شَیب: ساچ یاکه سقال آقریشی، قریلیک، کېکسه‌لیک.

شَید: حیله، فریب، الداو.

شیخوخت: قریلیک، اېلّیک یاشدن کېیینگی عمر.

شیلان: شولان، عمومي آوقت؛ پادشاه ضیافتی.

شَین: کمچیلیک، نقصان، داغ.

شیون: ناله، زاری، فغان، مونگ.

شیار: شودگار، هیده‌ب اېکیشگه تیارلنگن یېر؛ دبدله قیلماق.

ص وض

صاحبقران: بختیار، بختگه اېریشگن، جهانگیر؛ زور پادشاهلرگه بېریلگن لقب؛ نجوم علمیده- ایکّی سیاره بیر-بیریگه تۏقنشگن پیتده توغیلگن باله (بونده‌ی باله بختلی، اولوغ مرتبه‌لی بۏله‌دی، دېب ایشانیلگن.)

صانه الله عن‌الآفات والبلیات: الله تعالی برچه آفت-کلفتلردن اسره‌سین!

صایب: تۏغری، تۏغری یۏنه‌لیشلی، نشانگه تۏغری یۏنه‌لووچی.

صایم: روزه توتگن، روزه کیشی.

صبا: مَیین، یاقیملی شمال، تانگ‌آتر چاغده اېسگن یېل.

صباغ: بۏیاقچی، رنگریز.

صبوح: تانگ پیتیده ایچیله‌دیگن ایچکیلیک؛ اېرته‌لب.

صبي: یاش باله.

صداع: باش آغریغی.

صَدَّق: راست، تؤغری.

صراط: یؤل، کؤپریک.

صراف: پول المشتیروووچی (میده‌لاوچی)؛ قیمت‌بها تاشلرنی بهالاوچی، زرشناس.

صرصر: ساووق، کوچلی و قّتیق شمال.

صعوبت: قیینلیک، مشقت، آغیرلیک.

صغار: بلاغتگه یېتمه‌گن یاش باله‌لر، کیچیکلر، صغیرلر.

صغرا: اینگ کیچیک.

صغیره: صغیرنینگ تأنیثی، بلاغتگه یېتمه-گن یاش قیز.

صفدر: دشمن عسکرلری صفینی یاریب اؤتووچی، باتیر، جسور.

صفرا: سریغ؛ ایسکی طبابتده- تؤرت خِلط‌نینگ بیری، اؤت، زهره، تلخه.

صفرت: صفرة؛ سریغ، سریغلیک.

صفیر: نَی آوازی، یاقیملی مَیین آواز.

صلا: چقیریق، عمومی چقیریق، مراجعت.

صلات: نماز، عبادت.

صلایه: قوروق داری یاکه سیاهینی اېزه-دیگن تاش، اؤغورتاشی.

صَلِّ عَلَیْهِ وَعَلی آلِهِ: او(پیغمبریمیز- حضرت محمد مصطفی(ص)) و عایله‌سیگه سلام و درودلر یؤللنسین!

صلوات: نمازلر، دعالر، آلقیشلر.

صِله/صلت: جایزه، عوض، ساورین.

صله: بیراوگه یخشیلیگ کؤرسه‌تیش، احسان قیلیش، بغیشلش.

صندل: یاغاچی قاره-سریغ رنگلی خوش ایسلی درخت.

صواب: تؤغری، خطاسیز.

صَوب: آماج، مقصد، تامان، طرف.

صولت: اولوغوار تشقی قیافه، کؤرکلی کؤرینیش، مهابت.

صولجان: چوگانگه قره‌لسین.

صوم: روزه.

صهبا: قیزیل شراب.

صیرفي: قره‌نگ.صراف.

صیقل: پردازلش، یلتیره‌تیش، جلا بهریش؛ یلتیراق.

ضارب: اوروو‌چی، ضرب قیلووچی.

ضخامت: یؤغانلیک.

ضمان: ضامن بؤلیش، ضامنلیک، ضامن، گرو.

ط و ظ

طارم: اوستی گنبدلی بلند اوی، گنبد، قبه؛ کؤک، آسمان.

طاری۱: قؤقیسدن کؤرینیش، کوتیلمه-گنده پیدا بؤلیش.

طاری۲: هندوستانده اؤسهدیگن بیر تور درخت نامی. اوشبودرخت تنه‌سینی یره سالینسه، اوندن بیر نوع سوو سیزیب چیقه-دی و اوندن شراب و سرکه حاصل قیلینه-دی.

طاس: ایچی چوقورایدیش، جام.

طاعون: اؤلت، وبا.

طالع: طلوع قیلووچی، چیقووچی، کؤرینووچی(کون، آی، یولدوزلرحقیده)؛ بخت، اقبال، قسمت.

طامع: طمع‌گیر، بیراودن بیرار نرسه امید قیلووچی، بیراونینگ نرسه‌سیگه کؤزتیکووچی.

طایر: قوش، اوچووچی.

طباع: توغمه عادتلر، طبیعتلر، مزاجلر.

طبایع: طبیعت‌نینگ کؤپلیگی، خلق-اطوار، فعل، قیلیق.

طبرخون: قیزیل ناوده‌لی تال؛ قیزیل رنگلی.

طرّار: اؤغری، کیسه‌بر.

طراوت: تازه‌لیک، آراسته‌لیک.

طرفه: ینگی، ینگیلیک، قیزیق؛ کیشینی عجبلنتیره‌دیگن، عجایب، کم اوچره-یدیگن.

طُرید: خطاب، نعره؛ مج. قتّیق هجوم.

ع

طّره: هر نرسه‌نینگ قیراغی؛ پرچم، زلف؛ کییم‌نینگ چپتلریده‌گی کشته‌سی؛ کتاب-نینگ حاشیه‌سی.

طلایه: گپزمه، قراوول؛ قوشین‌نینگ ایلغارقسمی.

طمع: حرص، آچکوزلیک، تیلنچیلیک، امید.

طوبی: جنت درختی، کپلیشگن قامت.

طَوع: رغبت، میل، ایستک، خواهش.

طِیب: یخشلیک، خوش طبیعتلیک، خوشبوی، یاقیملی ایسلیک.

طیر: اوچیش؛ قوش.

طیران: اوچیش، پرواز.

طیلسان: باشگه، بوییگه سالیب آرقه‌گه تشله‌نیب یوریله‌دیگن چادردپک نرسه، ردا.

طینت: خلق، طبیعت، فعل، یره‌تیلیش.

طیب: پاک، تازه، یخشی، مبارک.

ظلمات: قرانغولیکلر، ظلمتلر.

عاج: فیل‌نینگ تیشی، فیل سویگی؛ مج. آق، روشن، یاروغ.

عاری: یلنغاچ؛ بوش، خالی، تازه.

عاقبت‌الامر: ایش‌نینگ آخری، سوْنگی.

عالِم‌الغیب: غیب سرلرینی بیلووچی؛ مج.خدا.

عبا: درویش و قلندرلر کییه‌دیگن، جون متاعدن تیکیلگن کلته و یپنگیل چکمن.

عبد: قول،بنده.

عبن: سپمیز و سیرگوشت، شیشمال.

عبهر: بوته کوز گل، نرگس.

عبوس: خونیک و بدبشره.

عبیر: خوشبوی مادّه‌لر قاریشمه‌سی، خوشبوی مادّه، عنبر، ایپار.

عتاب: غضب، قهر.

عجوبه: عجایب، عجبلنتیروووچی، حیران قالدیره‌دیگن.

عدّ: عدد، سان، سناق.

عدّار: ملاّح، کبمه‌چی.

عدو: یاو، دشمن.

عدول: عقیده، مقصد و یؤلدن آزیش، یؤلنی اده‌شتیریش، بیراودن یوز اؤگیریب قَیتیش.

عدیل: قدر وقیمتده بیر-بیری بیلن برابر بؤلگن ایکّی نرسه یاکه ایکّی آدم‌نینگ هر بیری؛ تویه اوستیده ایکّی کجاوه‌ده اؤتیرگن ایکّی کیشی‌نینگ هربیری، اؤخشش، مانند، تینگ.

عَدِیمُ الْمِثْل: یگانه، کیشیگه اؤخشه‌مس، بی‌مثل.

عدیم: یؤق، هر اسم‌نینگ اولیده یازیلسه اونی انکار معنی‌سیده‌گی صفت یسه‌یدی: عدیم‌المثل-بی‌مانند، عدیم‌الخیر- بی-خیر،...

عذار: یاناق، رخسار، یوزنینگ بورون ایکّی تامانیده‌گی دؤنگلیگی.

عرایس: عروسلر، کیلینلر.

عُربَده: فریاد، داد و واویلا.

عرش: آسمان‌نینگ اینگ یوقاریسی؛ مج. اینگ یوقاری جای.

عرضه: عریضه توتیش، میدانگه چیقریش.

عروج: یوکسه‌لیش، یوقاریگه چیقیش، کؤککه چیقیش.

عُزّا: اورشیلیم یقینیده‌گی باغ اینگه‌سی و او باغده یهودا شاهی منسی و اونینگ اؤغلی آمون دفن اینیلگن.

عزلت: گوشه نشینلیک، خان و ماندن ایریلیب عبادتگه بیریلیش، خلق‌الله‌دن بیراقله‌شیش و همه‌دن خلوت جایده مسکن توتیش.

عَظَمَ قَدْرَهْ: مقام و منزلتی بلند بؤلسین!

عشرِ عشیر: یوزدن بیرحصه.

عشر: اؤن‌دن بیر.

عَشَرهٔ کامله: اشاره اینیلگن آیت‌نینگ تؤلیق متنی: «وَ أَتِمُّوا الْحَجَّ وَ الْعُمْرَةَ لِلَّهِ فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ وَ لاَ تَحْلِقُوا

رُءُوسَكُمْ حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضاً أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَ سَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ ذٰلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ» (بقره سوره‌سی-۱۹۶-آیت)

ترجمه‌سی: الله اوچون حج و عمره‌نی توگل ادا اېتینگ. اگر اوشلنیب قالسنگیز، میسر بۇلگنیچه قربانلیک قیلینگ. قربانلیک اۇز جاییگه یېمه‌گونچه، ساچینگیزنی آلدیرمنگ. سیزدن کیم بیمار بۇلسه یاکه باشیده آزار بېرووچی نرسه بۇلسه، روزه توتیش یاکه صدقه بېریش یاخود قربانلیک سۇییش ایله تۇلاو تۇله‌سین. اگر تینچ بۇلسنگیز، کیم عمره‌دن حجگچه حضور قیلگن بۇلسه، میسر بۇلگن قربانلیکنی قیلسین. کیم تاپمسه، اوچ کون حجده، یېتّی کون قَیتگنینگیزده- همه‌سی اۇن کون تۇلیق روزه توتسین. بو اهل مسجدالحرامده یشه‌مه‌یدیگنلر اوچون. و الله گه تقوا قیلینگ همده، بیلینگ که البته، الله عقابی شدّتلی ذاتدیر.

عصیان: بویوقته بۇیسونمسلیک، نافرمانلیک، گناه.

عطارد: قویاش تیزیمیده‌گی سیّاره‌لردن بیری‌نینگ آتی بعضی میفلرگه کۇره بو سیاره یازووچیلرگه حامیلیک قیله‌دی، دېگن تصورلرهم موجود.

عطایا: بخششلر، انعام و احسانلر.

عِفریت: دیو، اهرمن.

عُفن: سسیق، یامان هید، یاقیمسیز، بد بویلیک.

عفونت: چیریش ارقه‌سیده یامان هید پیدا قیلیش، سسیقلیک، بد بویلیک.

عَفیف: عفتلی، پاک، پاکیزه، تازه، یره- مسلیکلردن سقلنگن.

عقبه: تاغده‌گی آغیر و قیین یۇل؛ کتّه و آغیر ایش.

علالا: شاوقین-سوران، غوغا، قیی-قوو.

علوی: یوقاری، یوکسک، عالی، بلند؛ آسمان ویا روحانیتگه تېگیشلی.

علی‌الاطلاق: شرط و شرایطسیز اېرکینلیک.

علی‌العالمینه دامه احسانه: برچه عالمگه احسان و نعمتلری بردوام اۏلسین!

علیه افضل‌الصلوات و اکمل‌التحیات: اونگه اېنگ یخشی درودلر و الله نینگ یخشیلیکلری نصیب بۏلسین!

عِلیین: اېنگ یوقاری آسمان.

عَمَد: تیک، ستون، تَیَنچ.

عمّ: عمکی، ابه.

عماری: آدم تَشیش اوچون تویه یاکه فیلگه آرتیلگن کجاوه.

عمامه: سلّه، دستار.

عمی: کوزلیک، کۏرمسلیک.

عمیم: تمام، کامل، همه شمول.

عنا: محنت، عذاب، مشقت، فیینچیلیک، عقوبت.

عنبر: خوش ایسلی نرسه‌لر اره‌لشمه‌سیدن تیارلنگن خوشبوی قاره ماده، خوشبویلیک، عبیر.

عنقا: آتی بار و اۏزی یۏق افسانوي قوش (گویا قوشلرنینگ پادشاه‌سی بۏلیب، کوهِ قاف ده یشراېمیش)

عنیف: قۏپّال، دغل؛ اۏچَکیشووچی.

عَوان۱: اوی ایشی بیلن مشغول خاتین.

عَوان۲: اېرلی خاتین.

عَوان۳: دیوان باشلیقلری، میرشب؛ قتّیق-قۏللی.

عَود: قَیتیش، آرقه‌گه چېکینیش.

عَور: یلنغاچ.

عون: یاردم، کۏمک.

عِین: کتّه کۏزلر؛ حورعِین ـ وعده بېریلگن جنتده‌گی باکره قیزلر، اولرنینگ کۏزلری هم کییک کۏزیدېک آقی، جوده آق و قاره‌سی، جوده قاره اېمیش.

عین۱: کۏز.

عین۲: بولاق، چشمه.

عین‌الحیات: تیریکلیک بولاغی.

عَیْنُ‌الْیَقین: بیرنرسه‌نینگ مضمون و ماهیتینی کۆز بیلن کۆریب، ایشانیش.

غ

غارق: غرق بۆلگن، باتگن.

غازه: یوزگه سورته‌دیگن قیزیل ماده، اپلیک.

غاشیه: اپگر اوستیدن یاپیله‌دیگن یاپیق.

غالیه: قاش و ساچگه سورتیش اوچون مشک، عنبردن یسه‌لگن خوشبوی قاره ماده؛ قاره.

غبغب: اِیَک، بقبقه، سقاق.

غدّار: الده‌مچی، خیانتچی؛ بی‌رحم، ظالم.

غدیر: کۆل، تورغون سوو.

غَرّا: یارقین، پارلاق، منور؛ جۆشقین.

غرابت: مسافرلیک، باشقه مملکتدن کېلگنلیک.

غُرُنبش: هَیقیریش، بَقیریش، بۆکیریش.

غُرّه: هربیر آی‌نینگ بیرینچی کونی، بیرکونلیک آی.

غِرواش: بیرتور اۆسیملیکدن سوپورگیگه اۆخشه‌تیب باغلنگن برس، او بیلن بۆزچیلر سوو یاکه آهارنی تۆقیب تورگن بۆز- الاچه‌لریگه سورکه‌یدیلر.

غریب کَالاعمی: عجایب کور.

غریزه: طبیعت، خُلق، طینت.

غَرین: بیشه، صحرا، چۆل، بیابان.

غریو: شاوقین- سوران، قییقیریق.

غزا: اوروش، دیني اوروش.

غزال: کییک، آهو.

غزاله: اورغاچی کییک.

غزو: اوروش، دیني اوروش.

غضنفر: شیر، ارسلان، اسد.

غفران: کېچیریم، شفقت.

غلاف: قین، پوش.

غُلْب: غؤلبه، توربه، قوویر.

غِلمان: غلام، خدمتگار؛ دینی روایتلرگه کؤره جنتده‌گی خدمتگار.

غلو: کؤپ، حد و حسابدن تشقری.

غلوله: گلوله، یومه‌لاق نرسه، تؤپ، اؤره-لگن، اؤره‌م.

غماز: سِر آچووچی، چَقیمچی.

غمزه: کؤز اشاره‌سی، کؤز بیلن اشاره قیلیش؛ ناز و دلبرانه عشوه بیلن کیپریک سوزیب باقیش.

غنا: بایلیک، مالدارلیک، احتیاجسیزلیک.

غنج: ناز وکرشمه؛ خؤرجین.

غَنیم: دشمن، قرشی تامان.

غوّاص: سوو توبیگه چؤمیله‌دیگن، شونغییدیگن.

غور: هر قنده‌ی چوقورلیک‌نینگ آستی، توب؛ بیرار نرسه‌نینگ تگی، توبی؛ طلب.

ف

فَاذْکُرُونِي أَذْکُرْکُمْ: اشاره قیلینگن آیه-نینگ تؤلیق متنی:« فَاذْکُرُونِي أَذْکُرْکُمْ وَ اشْکُرُوا لِي وَ لاَ تَکْفُرُونِ »(بقره-۱۵۲) ترجمه‌سی: بس، مینی اپسلنگیز، سیزنی اپسله‌یمن. و مپنگه شکر قیلینگیز، کفر قیلمنگیز.

فارغ‌البال: خاطرجمع، کؤنگلی تیچلنگن، بؤشلگن.

فافْهَمْ: عربچه اونداو سؤز، توشون!

فاقه: کمبغللیک، فقیرلیک، محتاجلیک.

فانوس: بلندلیککه آسیلگن چیراغ، شمع یا مشعلنی شمالدن سقلش اوچون تؤرت تامانی آینه یاکه نور تره‌تووچی آق متاع بیلن قاپلنگن قوطی.

فام: مانند، اؤخشش، کبی؛ صفت.

فتّان: فتنه قیلووچی، مفتون اپتووچی، اؤزیگه تارتووچی، جاذبه‌لی(کؤپینچه سپوگیلی‌نینگ کؤزیگه ایتیله‌دی).

فَتْحٌ قَرِیبْ: آیه‌نینگ تؤلیق متنی:« وَ أُخْرَی تُحِبُّونَهَا نَصْرٌ مِنَ اللَّهِ وَ فَتْحٌ قَرِیبٌ وَ بَشِّرِ الْمُؤْمِنِینَ »(صف-۱۳) ترجمه‌سی: و سیزلر یخشی کؤره‌دیگن باشقه‌سی هم بار. الله‌دن یاردم و یقین ظفر. و مومنلرگه بشارت بیر. (اوشبو آیت قرآنِ کریم نینگ غایبدن بیرگن خبرلریدن بؤلیب، اولکن معجزه هم‌دیر. چونکه او مکّهٔ مکرّمه فتح اٹیلیشیدن اوّل توشگن. بوندن بیر آز وقتدن کیین الله تعالی اوشبو آیتده بیرگن وعده‌سی اوستیدن چیقدی. الله‌نینگ یاردمی بؤلیب، مکّه مسلمانلر قؤلیگه اؤتدی. سؤنگ تیزده بوتون عربستان یریم ارالیگه اسلام دینی ترقه‌لدی.)

فتن: فتنه‌لر، غوغا- تؤپالانلر.

فتوت: ییگیتلیک، مردلیک، عالیجنابلیک؛ کرم، سخی‌لیک.

فتور: ویرانلیک، خرابلیک؛ کوچسیزلیک، ضعیفلیک، شکست.

فتیله: پیلیک، پیلته. چیراغ‌نینگ پیلیگی.

فحش: ادبسیزلیک، بوزوقلیک؛ زنا؛ حقارت، سؤکیش.

فداک: دعا و آلقیش سؤزی، فدا بؤله‌ی، صدقه‌نگ کپته‌ی.

فر: پارلاق لیک، حشمت، صولت، شکوه.

فرتوت: جوده قریب، ایشدن چیقیب قالگن.

فرجه: رخنه، تپشیک؛ مهلت، فرصت؛ آچیق کتاب ایکّی بپتی‌نینگ زاویه‌سی.

فرح: شادلنماق، خوشلیک.

فرخ: گؤزل، حسندار؛ آچیق یوزلی، یاقیملی، شاد؛ قوتلوغ، بختیار.

فرزین: شطرنجده‌گی شاه‌نینگ وزیری.

فَرّس: بیرار نرسه‌نی اورگنده یاکه آتگنده اونینگ چیقرگن آوازی.

فرط: حددن تشقری بؤلیش، آرتیقلیک، چپکسیزلیک.

فِرِه: آرتیق، زیاد، کؤپ.

فزع: قؤرقینچ، دهشت، وهم؛ قیغو نتیجه-سیده یوز بیرگن صبر- طاقتسیزلیک.

فصحا: فصیح‌لر، فصاحت بیلن سؤزلاوچی.

فَصْلُ‌الخِطَاب: نطق یاکه کتاب‌نینگ اساسي مضمونی؛ تصوفگه عاید کتاب نامی.

فصیح: آچیق، روشن، روان یاقیملی سؤزلاوچی، فصاحت بیلن سؤزلاوچی.

فُصیل: قؤرغان ایچیده‌گی بؤلیملرنی بیر-بیریدن اجره‌تیش اوچون تارتیلگن دیوار.

فطیر: فتیر، یاغ و سوت وشکر سالیب یوغریلگن خمیردن پیشیریلگن نان.

فغفور: خاقان، چین پادشاه‌لری‌نینگ لقبی.

فلاح: قوتولیش، خلاص تاپیش، نجات.

فواکِه: میوه‌لر.

فوته: ایپک اؤره‌مه بیلباغ(گاهیده اونی سلّه اؤرنیده باشگه هم اؤره‌یدیلر)؛ حمامده بیلدن پستگه توتیله‌دیگن لونگ.

فوق‌الفلک: جوده بلند، فلکدن، آسمانلردن یوقاری.

فهم: بیلماق، معنی‌سی‌گه یئتیب توشونماق.

فی‌الحال: درحال. تیزلیکده.

فی‌الاشاره: اشاره قیلگنده.

ق

قاب قوسین: رسول اکرم(ص) نینگ معراج سفرلریده‌گی عرشده توتگن آسمانی مقام و اؤرینلری و قاب قوسین اول حبیب‌نینگ محبوبی بیلن آره‌لریده‌گی فاصله‌نی بیان قیله‌دی، بومسأله قرآنکریم‌نینگ نجم سوره‌نینگ منه بو آیتیده بیان قیلینگن: «فَکَانَ قَابَ قَوسَینَ اَو أَدنی»(نجم-۹) ترجمه‌سی: پس ایکی کمان مقداریده‌ی جایده بؤلدی اوندن هم یقینراق کیلدی.

قابساماق: قمره‌ب اؤره‌ب الماق، قمره‌ماق.

قابوغ/قابوق.قبوغ: قبیق؛ تبری، پوست.

قاتلانماق: بوکیلماق؛ قَییشماق، کیریشماق، قاووشماق.

قاتماق: قتّیقلشماق، قاتماق؛ موزله‌ماق؛ بیر نرسه‌نی ینه بیر نرسه‌گه قاتیشتیرماق؛ اره-لشتیرماق، قؤشماق.

قاتیلماق: قؤشیلماق، اره‌لشماق، تؤقنشماق، دوچ کېلماق.

قارشو: قرشی، ضد.

قارماتماق: قمره‌تماق، توتقیزماق، اوشلتماق.

قاروره: ایچیگه نفت سالینگن شیشه ایدیش (یاندیریب یاوگه تامان آتیله‌دی.)

قازغانماق: قازانماق، قؤلگه کیریتماق، حاصل قیلماق.

قاصر: قیسقه، کمچیلیکلی، کلته؛ کوچسیز، عاجز.

قاقم: تېریسی مَیین و آق جونلی حیوان؛ شو حیوان تېریسیدن ایشلنگن پوستین.

قال‌هذا فراق بینی: اشاره قیلینگن آیتِ کریمه‌نینگ تؤلیق متنی:« قَالَ هٰذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَ بَيْنِکَ سَأُنَبِّئُکَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا» (کهف-۷۸)ترجمه: او: «بو مېن بیلن سېنینگ آره‌میزده‌گی اجره‌لیشلر. اېندی سېنگه صبر قیله‌آلمه‌گن نرسه‌نینگ تأویلینی اَیتیب بېره‌من».

قالاسی: قالگنی.

قاموق/قاموغ: همه، برچه.

قانماق: آخر درجه‌ده یېب تؤیماق، بؤکماق؛ قناعتلنماق، راضی بؤلماق.

قاوماق/قاولاماق: قوروماق، هیده‌ماق.

قاوورماچ: قاووریلگن بوغدای دانی.

قایا: قایه، کتّه تاش.

قباحت: یامانلیک، قبیحلیک، خونیکلیک.

قبالماق/قابالماق: قَمَلماق.

قبحه: یامان خلق، کؤریمسیز.

قبرچوق: آبله، کؤپ یوریش و ایاق کییمی آزاریدن ایاقده توشگن داغ و شیشگیلر و تاشمه و غولاوجه‌لر.

قبضه: چنگل، بیرار نرسه‌نینگ ساپی، دسته‌سی؛ توتم، بیر توتم.

قبق/قباغ: قاواق، کدو؛ یای بیلن نشانگه آلیب مشق قیلیش اوچون اوزون خاده-نینگ اوچیگه اؤرنه‌تیلگن نشان ـ قاواق.

قپان: کؤپ مقداردەگی غلّه‌نی تارتیش اوچون مؤلجللنگن کتّه ترازو.

قپتان: قره.خفتان.

قتّال: اؤلدیروووچی.

قتیل: اؤلدیریلگن، سؤییلگن.

قَحبه: سویوق‌ایاق، بوزوق، فاحشه خاتین.

قَدْ عَرَفَ رَبَّهُ: حدیث شریف‌نینگ تؤلیق متنی: «من عرف نفسه فقد عرف ربه». معنی‌سی: اؤز نفسینی، اؤزلیگینی تنیگن کیشی البته که پروردگارینی هم تنییدی.

قدح: پیاله، می کاسه‌سی، ایاغ.

قُدِّسَ سِرُّهْ: سِرّی مقدس، اپزگو بـــؤلسین (وفات اپتگن کیشی حقیده ایتیله‌دیگن دعا فباره‌سی.)

قَرابه: می شیشه‌سی.

قرةالعین: کؤز روشنلیگی، کؤز قاره-چیغی؛ مج. فرزند.

قرشو: قرشی، ضد، مقابل.

قری/قاری: اوزونلیک اؤلچاو بیرلیگی، بیریریم مترچه‌لیک اوزونلیک.

قصاص: برابر جزالش، اؤچ آلیش.

قَصَب: قمیش؛ زر اره‌لشتیریب تؤقیلگن ایپکلی یوپقه متاع؛ زربفت بیِ‌قسم.

قصص‌الانبیا: پیغمبرلر قصه‌سی.

قصور: کمچیلیک، نقصان.

قضا: بیرار واقعه‌نینگ یوزه‌گه کپلیشی؛ تصادف؛ اؤز وقتیده اؤتَلمه‌ی قالگن بیرایشنی سؤنگده اؤتَش (نماز قضاسی).

قعر: تگ، آست، توب.

ققنوس: جوده خوش‌رنگ و خوش‌آواز قوش، ایتیلیشیچه اونینگ تومشوغیده اوچ یوز وآلتمیش تپشیکچه موچودبؤلیب، شونینگ اوچون او بلند تاغلر اوستیگه اؤلتیریب،آواز چیقرگنده کؤپچیلیک قوشلر دوریده ییغیلر اپکن و او اولردن

قنچه‌سینی توتیب یپراپکن. مینگ ییل عمر سورگندن کپیین اوزی کوپ اوتینلر تؤپلب، اوتینلر اوستیگه اوللتیریب، قنات قاقه‌دی، قناتی ضربیدن اوت آتله‌نیب، او اوت اوتینلرگه توتاشیب، ققنوس یانیب کول بؤلرکن و همه کوللر تؤپله‌نیب، بیر تخمنی تشکیل بپررکن، چونکه ققنوس-نینگ نسلدن نسللگه اوتیشی منه شو اصول بیلن عملگه آشرکن و جفتلیک دن مطلقا بیگانه اپکن. ایتیشلریگه کؤره موسیقی‌نی اونینگ آوازیدن تقلید اپتگنلر.

قلّاب: چنگک، قرماق؛ اپگمه، اپگری.

قلاده: ایت‌نینگ بؤینیگه تقیلگن حلقه-سیمان تسمه.

قلّاش: شهرتسیز، اعتبارسیز، فقیر؛ یلقاو، ده‌یدی.

قلاع: قلعه‌لر، قؤرغانلر.

قلاو: یالقین، النگه.

قلاوز: پپتکچی، یؤل باشلاوچی؛ جاسوسلیک.

قُلزم: قیزیل دپنگیز؛ عموماً دپنگیز.

قُمبَل: سورین، قویروق، ران؛ طرف، جناح.

قندیل: کؤپ شمع اؤرنه‌تیلگن بپزه‌کلی شمعدان.

قورورغایماق: قوروماق، قوروقشه‌ماق.

قوزغون: قرغه‌سیمانلر عایله‌سیگه منسوب، هرقنده‌ی نرسه‌نی یپیه‌وپره‌دیگن، اؤلیمتیکخور اؤتراق قوش.

قوسِ قَزَح: اؤقیای، یای‌کملک(بهار چاغلریده آسمانده رنگ-برنگ اؤقیای شکلیده کؤرینه‌دیگن قویاش شعله‌سی.)

قولان: گوره خر، یاوایی اپشک.

قوللوغ: قوللیک، قول بؤلیش، بیعت قیلیش.

قوندوز: تپریسی مَیین و چیرایلی قاره توسلی قیللی سوو حیوانی(تپریسیدن تپلپک وپوستین ایشلنه‌دی)

قویروغ: دنبه، دَم.

قویون: فتّیق شمال، یپردن خس و خاشاک و توزاننی هواگه کؤتروووچی اورولمه‌لی شمال، گردباد، تؤفان.

قؤبقه/قاوغه: قودوقدن سوو تارتیله‌دیگن چرم ایدیش؛ قویاش‌نینگ اؤن ایکّی برجیدن اؤن بیرینچیسی (دلو).

قؤپماق: تورماق، قؤزغلماق، کؤتریلماق.

قؤتان۱: لَیلک‌سیمان بیر قوش.

قؤتان۲: قؤی قَمَش اوچون تؤرت تامانی طبیعی قمل قیلینگن جای، قؤیخانه.

قؤتور: قوتیر، یره، یره باسگن، بدنده‌گی یره‌دن نشانه قالگن چوقورلیکلر، چؤتیر.

قؤریا: بوزوق اوی، ویرانه.

قؤشوق: قؤشیق، اشوله.

قؤلداماق: قوللـــه‌ماق، یاردم ببرماق، کؤمکلشماق.

قؤمارغال/قؤمرغال: اؤره‌لگن، قورشه-لگن جای.

قؤنالغا: قوش قؤنه‌دیگن جای، عموماً قؤنر جای.

قؤنغارماق/ قؤنگارماق: قؤپارماق، اغدرماق، قؤزغتماق، کؤچیرماق.

قؤنقارماق: قؤنغارماق، اغدرماق، قؤزغتماق، کؤچیرماق.

قیراغ/ قیراق: قیرغاق، چپت، چپکّه.

قیصر: قیصر، روم پادشاه‌لری‌نینگ لقبی.

قیمسانماق: آرتیق درجه‌ده ایسته‌ماق.

قَیو: قیسی، قنداغ.

قییا: قیرّه، اوچ.

ک و گ

کابین: نکاح آلدیده اپر تامانیدن خاتینگه تؤله‌نیشی شرط قیلینگن مال- مبلغ، مهر، قلین.

کاج: همیشه یشیل بیردرخت نامی، اوشبو درخت‌نینگ برگی بیردنیگه تؤکیلمه‌گنی باعث اونی همیشه بهارهم دییدیلر؛ شپه-لاق، شپّات، سیلّی.

کافور: چپکسیز آق و هیدلی ماده؛ مج. آپپاق توس.

کالشمس نصف‌النهار: توشده‌گی قویاش کبی.

کَالْنَقْشِ فِی‌الْحَجَرْ: عربلرنینگ «العِلمُ فُی‌الصِغَر کَالْنَقْشِ فِی‌الْحَجَرْ» دیگن ضرب المثلی. اونینگ معناسی: «باله‌لیکده اؤرگه‌نیش ـ تاش بتیده قازیب یازش »دیر.

کَانَ کَانْ لَمْ یَکُن: عربچه عباره بؤلیب، ناموجود وباطل نرسه‌گه نسبتاً قؤللنیله‌دی.

کان‌الله و لم یکن معه شَی: الله بار ایدی، اوبیلن هیچ نرسه یؤق ایدی.

کاورگا: کتّه ناغاره.

کائناًمن‌کان: بؤلسه بؤلگودیک کیشی.

کبار: کتّه‌لر، اولوغ کیشلر.

کبری: اینگ اولوغ (خاتین)، اینگ کتّه (خاتین).

کتاره: اؤتکیر قیلیچ و خنجر.

کتان: کَنَپ دن تؤقیلگن کییملیک.

کتف: کفت، یبلکه.

کَتمِ عدم: یؤقلیک پرده‌سی.

کُحل: سورمه.

کدورت: دل غشلیک، غصه، خیره‌لیک.

کذاب: یالغانچی، اؤته یالغانچی.

کَذَّابُونَ لا اُمَّتِی: یالغانچیلر مینینگ امتلریم جمله‌سیگه کیرمه‌یدیلر. (پیغمبریمیز حضرت محمد(ص)نینگ مبارک حدیثلری شرحیدن).

کذب‌المنجمون: نجوم شناسلر یالغانی.

کرامند: نجیب،جوانمرد، همتلی، قدرلی، قیمتلی.

کرده : قیلینگن.

کرسی: چوکی، منبر؛ تخت؛ آسمان.

کرک: بودنه، بولدیرچین.

کَرَگ: بولوروق قوش.

کَرَّمَ وَجْهَهْ: اونینگ یوزینی ذلت و خجالتدن اسره‌گن.

کرّه‌نای: چالغو اسبابی، کَرنَی.

کری: اویوتیش، اویقوگه اپلتیش، اؤیلاو و خیاللرگه چؤمدیریش.

کریه: خونیک، کؤنگیل اَینیتگیچ، جیرکنچ.

کسرا: خسرونینگ عربلشگن آتی.

کسوت: کییم، اوست-باش.

کسوف: قویاش توتیلیشی.

کَشَف: تاشبقه.

کَطَیِّ السِّجِل: تومارنی اؤره‌گندیک.

کفارت: قیلینگن گناه‌لرنی یوویش اوچون عوض قَیتریش.

کل شَیءٍ من‌الظریفِ ظریف: نازک و زرافشان همه نرسه خاص‌دیر.

کَلیز: بال اری، عسل زنبوری.

کماهی: خودّی اؤشنده‌ی، اؤزحالیده، عیناً، تؤلیق.

کمند: بؤغاو، سیرتماق؛ توزاق و ایلیشتیره-دیگن نرسه، ارقان؛ مج. سپوگیلی‌نینگ ساچی.

کُمَیت: مقدار، قنچه‌لیک.

کن: عربچه بویروق سؤز.«بؤل!»، «تاپیل!» (شونده‌ی معنی‌ده‌گی خدانینگ ازلده قیلگن بویروغی)؛ کاینات خلق قیلینیشی-نینگ امری.

کُنام: اویه،آشیانه، تینچلنیله‌دیگن یپر، اؤتلاق، اؤلنگ.

کنایت: کنایه، پیچینگ، قاچیریم، کپسه-تیق.

کنب: هندوستانده اؤسه‌دیگن و اوندن ارقان و قاغاز یسه‌له‌دیگن بیر اؤسیملیک نامی، کنف.

کنت نبیاً: پیغمبر اپدیم.

کنت النبی: پیغمبر اپدیم.

کنگر: قلعه بلند دیواری و تام اوستیگه قیرغاقله‌تیب(زینت و تؤسیق اوچون) ایشلنگن پنجره، دندانه.

کنوز: کنزلر، تؤپلنگن مال ونرسه‌لر، خزینه‌لر.

کنه: حقیقت، باطن، هر ایش‌نینگ یکونی.

کوتوال: قۏرغان ساقچیسی، قلعه و شاهلرنینگ ساقچی بۏلینمه‌سی‌نینگ باشلیغی.

کوثر: جنت بولاغی.

کوکب: یولدوز.

کولاچ: حلواگه اۏخشش بیر تورلی شیرینلیک؛ بادام و قیماق سالیب قیلینگن کولچه.

کولاک: قتّیق شمال، بۏران.

کولیچه: سوت، یاغ و باشقه نرسه‌لر سالیب پیشیریلگن میده نان.

کَونین: ایکّی دنیا، اودنیا ـ بودنیا.

کوهِ قاف: بوتون یپر یوزینی اۏره‌ب آلگن دېب تصور قیلینگن تاغ نامی. ایتیشلریچه افسانوي عنقا قوشی هم شویپرده یشرمیش.

کویکنک: ایلواسین آوله‌یدیگن قوشلردن بیرتوری، کۏکنک.

کهولت: تنبللیک، سستلیک؛ قریلیک.

کۏرک: کۏرینیش، چیرای، حسن.

کۏرکانماک: یخشیلنماق، کۏریملی بۏلماق.

کۏماچ: قۏرگه کۏمیب پیشیریلگن نان.

کۏنگلک: کۏیلک.

کېجیم: اوروش وقتیده آتگه کییدیریله-دیگن اۏق اۏتمس مخصوص یاپیق.

کېد: هند پادشاه‌سی(راجاسی)نینگ نامی.

کېموخت: آت و اېشک‌نینگ تېریسیدن عنعنوي طرزده یَسه‌لگن چرم.

کېمور: کۏمیر، ذغال.

کیاست: زیرکلیک، ذکیلیک، آگاهلیک، فراست.

کَیبُر: اوچی یسّی و ایتّیک اۏق.

کیرپیچ: خشت.

کیرپیک: کیپریک، مژه.

کیریاس: دروازه، آستانه؛ پادشاه سرایی، دربار، قصر.

کیز: کییز، کیگیز، نمد.

کیش: تېریسی پوستی، یاقه و تېلپککه ایشلنه‌دیگن قاره توسلی حیوان، قوندوززنینگ بیرتوری؛ قاره پوستین، قوندوز پوستین.

کیشنه‌ماق: آت‌نینگ مخصوص سېسی.

کَیل: غلّه اۏلچه‌یدیگن مخصوص ایدیش.

کیمسان: آلتینگه اۏخشش سریق یلتیراق مادّه بۏلیب، میده‌لب، نرسه‌لرگه آلتین توسلی بۏیاق بېریش اوچون ایشله‌تیله‌دی؛ برونز (برنج).

کیوان: رحل یولدوزی.

کییورماق: کیریتماق، کیرگیزماق.

گازر: دوبی، کییملرنی یوویب، تازه‌له-یدیگن کیشی، اریتووچی، صفاکار.

گرزه‌مار: کېچه ییلان، زهری اۏته اۏلدیروووچی باشی گُرز گه اۏخشه‌یدیگن ییلان.

گرو: رهن، کفالت، وعده‌نی بجریش اوچون قالدیریلگن امانت؛ بیرار نرسه‌نی آره‌گه قۏییب قمار اۏینش.

گزاف: بې‌معنی، بې‌هوده، اساسسیز سۏز.

گَزَک: گز، می کېتیدن تناول اېتیله‌دیگن تاتلی شیرینلیگ.

گزیر: چاره، علاج.

گندره‌ماق/گندراماک: یامان هیددن جیرکه‌نیب هوشیدن کېتماق.

گونش: قویاش، کون، آفتاب.

گوهر/گهر: اینجو، دُر، یاقوت، الماس کبی قیمتلی تاشلر.

ل

لا تسرفو: اشاره قیلینگن مبارک آیت‌نینگ تۏلیق متنی: «یَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَ كُلُوا وَ اشْرَبُوا وَ لاَ تُسْرِفُوا إِنَّهُ لاَ يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ» (اعراف ـ ۳۱) ترجمه: اې آدم باله‌لری، هر بیر عبادت چاغیده اۏز زینتینگیزنی آلینگ. یېب-ایچینگ و اسراف قیلمنگ. چونکه او ذات اسراف قیلووچیلرنی سېومس. (اۏتگن آیتِ

کریمه‌ده کېلگنیدېک، کییمسیز حالده عبادت-طواف قیلیش یاخود جنده، یماق-یسقاق کییم بیلن بجریش عبادت فضلی و ثوابینی زیاده اېتمه‌یدی. لیکن طبیعتی بوزوق کیشیلر بوزوق دیندارلیککه اورینه‌دیلر، تقوانی جُلدور کییملر ایله حاصل بۏله‌دیگن اېتیب کۏرسه‌تیشگه حرکت قیله‌دیلر. الله تعالی اېسه، اېنگیل-باشده حددن آشیب فخر و غرورگه کېتیشنی قاره‌له‌گنیدېک، اونینگ پست و طبیعتسیز حالده استعمال قیلینیشینی هم قاره‌له‌یدی.)

لاابالی: اۏجر، قیدسیز، پرواسیز، بېهوده.

لااُحصی: سان و سناقسیز حمد و ثنا.

لابه: اۏتینیش، التماس، یلینیش، یالباریش، زاری قیلیش.

لات: طایفده ثقیف قبیله‌سیگه تېگیشلی بیر بُت نامی و ثقیف اونی پرستش قیلردی.

لاتذرکافرینَ دیّـارا: تۏلیق آیت:« وَقَالَ نُوحٌ رَبِّ لاَ تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا»(نوح-۲۶) ترجمه‌سی: و نوح : «اېی ربّیم، یېر یوزیده کافرلردن بیرارته هم حرکتلنووچینی قۏیمه‌گین» دېدی.

لاحق: کېیین قۏشیلگن، قۏشیمچه.

لاحول: آت گپ، «لاحول ولا قوة الا بالله» عباره‌سی‌نینگ قیسقرمه‌سی. اونینگ مضمونی: الله تعالی دن باشقه بویوک کوچ و قوت موجود اېمس.

لاده: احمق، عقلسیز.

لَأَزِيدَنَّكُمْ: قرآنکریم‌نینگ « وَ إِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَ لَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ » (ابراهیم-۷) آیتیگه اشاره قیلینگن. مذکور آیت‌نینگ ترجمه-سی: و ربّینگیز سیزگه: «قَسم‌که، اگر شکر قیلسنگیز، البته، سیزگه زیاده قیلورمن. اگر کفر کېلتیرسنگیز، البته، عذابیم شدّتلیدیر»، دېب بیلدیرگنینی اېسلنگ.

لاس: خام اېپک چیقیندیسی، لاسی (سیاهی قویوق سقله‌نیشی اوچون سیاهیدانگه سالینه‌دی.)

لاشه: اۏلگن نرسه‌نینگ جسدی، اۏلیمتیک.

لاعب: اؤیینچی. رقاص.

لاغ-لاغ: الاونینگ لاوولب یانیشی.

لآلی: لولوءلر، مرواریدلر، اینجولر.

لامسه: اوشلب، تېکیزیب، پَیپَسلب بیلیش سېزگیسی.

لامع: یلتیراق، یرقیره‌یدیگن، پارلاق نور بېرووچی.

لُجّه: توده، تؤپلم.

لخلخه: دماغنی قوتلنتیریش اوچون ایسله‌تیله‌دیگ خوشبوی ایسلی ماده‌لر اره‌لشتیرمه‌سی.

لَدُنّی: لَدُنّی علوم- اورونمسدن، الله تامانیدن یېتیشگن دېب حسابلنگن الهٰي علملر.

لعب: اؤیین، نیرنگ، کؤنگیل آچیش.

لعبت: قاغورچاق، اؤیین اسبابی، معشوق، بُت،دلبر.

لک الحمد: برچه حمد و ثنالر فقط سېنگه.

لم یکن: بؤلمه‌گن؛ یؤق اېدی و یؤق.

لمعه: یالقین، شعله، پارلاقلیک.

لِمَنِ الْمُلْکْ: یَوْمَ هُم بَارِزُونَ ۖ لَا یَخْفَیٰ عَلَی اللَّهِ مِنْهُمْ شَیْءٌ ۚ لِّمَنِ الْمُلْکُ الْیَوْمَ ۖ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ(غافر-١٦) ترجمه‌سی: اؤشه کونده اولر ظاهر بؤلورلر. الله‌گه اولردن بیران نرسه مخفي قالمس. بوگون ملک کیمنیکیدیر؟! یکّه و یالغیز، اؤته قهرلی الله‌نیکیدیر! (قیامت کونیده آدملر کؤمیلیب یاتگن جایلریدن چیقیب، ظاهر بؤلیب، کؤرینیش بېره‌دیلر. بنده‌لریدن صادر بؤلگن بیران نرسه الله تعالیگه مخفي قالمس، اما بو حقیقتنی قیامت کونی حقیده علیحده تکرار ایتیشدن مقصد کافر، منافق و عاصیلر، قیلگن ایشلریمیز تؤپالان نینگ ایچیده مخفي قالسه عجب اېمس، دېگن اؤیده بؤلسه‌لر، اؤشه خَیالنی کؤتریش اوچون‌دیر.)

له خلده‌الله و سلطانه: قدرت و منزلتی منگو قالسین!

لهو: اؤیین-کولگی، بې‌فایده ایش.

لوا: بیراق، توغ.

لَوح۱: رنگ، بۏیاق، نقش.

لوح۲: آدم‌نینگ رنگی.

م

لَوْحَش‌الله: تعظیم و عجبله‌نیش حالتده ایشله‌تیله‌دیگن عباره، خدا اونی وحشتگه یۏلیقتیرمه‌سین، خدا اونی قیغو-الملردن بیراق قیلسین معنی‌سیده قۏللـــنه‌دی.

لوک: -لی، -لیک، -لیق قۏشیمچه‌لری اۏرنیده.

لوند: بۏش، یلقاو، دنگسه، بیکاره؛ بی‌باش کیشی.

لۏلی: لۏلی (جۏگی)؛ شوخ سیوگیلی.

لی مع‌الله: مینگه الله یار دیر.

لیف: خرما درختی‌نینگ پوستلاغی و اوندن یسه‌لگن ایپ.

لیلة‌القدر: قدر کیچه‌سی، رمضان‌نینگ بیگیرمنچی‌دن کیییگی تاق کیچه‌لریدن بیری بۏلیب، کۏپچیلیک ۲۷-کیچه‌نی قدر کیچه‌سی، دیب بیله‌دیلر.

لئیم: خسیس، پست، ناکس.

ماءِ مَعین: آقیب تورگن سوو،آبِ روان.

ماجد: اولوغ ذات،مشهور، دانگدار.

ماحضر: تکلیف قیلینمه‌گن آزگینه آوقت؛ بیرار نرسه‌نینگ حاضر بۏلگن، تیارتورگنی دیگن معنی انگله‌تووچی غایوي عباره.

ماخَلَقَ‌الله: الله تعالی‌نینگ عالم وآدم وحیواندن عبارت یره‌تگن مخلوقلری.

مازاغ: کۏزنی بۏرمسلیک، کۏز یوگورمسلیک؛ مج. سورمه.

مازاغ‌البصر و ما طغی: (نجم-۱۷) معنی-سی: نگاهی بوریلمه‌دی، حدیدن آشمه-دی(هر نبی که حقیقت اېدی، کۏردی.)

ماسوا: اوندن باشقه، اونگه قۏشیمچه، باشقه‌چه‌سی.

ماشاب: جوندن تۏقیلگن درویشلر و کمبللر اوست کییمی.

ماشوره: نَیچه، بۇزچیلر تۇقییدیگن متاع ارقاغ ایپینی بو نیچه‌گه اۇره‌ب ماکونینگ ایچیگه قۇییب، ایاق یارمی بیلن اۇریشگه تاپیلگن دَمدن اۇتکزیب تۇققدیلر.

ماطغی: حددن آشمسلیک، تجاوز قیلمسلیک.

ماعرفناک: «مَاعَرَفنَاکَ حَقَّ مَعرِفَتِکَ ومَا عَبَدنَاکَ حَقَّ عِبَادَتِکَ » مبارک حدیثیگه اشاره قیلینگن و اونینگ معناسی: بیزسینی بیلیشیمیزنینگ سببی سینینگ چیکسیز معرفتینگدیر وسینی عبادت قیلیشیمزنینگ سببی سینگه چینه‌کم بنده لیگیمیزدیر.

مافات: یۇقالگن، قۇلدن کیتگن. عذرِ مافات ـ نیمه‌نگ که بۇلسه.

مافی‌الضمیر: کۇنگلیده‌گی.

مأکول: یېگولیک، یېدیریلگن (نرسه).

مآل: مفهوم، مضمون؛ آخر، نتیجه، عاقبت.

ماله: قۇش هیده‌لگندن سۇنگ، اغده-ریلگن یېرنینگ کېسکلرینی سیندیریب، تېکیسلش اوچون ایشله‌تیله‌دیگن کتّه یاغاچ دن یَسلگن دهقانچیلیک بویومی.

مألوف: اۇرگنگن، عادتلنگن، الفتلنگن.

ماموغ: پخته.

مانگره‌ماق: مَعرَه‌ماق، بۇکیرماق.

مأنوس: اۇرگنگن، اۇرگه‌تیلگن، عادتلنگن.

مانی: افسانوي اۇتکیر رسام.

ماوي: کۇک رنگ، هوارنگ.

مأیوس: امیدسیزله‌نیش، ناامید.

ماء و طین: سوو و توپراق.

مباح: قیلینیشی ثواب یاکه گناه بۇلمه-یدیگن ایش؛ مجاز.

مُبتَهِج: شاد، خورسند، سېوینووچی؛ شاد قیلووچی، خوش اسراوچی.

مبدأ: کېلیب چیقیش جایی، باشله‌نیش جایی، بیرار ایش و احوال‌نینگ باشی.

مُبدَّل: المه‌شیلگن، اۇزگرتیریلگن، ایبرباشلنگن.

مبرّا: خالی، آزاد، بیرار نرسه‌گه یۏلیقمه‌گن، پاک.

مُبکِي: ییغله‌تووچی.

مبهم: یشیرین، ناانیق، چیگیل.

مبهوت: حیران قالگن، حیرتلنگن.

متعذر: قیین، مشکل.

مُتَعَیِّن: تعیینلی، انیق، بیلگیلی، تنیقلی.

مُتُکا: سوینچیق، تَیه‌نیله‌دیگن نرسه، مدگار.

مُتَهَتِّک: رسوا، پرده‌سی ییرتیق، ناموسی کېتگن.

مثابه: اۏرین، مقام، رتبه، درجه.

مثانی: کرّه‌لر، بیر نېچه مرته‌لر معناسیده.

مَثنی: ایکّینچیدن.

مجال: جولان قیلیش اۏرنی؛ فرصت، وقت.

مجبول: توغمه، طبیعي.

مجتنب: قاچووچی، جیرکنووچی، نفرت قیلووچی، حذر قیلووچی، تارتینووچی.

مجتهد: فقه علمیده اجتهاد درجه‌سیگه یېتگن کیشی؛ جهد قیلووچی،تیریشقاق.

مجمر: مشک و عنبرکبی خوشبوی نرسه-لرنی سالیب توته‌تیله‌دیگن ایدیش.

مجوس: اۏتگه تاپینووچیلر.

مُحاذ: بیرنرسه‌گه دوچ کېلیش، مقابل بۏلیش.

محارب: جنگچی، عسکر.

محازی: موازی، بب-برابر.

محافه: عیاللرتوشیب یوره‌دیگن اطرافی اۏره‌لگن کجاوه؛ اۏلیک سالیب کۏتریب یوریله‌دیگن تابوت.

مُحاکا: بیر-بیری بیلن سۏزله‌شیش، گپ-سۏز.

مِحبره: قلم، دوات و قاغاز سالینب قۏییله-دیگن قوطی.

محترق: کویگن، یانگن.

محتسب: احتساب اېتووچی، شریعتگه خلاف ایشلرنی تېکشیرووچی؛ بازارده‌گی تاش-ترازو و نرخلرنی نظارت اېتووچی.

محرور: حرارتلی، ایسیتمه‌سی بار.

مَحروق: یانگن، یاقیلگن.

محزون: غملی، قیغولی، خفه.

مُحَصَّل: حاصل قیلینگن.

محض: خالص، صاف؛ فقط، فقط‌گینه، یالغیز.

مُحِق: حقلی، لایق، مناسب.

محمل: تویه و باشقه اولاو اوستیده اؤرنه-تیلگن آدم اؤتیره‌دیگن، اوستی یاپیق کجاوه؛ کجاوه‌ده‌گی یوک.

محن: محنت، خوارلیک، مشقت.

مخافت: قؤرقوو، قؤرقینچ، خوف.

مخترع: ینگی یره‌تیلگن، ینگیدن اؤیلب تاپیلگن، اختراع اِیتگن.

مختفی: بیرکیتیش، یشیریش، مخفی.

مختلط: قاریشیق، اره‌لش.

مُخلَّد: دایمي، ابدي.

مُخلِص: اخلاص اِیتووچی، چین یوره‌کدن بیریلگن.

مُخمَّر: اچیگن، ترشلنگن؛ آشگن خمیر، یوغریلکن.

مخوف: اؤره‌ب آلینگن، چیرمَلگن.

مداد: پنسل، قاره قلم.

مدخل: کیریش جایی، آستانه.

مَدَّ‌ظِلَّهُ: سایه‌سی کم بؤلمه‌سین!

مُدِق: دقت اِیتووچی، اینگیچکه، نازک فهم.

مدّه‌ظله‌العالي علی مفارقِ فرقةالطالبین: طالب‌العلم فرقه‌سی باشیده یوکسک سایه-سی دوامدار بؤلسین!

مدیح: مقتش، مفتاو.

مذبوح: سؤییلگن، بؤغیزلنگن.

مذلت: خوارلیک، زارلیک و ذلیللیک.

مذمت: یامانلش، قاره‌لش، قرغیش.

مذموم: یامانلنگن، نفرتلی، یامان.

مر: سان-سناق، اندازه،حد.

مرآت: آینه، کؤزگو.

مرتاض: نفسینی تییووچی، ریاضت تارتیب اؤزینی قیيناوچی.

مرتفع: یوکسلگن، کؤتریلگن، یوکسک وبلند، یوقاری.

مرثیه: اؤلگن کیشیگه بغیشلب، اونینگ یخشی صفتلری بیان قیلینگن و اؤلیمگه افسوس بیلدیریلگن شعري اثر.

مرشد: تؤغری یؤلگه سالووچی، یؤل کؤسه‌تووچی؛ صوفیلرده ـ پیر، ایشان.

مُرَصَّع: قیمتلی تاشلربیلن بزه‌تیلگن، فیمتلی تاشلر قده‌لگن؛ شعرده ایکّی مصرعده‌گی سؤزلرنینگ هر جهتدن بیر ـ بیریگه ماس و آهنگداش بؤلیب کېلیشی.(ترصیع)

مرعی: رعایه اېتیلگن، نظری اعتبارگه آلینگن.

مرغزار: اؤتلاق، حیوانلر اؤتله‌یدیگن جای.

مرغوب: یاقیملی، سېویملی، معقول.

مرغوله: ساچ‌نینگ اؤره‌لگن و پیچ وتاب یېگن شکلی.

مُرقّع: یمه‌لگن، قوره‌لگن(تؤن حقیده)؛ درویشلر کییه‌دیگن قراق تؤن، جنده؛ رسملی کتاب.

مرکب: سیاهی، یازیش اوچون تیارلنگن رنگ.

مرل: کییک، اورغاچی کییک.

مروّت: مردلیک؛ آدمگرچیلیک، سخیلیک.

مروحه: کېمه‌نینگ هېلپیغیچی، بادبان.

مرید: طلب اېتووچی، ایستاوچی، اېرگشووچی؛ تصوفده بیرار شیخگه اېرگشووچی، ایشانگه قؤل بېروووچی.

مزخرف: ساخته، قلبکی؛ یالغان، اوستی یلتیراق تگی بؤش، معنی‌سیز سؤز.

مُزعفر: زعفرانلنگن، زعفران قؤشیلگن؛ سریغ.

مسا: کېچقورون، کېچ، آقشام.

مساح: یېر اؤلچاوچی، طنابچی.

مساس: سورکه‌لیش، تېگیب ایشقه‌لش.

مسامات: اعضای بدنده‌گی تہر چیقه‌دیگن میده تہشیکلر، حُجَیره‌لر.

مُستأصَل: ایلدیزیدن قۏپاریلگن، یولینگن.

مُستَدیر: یومه‌لاق، تۏگره‌ک.

مستراح: یازیلیش جایی، حاجتخانه.

مستغرق: غرق بۏلگن، چۏمگن (مج.خیالگه)

مستغني: احتاجسیز، تارتینوووچی.

مستمع: تینگلاوچی، اہشیتوچی.

مستور: بہرکیتیلگن، پرده‌لنکن، یشیرینگن، مخفی.

مستولی: استیلا اہتووچی، ضبط اہتووچی؛ دفتردار، حسابچی، حساب ـ کتاب ایشلرینی آلیب بارووچی.

مسجود: سجده قیلینه‌دیگن، نماز اۏقیله‌دیگن.

مسخ: شکل‌نینگ اۏزگریب، خونیک قیافه‌گه کیریشی، بدشکل، بد افت.

مُسخِّن: ایسیتووچی، قیزیتووچی.

مِسطر: چیزیقسیز قاغازگه چیزیق توشوریش اوچون قلین قاغازگه ایپلر تارتیب، یسه‌لگن چیزغیچ، خطکش.

مسطور: یازیلگن، کۏچیریلگن.

مِسمار: قازیق، میخ.

مسموع: اہشیتیلگن.

مشاطه: قیز و کہلینلرنینگ ساچلرینی تره‌ب، آرا بہرووچی، بہزه‌نتیرووچی، پردازچی (خاتین).

مشتري: قویاش تیزیمیده‌گی سیاره‌نینگ نامی.

مشتهی: اشتهانی آچووچی؛ اشتهالی، آرزو اہتووچی، خواهشلی.

مشحون: تۏلدیریلگن، تۏله، تۏلیق.

مُشَعبد: کۏزباغلاوچی، شعبده‌باز، فریبگر، جادوگر.

مشعله: چیراغ، شمع، یاروغلیلک، روشنلیک.

مِشکات: قندیل و باشقه خیل چیراغ اۏرنه‌تیله‌دیگن تاقچه.

مُشَکَّل: معلوم بیر شکلگه کیرگن، صورتلنگن، گوده‌لنگن.

مشیت: ایستک، خواهش، اراده.

مصاف: اوروش میدانی؛ جنگ، اوروش؛ عسکر صفی.

مصالح: کپره‌کلی نرسه‌لر، شادلیککه ارزیگودیک نرسه‌لر، مواد.

مصایب: مصیبتلر، قیغو-الملر، کلفتلر.

مِصباح: چیراغ، مشعل.

مصحف: کتاب، رساله‌لر تؤپلمی؛ قرآنِ کریم.

مُصِر: اونده‌ب توریب آلووچی، بیرار فکرنی اؤتقزیده قتّیق توریب آلووچی.

مصلّیٰ: نماز اؤقووچی؛ جای نماز، مسجد، نماز اؤقیله‌دیگن جای.

مصیقل: صیقللنگن، یلتیره‌تیلگن، جلالنگن.

مضحک: کولگیلی، مسخره، قیزیق.

مُضمِر: یشیرینگن؛ بیرکیتیلگن، یشیرین، بیکیک، کؤنگیلده سقلنگن.

مطارحه: بیر-بیر بیلن سؤزله‌شیش؛ کپنگه-شیش.

مطاف: زیارتگاه، طواف قیلینه‌دیگن یپر.

مطبخ: آشخانه.

مُطبَّق: طبقه‌لنگن، قاپقاقلی، قبت-مه-قبت.

مطبوع: کیشی‌نینگ طبعیگه موافق، لایق کیله‌دیگن، معقول.

مطرا: تازه، ینگی، تره‌لگن، بزه‌لگن، تینیق، یلتیراق.

مُطِف: یقین، همنشین.

مطلق‌العنان: جلوی بؤشه‌تیلگن، اؤز اپرکیگه قؤییلگن.

مُطَوَّل: اوزه‌یتیریلگن، چؤزیلگن.

معاتب: قهر و غضب و ملامتگه دوچ کیلیش.

معاذالله: خدا پناه بپرسین!، خدا سقله‌سین! کبی معنالرده ایشله‌تیله‌دیگن دعا عباره-سی.

مع‌القصه: شو بیلن بیرگه، سؤزنینگ قیسقه‌سی، خلاصه شوکه.

مُعَبِد: عبادت قیلووچی، بنده‌لیک بجا کېلتیروووچی.

مُعَبِّر: توش تعبیر قیلووچی، توش یؤیووچی.

معبود: تاپینووچی، عبادت قیلینووچی.

معتکف: کیشیلردن چېکینگن، عبادت اوچون خلوتگه چېکینگن.

مِعجَر: خاتینلرنینگ باش رومالی، یوز پرده‌سی، یاپینچاق.

معجَّل: شاشیلیشگه اساسلنگن ایش، شاشیلینچ.

معدلت: حقانیلیک، تېنگلیک.

معدود: سنه‌لگن، سناقلی.

معدوم: موجود ایمس، یؤق، یؤق بؤلگن.

معرّا: بؤش، خالی؛ یلنغاچ، آچیق.

مُعِز: عزت قیلووچی، حرمت کؤسه-تووچی.

معزول: بؤشه‌تیلیش، بؤشه‌لگن، ایشدن آزاد اېتیلگن؛ یؤقالیش، کېتیش.

معشر: گروه، جماعت؛ کیشی‌نینگ یقینلری، بیرگه یشه‌یدیگنلری.

معصوم: گناه‌سیز، پاک، تازه.

مُعطِي: عطا قیلووچی، بخش اېتووچی، بېروووچی.

معفو: عفو قیلینگن، کېچیریلگن، بغیشلنگن.

معلّا: یوکسک، بلند، اعلی.

مُعلَّق: آسیلگن، آسیب قؤییلگن؛ آره‌ده توریب قالگن؛ اویاقلی بویاقلی بؤلمه‌گن.

معهود: معلوم، مشهور، عادت، عادتده‌گی؛ قدیمگی.

مَعِین: آقه‌دیگن، آقر، روان.

مُغ: مجوسی، آتشپریت، اؤتگه چؤقینووچی؛ میفروش.

مغاک: غار، یېریوزیده بؤلسینمی، تاغ بېتیده بؤلسیمی، طبیعی یا صنعی چوقورلیکنی، غارنی انگلته‌دی.

مغانه: مُغلرچه، مُغلردبک، مُغلرنیکیدبک.

مُغبچه: میخانه‌نینگ یوگوردک خادمی، می تشووچی باله.

مغبون: الده‌نگن، ضرر کؤرگن.

مُغتَنِم: اؤلجه آلگن، بیرنرسه‌نی غنیمت بیلووچی، پیتدن فایده‌لنووچی.

مُغتَنَم: غنیمت سنه‌لگن، اؤلجه حسابلنگن، اؤلجه آلینگن.

مغضوب: غضب قیلینگن، غضب آستیده قالگن.

مغموم: قیغولی؛ غمگین.

مغیلان: چؤل و بیابانلرده اؤسه‌دیگن تیکنلی میده درخت.

مفتی: فتوی بیرووچی، شرایط حکمینی بیان اپتووچی.

مفرح: شادلنتیروووچی، سویونتیروووچی، کیفیتلنتیروووچی؛ شیرین و خوش ایسلی داری.

مفرط: جوده آرتیق، حددن تشقری، افراط درجه‌ده‌گی، اؤته کپتگن.

مَفسَقه: فسق و فساد قیلیش جایی.

مُفِض: فیض و برکت یپکزووچی، فیض بیرووچی.

مفلس: کمبغل، بیچاره، کمبغللشگن، سوداده سینگن.

مقبل: اقباللی، بختلی.

مُقِر: اقرار اپتگن، بؤینیگه آلووچی، اؤز قیلگنیدن تانماوچی.

مقرنس: بنانینگ قت- قت اؤیمه‌لی، قَبَریقلی شکللر بیریب ایشلنگن گؤزل قبه-لریده‌گی نقشی.

مُقسم: تقسیمگاه، بؤلینه‌دیگن یپر.

مقفل: قولفلنگن، قولف قیلینگن.

مِقْنَع: خاتینلر باشگه اؤره‌یدیگن رومال، پرده.

مکّار: مکر قیلووچی، حیله‌گر.

مکث: تؤخته‌لیش، توتیب قالیش.

مُکَحَّل: سورمه‌لی، سورمه قؤییلگن.

مکرمت: حرمت، شرف، عزت.

مُکَلَّل: تاجلی؛ تاج کییدیریلگن؛ بزه-تیلگن، پارله‌گن، یلتیره‌تیلگن.

مکنت: کوچلیلیک، اقتدارلیک.

مکنون: یشیرین، مخفی، بهرکیتیلگن، یخشی سقلنگن.

مُل: می، شراب.

ملاح: قاییقچی، کمه‌چی.

ملاحت: گوزللیک، حسن.

ملاصق: یقین، جیبس، یاپیشیب اوتیریش.

ملتمس: التماس، سوراو، سوره‌لگن.

ملسا: تکیس، سیلّیق.

ملعون: لعنتلنگن، لعنتي.

ملمّع: روشن، یلتیره‌گن، رنگ-برنگ؛ هرمصرع یاکه بیتی باشقه بیر تیلده بوْلگن شعر.

مُلهم: الهاملنگن.

ملوکِ عجم: عربلردن باشقه خلقلر پادشاهلری.

مُلَوَّن: هرتورلی، رنگ-برنگ، رنگلگن، بزه‌کلی.

مماس: توقنشگن، تکّکن، یاپیشگن، ایلشگن.

ممتلی: لیق توله، تولگن، بوککن.

ممد: یاردمچی، کومک ایتووچی، مدد بیرووچی؛ چوزووچی.

مَمَر: اوتیب آلیش، کیتماق.

ممزوج: اره‌لش، اره‌لشتیریلگن.

مملو: توله، تولگن.

مِنَ ٱلظُّلُمَٰتِ إِلَى ٱلنُّور: اشاره قیلینگن آیتِ کریمه‌نینگ تولیق متنی: «الر كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِ رَبِّهِمْ إِلَى صِرَاطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ » (ابراهیم-۱) ترجمه: «الف. ل. ر. بو کتابنی سینگه آدملرنی ربّلری‌نینگ اذنی ایله ظلمتلردن نورگه، عزیز و مقته‌لگن ذات نینگ یوْلیگه چیقریشینگ اوچون نازل قیلدیک.»

مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُون: عن عبد الله بن عمرو وجابر بن عبدالله رضي‌الله‌عنهم

مرفوعاً: «المسلمُ من سَلِمَ المسلمونُ من لسانهِ ویَدِهِ، والمهاجرُ من هَجَرَ ما نهی اللهُ عنهُ» ترجمه: «عبدالله ابن عمرو و جابر ابن عبدالله‌رضی‌الله‌عنه‌دن روایت قیلیشلریچه، پیغمبریمیزصلی‌الله‌علیه‌وسلم‌گه‌قدَربؤلگن روایت زنجیری بیلن: «مسلمان – کیم-دندیر؟ مسلمانلرنینگ تیلی و قؤلی امان، مهاجر اپسه الله حرام قیلگن نرسه‌دن واز کپچووچیدیر.»

منقنع: قناعت قیلووچی، قانع.

مناب: اؤرینده توریشلیک، اؤرین باسرلیک.

مناث: عربلرده اسلامگچه بؤلگن مشهور بتلردن بیریسی‌نینگ آتی.

منافات: بیر-بیدن ایریلیش، بیر-بیرنی انکار و رد اپتیش؛ کپچه- کوندوزدپک بیر-بیریگه ضد توریش.

مُنافی: کپلیشه‌آلماوچی، قرشی، مخالف، ضد.

منال: مال، دنیا، بایلیک.

منبسط: آچیق چهره‌لی، شاد، خورسند.

منحرف: اؤزگرگن، اپگیلگن، قییشه‌یگن؛ ناصاف، کسل.

منحوس: ایشی آلدینگه یورمه‌گن، ایشی کپلیشمه‌گن، نحسده قالگن.

منخسف: توتیلگن، نوری تؤسیلگن، خیره‌لنگن آی.

منزوی: چپتلنگن، حلقه‌دن چپتلشگن، خلوتگه چپکلنگن.

منصوبه: قوریلگن، برپا اپتیلگن، تدبیر؛ اؤیین.

منفعل: تأثیرلنگن، اویلگن، خجالت قیلگن.

مُنَقَّح: تازه لنگن؛ صاف، تازه.

منقش: نقشلنگن، بزه‌تیلگن.

منقل: آتشدان.

منقول: نقل اپتیلگن، بیراونینگ ایتگنلریدن کؤچیریلگن.

منکوب: بختسیز، عذابده قالگن، قیینچیلیکلرگه یؤلیققن، خراب.

منگلای: پیشانه، یوزنینگ قاشلراوستیدن ساچگچه بؤلگن قسمی.

منهی: نهی قیلینگن، قَیتریلگن.

مُنَوِم: اوخلتووچی، اوخلته‌دیگن، اویقونی کهلتیره‌دیگن.

مُنَیِّر: نور ساچووچی، نور تره‌تووچی، نورلی، پارلاق.

مهابت: هیبت، شکوه، صولت؛ قؤرقینچلی کؤرینیش.

مهالک: دشت و بیابان و چؤللر، قؤرقینچلی و وهیمه‌لی یهرلر.

مهبط: توشیله‌دیگن جای، یوقاریدن توشیله‌دیگن جای.

مهجور: ایریلیب قالگن، هجرانده قالگن؛ اوزاقلشگن، محروم.

مهچه: توغ، بیراق، یاغاچ‌نینگ اوچیگه اؤره‌ب آلینگن آلتین یاکه کوموش یریم آی.

مُهَرّا: یخشی پیشگن، یخشی یهتیلگن.

مهرگیاه: آدمگه اؤخشه‌گن بیر اؤسیملیک نامی، بو گیاه‌نی ادبیاتده یبروح‌الصنم هم دهیدیلر و ایتیشلریچه بوگیاه‌نی آلیب یورگن کیشی، خلق تامانیدن سهویلیب، محبوب‌القلوبگه ایلنه‌دی.

مهره‌باز: نیرنگباز، کؤز باغلاوچی؛ شعبده‌باز.

مهل: مهلت، فرصت.

مهلکه: هلاک قیلووچی، اؤلدیروووچی، یؤق قیلووچی.

مهمل: معناسیز، بیرنرسه‌گه دلالت اهتمه‌یدیگن، تشلندیق.

موّاج: کوچلی صورتده تؤلقیله‌نیش، موج اوروووچی.

مواجب: عسکر لرنینگ آیلیک معاشی.

مواسا: یخشیلیک، کهلیشیش؛ مدد، یاردم، کؤمک.

مواشر/مباشر: ایشگه اینتیلووچی، ایش بویوروووچی، کفیل، اؤریباسر، کدخدا، ایشگه توشونووچی، ایش اهگه‌سی، ایش بیلرمان، نماینده.

مواکب: بیرار اولوغ کیشی‌نینگ یانیده دبدبه بیلن بیرگه یوروووچی آتلی یاکه پیاده‌لر گروهی.

موالید: توغیلگنلر؛ فرزندلر، یوزه‌گه کېلگن نرسه‌لر.

مؤبَّد: ابدي، دايمي.

موت: اؤلیم، وفات بؤلیش.

موجل: سوودن تؤله چوقورلیک؛ قؤرقینچلی و دهشتلی جای.

مؤجَّل: کېیینگه قالدیریلگن، نسیه.

موجه: تؤلقین، موج.

مودت: دوستلیک.

مُؤدِّی: ادا اېتووچی، جاییگه یېتکزووچی، تؤلاوچی.

موقوف: تؤخته‌تیلگن، تؤخته‌تیب قؤییلگن، باغلیق.

مُوَکَّل: وکیل اېتیلگن کیشی، بیرار ایش تاپشیریلگن کیشی.

موندو: هندچه کییم و بو کییمگه اؤرنه-تیلگن آلتین چیزیق سیمان سیم.

مونگراشماک: مونگلی آواز چیقرماق، مونگلی ییغله‌ماق.

مونگوز: شاخ.

مَوهِبت: انعام، احسان، بخشش، تحفه.

موهبه: انعام، احسان، بخشش، تحفه.

مویه: هونگره‌ب ییغلش، ییغی.

مؤرجل: اوروش وقتیده قلعه‌نی قؤلگه آلیش اوچون اونینگ تگیدن کاولب کیریله‌دیگن یؤل، نقب.

مؤلدور: شودرینگ، شبنم.

مېتین: اوچی تاش سیندیریشگه مؤلجللنگن آغیر پولاد گزر.

مېنگ: خال، کتّه قاپقاره خال.

میعاد: وعده‌له‌شیش؛ بیرارایشنی بجریش اوچون جای و پیتنی بېلگیلب وعده‌له-شیش، مدت، اجرا مدتی.

میغ: قاره بولوت.

مینا: شیشه، می شیشه‌سی؛ کؤکیمتیر هوارنگلی.

مینو: قویی عالم قرشی‌سیده‌گی یوقاری عالم.

مینو: یوقاری آسمان، جنت.

ن

ناچَخ: ایکّی اوچلی کیچیک نیزه.

نار: آتش، الاو.

نارْوَن: خوشقامت و زیربست بیر درخت.

ناس: آدملر، کیشیلر.

ناسخ: بیکار قیلووچی؛ یؤققه چیقرووچی؛ نسخه کؤچیرووچی.

ناغو: نیچوک، نیچون، قنده‌ی، نیمه اوچون، نیمه‌گه.

نافه: مُشک، مُشکدان.

ناقل: نقل قیلووچی، حکایه قیلووچی؛ تَشووچی.

ناقه: اورغاجی تویه، عموماً تویه.

ناکرده: قیلینمه‌گن، ایشلنمه‌گن.

نال: قمیش قلم ایچیده‌گی اینگیچکه تامیر، قیلتیریق.

نامیه: اؤستیرووچی، رشد و نمو بیرووچی.

ناو: اریق، ترناو، تیشیک، یاریق.

ناورد: یوگوریش، ایله‌نیش؛ جنگ، اوروش، کوره‌شیش.

ناوک: کمان‌نینگ اؤقی؛ کیپریک.

نایم: اوخلاوچی، اویقوگه بیریلگن.

نجاست: افلاسلیک، حراملیک، چرکینلیک.

نجم: یولدوز.

نحسیت: نحسلیک، ایش آلدینگه باسمسلیک.

نحوست: شوملیک، بختسیزلیک.

نخجیر: آولش؛ آولاق؛ آو حیوانی، نخجیر.

نخل: خرما درختی و میوه‌سی.

ندبه: ییغی، ییغلش، ناله بیلن ییغلش.

نَدَم: پشیمانلیک، افسوسله‌نیش.

نُدَما: ندیملر، یقین حذمتگارلر، محرملر، همصحبتلر، اؤرتاقلر.

ندیم: یقین حذمتگار، محرم، همصحبت، اؤرتاق.

نرد: اؤیین.

نزار: آریق، ضعیف، قوروگن.

نزاهت: تازه‌لیک، پاکلیک و صافلیک.

نزه: پاک، پاکیزه؛ خلق کؤزیدن ییراق اؤت-اؤلنگلی یئر.

نزهت: کؤنگیل آچیش، حضور قیلیش؛ بیزه‌نیش.

نژند: غملی، غم کیتلتیره‌دیگن؛ پست، خوار.

نَص: حکم، انیق دلیل.

نسر: قییغیر.

نسق: ترتیب- انتظام؛ طرز، روش.

نسناس: دیو، غول.

نشور: دینی اعتقادگه کؤره اؤلگندن کییین تیریلیش؛ قیامت؛ باشلیقدن محروم ترقاق اولوس.

نَصْرٌ مِنَ اللّٰهْ: اشاره قیلینگن آیه‌نینگ تؤلیق متنی: وَأُخۡرَىٰ تُحِبُّونَهَا ۖ نَصۡرٌ مِّنَ ٱللَّهِ وَفَتۡحٌ قَرِيبٌ ۗ وَبَشِّرِ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ(صف-۱۳) ترجمه‌سی: و سیزلر یخشی کؤره‌دیگن باشقه‌سی هم بار. الله‌دن یاردم و یقین ظفر. و مومنلرگه بشارت بیر. (اوشبو آیت قرآنِ کریم‌نینگ غایبدن بیرگن خبرلریدن بؤلیب، اولکن معجزه هم‌دیر. چونکه او مکّه‌مکرّمه فتح ایتیلیشیدن اوّل توشگن. بوندن بیر آز وقتدن کییین الله تعالی اوشبو آیتده بیرگن وعده‌سی اوستیدن چیقدی. الله‌نینگ یاردمی بؤلیب، مکّه مسلمانلر قؤلیگه اؤتدی. سؤنگ تیزده بوتون عربستان یریم ارالیگه اسلام دینی ترقه‌لدی.)

نصوح: چین کؤنگیلدن، صاف، خالص.

نطفه: منی، شهوت.

نعش: اؤلیک، اؤلیک سالینگن تابوت.

نعلین: بیرجفت کاوش.

نفایس: نفیس و قیمت بها نرسه‌لر.

نفحات: خوشبوی ایسلر کهلتیروووچی یهل-نینگ ایسه‌وبریشی.

نفحهٔ انس: راحتلنتیروووچی خوشبوی هید.

نفحه: یهل‌نینک بیرمرته ایسیشی، کۆپلیگی نفحات.

نفقه: کونده‌لیک خرج وخرجتلر.

نُفور: قاچیش، ترقه‌لیش، هورکیب قاچیش؛ نفرتله‌نیش.

نفیر: یامان و وهیمه‌لی آواز؛ ناله، فریاد، ییغی؛ جماعت، گروه؛ نفرتلنووچی.

نقاب: یوزنی یشیروووچی پرده.

نقب: تهشیک، لحیم، یهرتگیدن یاو موقعی تامان قازیلگن یۆل.

نقیض: قرشی، ضد، تهسکری.

نکبت: رنج، عذاب، خسته‌لیک، مشقت و مصیبت.

نگونسار: آستین-اوستون(اغده‌ریلگن) حالتده‌گی، بۆیسونگن.

نواب: نایب، وکیل، اهلچی.

نوال: بخشش قیلووچی، بهروووچی.

نواله: انعام، احسان، هدیه؛ نصیبه، حصه؛ زُواله، لقمه.

نوایب: مصیبتلر، قیغولر.

نودر: ینگیلیک، بدیع، ینگی تاپیلگن سهویملی نرسه.

نُورٌ عَلَىٰ نُور: اشاره قیلینگن آیهٔ کریمه-نینگ تۆلیق متنی: «ٱللَّهُ نُورُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۚ مَثَلُ نُورِهِۦ كَمِشۡكَوٰةٖ فِيهَا مِصۡبَاحٌۖ ٱلۡمِصۡبَاحُ فِي زُجَاجَةٍۖ ٱلزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوۡكَبٞ دُرِّيّٞ يُوقَدُ مِن شَجَرَةٖ مُّبَٰرَكَةٖ زَيۡتُونَةٖ لَّا شَرۡقِيَّةٖ وَلَا غَرۡبِيَّةٖ يَكَادُ زَيۡتُهَا يُضِيٓءُ وَلَوۡ لَمۡ تَمۡسَسۡهُ نَارٞۚ نُّورٌ عَلَىٰ نُورٖۗ يَهۡدِي ٱللَّهُ لِنُورِهِۦ مَن يَشَآءُۚ وَيَضۡرِبُ ٱللَّهُ ٱلۡأَمۡثَٰلَ لِلنَّاسِۗ وَٱللَّهُ بِكُلِّ شَيۡءٍ

عَلِيمٌ»(نور-۳۵) ترجمه‌سی: الله آسمانلر و یېرنینگ نوریدیر. اونینگ نوری‌نینگ مثالی خودّی بیر برقچه، اونینگ ایچیگه چیراق قۇییلگن، چیراق اېسه، شیشه ایچیده، شیشه اېسه، گویا دُردن بۇلگن بیر یولدوز بۇلیب، شرقی هم، غربی هم بۇلمه‌گن مبارک زیتون درختیدن یاقیلور. اونینگ مایی اۇزیگه آلاو تېگمسه هم، یاریتیب یوباره‌ی دېیدیر. (بو) نور اوستیگه نوردیر. الله خواهله‌گن آدمنی اۇز نوریگه هدایت قیلور. الله آدملرگه مثاللرنی کېلتیرور. الله هر بیر نرسه‌نی اۇته بیلگووچی‌دیر. (سوره‌نینگ نامی اوشبو آیتِ کریمه‌دن آلینگن. بو آیتِ کریمه «نور» آیتی دېب هم نامله‌دی. آیتده الله تعالی‌نینگ اۇزی اۇز ذاتِ عالیسینی «نور» دېب اته‌ماقده. لیکن بو نور سیز بیلن بیزنینگ توشونچه‌میزده‌گی مادّي، کۇزگه تأثیر اۇتکزه‌دیگن یاروغلیک نوری اېمس. الله تعالی‌نینگ هیچ بیر صفتی سیز بیلن بیزنینگ تصوریمیزگه تۇغری کېلمه‌یدی. بو جمله‌نی بعضی علمالریمیز، «الله آسمانلر و یېرنی منور قیلگووچیدیر»، دېب توشونتیرگنلر. باشقه بیرلری اېسه، «الله آسمانلر و یېرنی وجودگه کېلتیرگووچیدیر»، دېگنلر. ینه باشقه‌لری، الله تعالی آسمانلر و یېرنی، یعنی، بارلیقنی اۇز نوریدن یره‌تگندیر، دېگن معناده تفسیر قیلگنلر. بو توشونچه‌لرنینگ همه‌سی عرب تیلیده «نور» سۇزی افاده اېته‌دیگن معنالردن آلینگندیر. «نور» سۇزی اصلیده اۇزی ظاهر بۇلیب، اۇزگه‌لرنی هم ظاهر اېتووچی وجودگه نسبتاً ایشله‌تیله‌دی. مثال اوچون، قارانغولیکده یاروغلیک ظاهر بۇلیب، اوّل اۇزی کۇرینه‌دی و شونینگ برابریده اطرافنی هم یاریته‌دی-کۇرسته‌دی.

نهب: تَلش، اۇغیرلش.

نهج: تۇغری یۇل، آچیق یۇل، کتّه یۇل؛ طرز، یۇسین.

نهرالحیات: حیات دریاسی.

نهیب: قۇرقینچ؛ اۇلجه.

نهیف: آریق، آزغین؛ ایشدن چیققن، نازک، نیمجان.

نيابت: اؤرين باسرليک، خلافت.

نَيِّر: پارلاق نور ساچووچی، نورلی.

نَيِّران: نَيِّرلر، نورساچووچيلر، پارلنووچيلر.

نيو: باتير، پهلوان.

و

وَأَخْرَجَتِ ٱلْأَرْضُ أَثْقَالَهَا: (زلزاله-۲) ويير اؤز يوکلرينی آتيب چيقرسه.

وَحَل: سوو باسيشی نتيجه‌سيده يومشبُ لای بؤلگن يير.

وَ صلَّى‌اللّٰهِ عَلَى شَمْسِ جَمَالِهِ و ظِلِّ كَمَالِهِ: الله تعالی نينک دروودی اونينگ قوياشدبک يوزی و نقصانسيز کؤلنکه-سيگه يؤللنسين!

و لقد کرّمنا بنی آدم: اشاره قيلينگن مبارک آيت‌نينگ تؤليق متنی: « وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُم مِّنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَىٰ كَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلً» (اسراء-۷۰) ترجمه: به‌تحقيق، بيز بنی آدمنی عزيز و مکرّم قيليب قؤيديک و اولرنی قوروقليگ و دېنگيزده (اولاو-له) کؤتردیک همده اولرنی پاک نرسه‌لر ايله رزقلنتيرديک و اونی اؤزيميز يره‌تگن کؤپ نرسه‌لردن مطلقا افضل قيليب قؤيديک. (الله تعالی قوروقليکده هم، دېنگيزده هم انسان باله‌سی اوچون تورلی اولاولرنی يره‌تيب، شونگه بناءً قانون-قاعده‌لرنی جاري قيليب قؤيدی. بو هم الله آدم باله‌سينی عزيزو مکرّم قيلگنيدندير. افضلليکده اونگه يقين کېله‌آله‌ديگن مخلوقات عالمده يؤقدير. برچه مخلوقاتلر آدم باله‌سی اوچون بېمنّت خدمتکاردير. ليکن بو افضلليک‌نينگ جوابگرليگی هم بار. قيامت کونی هر بير بېريلگن افضلليک و نعمتلردن سؤره‌له‌دی. حساب-کتاب قيلينه‌دی.)

وَ مَنْ دَخَلَهُ کانَ آمِناً: اشاره قيلينگن آيت‌نينگ تؤليق متنی: «فِيهِ ءَايَـٰتُۢ بَيِّنَـٰتٌ مَّقَامُ إِبْرَٰهِيمَ ۖ وَمَن دَخَلَهُۥ كَانَ ءَامِنًا ۗ وَلِلَّهِ عَلَى ٱلنَّاسِ حِجُّ

ٱلۡبَيۡتِ مَنِ ٱسۡتَطَاعَ إِلَيۡهِ سَبِيلاً ۚ وَمَن كَفَرَ فَإِنَّ ٱللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ ٱلۡعَٰلَمِينَ»(آل عمران-۹۷) ترجمه سی: اونده آچیق علامتلر و مقامِ ابراهیم بار. کیم اونگه کیرسه، تینچ بۇله‌دیر. آدملردن یۇلینی تاپگنلریگه الله اوچون بَیتنی حج قیلماق بورچدیر. کیم‌که کفر کېلتیرسه، الله آدملردن بېحاجتدیر. (اوشبو ایکّی آیتده الله تعالی بَیت‌الله نینگ فضلینی، قبله بۇلیشگه اېنگ حقلی جای شو یېر اېکنینی بیان قیلیپتی. نماز وقتیده او تامانگه یوزلنیشدن تشقری، امکان تاپگنلر اونی حج قیلیشی هم فرض بۇلگنینی اعلان اېتیپتی. «بکّه»–مکّهٔ مکرّمه‌نینگ اسملریدن بیریدیر. «بکّه» سۇزی نینگ لغوي معناسی، «تقیللەتیب اورماق» بۇلیب، مکّه‌ده هر قنده‌ی مغرورنینگ هم بۇینی اېگیله‌دی، شونینگ اوچون اونی «بکّه» هم دېب اتله‌دی.

واجد: وجودگه کېلتیرووچی، یره‌تووچی.

وَإِذَا ٱلۡبِحَارُ فُجِّرَتۡ: (انقطار-۳) معنی‌سی: و وقتیکه دېنگیزلز پارتله‌تیلسه.

وَإِذَا ٱلۡجِبَالُ سُيِّرَتۡ: (تکویر-۳) معنی-سی: و وقتیکه تاغلر سیر قیلدیریلسه.

وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِلاً: (مزمل-۸) ترجمه‌سی: و ربّینگ اسمینی ذکر اېت و اونینگ عبادتیگه بوتونله‌ی اجره‌لیب چیق.

وارکعو مع‌الراکعین: اشاره قیلینگن آیت-نینگ مکمل متنی: « وَ أَقِيمُوا الصَّلاَةَ وَ آتُوا الزَّكَاةَ وَ ارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ » (بقره-۴۳) ترجمه: نمازنی تۇکیس اداقیلینگ، زکات بېرینگ و رکوع قیلووچیلربیلن رکوع قیلینگ.

والد: آته، قبله‌گاه.

وَاللهُ اَعْلَمُ بِالصّوابِين: بو عربچه مقال بۇلیب، بیرار موردده شبهه قیلینگنده اَیتیله-دی ومعنی‌سی: حقیقتلرنی و صوابنی الله بیله‌دی.

وَاللهُ اَعْلَمْ: خدا یخشیراق بیله‌دی.

واله: بېریلگن، مفتون، حیرتده قالگن.

والیل اذا یغشی: (لیل ـ۱) ترجمه‌سی: تون‌نینگ قاپلب کېله‌یاتگن پَیتی بیلن قسم.

وایه: حصه، بهره، نصیبه.

وتیره: یۏل، روش، طریق.

وِثاق: اوی، خانه، اۏتاق.

وثیقت: خط، عهدنامه.

وجد: شوق وذوق حالتی، هیجان.

وحوش: وحشی حیوانلر، یاوایی حیوانلر.

وخامت: قۏرقینچ، وهیمه، خوف، قیینچیلیک.

وداع: خیرله‌شیش.

ودایع: بیراوگه امانت قۏییلگن نرسه‌لر.

ودیعت: امانت.

ورد۱: اوراد، دعالر، ترک اېتمه‌ی دایم بجریب توریله‌دیگن وظیفه.

ورد۲: بیر ایشنی قَیته ـ قَیته قیلیش، بیرگپ‌نی همیشه تکرارلش، تکیه‌کلام.

ورد۳: قیزیل‌گل، درختلرنینگ شگوفه‌سی.

وَرَع: خدادن قۏرقیش، خداجویلیک.

وسیع: کېنگ، یاییق.

وش: سۏز بیریکمه‌سیده کېلیب، اۏخشش، کبی، دېک، نما معنی‌لرینی بیلدیره‌دی.

وضیع: پست، توبن؛ عادی کیشی.

وغا: غوغا، اوروش، جنگ.

وقوف: واقفلیک، خبردارلیک، بیلیشلیک.

وَلَا تُسْرِفُواْ: مکمل آیت: «یَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَ كُلُوا وَ اشْرَبُوا وَ لاَ تُسْرِفُوا إِنَّهُ لاَ يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ» (اعراف ـ ۳۱) ترجمه‌سی: ای آدم باله‌لری، هر بیر عبادت چاغیده اۏز زینتینگیزنی آلینگ. یېب-ایچینگ و اسراف قیلمنگ. چونکه او ذات اسراف قیلووچیلرنی سېومس. (اۏتگن آیتِ کریمه‌ده کېلگنیدېک، کییمسیز حالده عبادت-طواف قیلیش یاخود جنده، یماق-یسقاق کییم بیلن بجریش عبادت فضلی و ثوابینی

زیاده اہتمه‌یدی. لیکن طبیعتی بوزوق کیشیلر بوزوق دیندارلیککه اورینه‌دیلر، تقوانی جولدور کییملر ایله حاصل بؤله‌دیگن اہتیب کؤرسه‌تیشگه حرکت قیله‌دیلر. الله تعالی اہسه، یینگیل-باشده حددن آشیب فخر و غرورگه کہتیشنی قاره‌له‌گنیدہک، اونینگ پست و طبیعتسیز حالده استعمال قیلینیشینی هم قاره‌له‌یدی.)

ولد: باله، اؤغیل باله.

ولیعهد: تاج و تخت میراثخوری، پادشاه اؤرینباسری(پادشاه اؤلگنیدن کہیین اؤرنیگه اؤتیروووچی)

وَمَاارسَلنَاکَ اِلَّا رَحمَةً لِلعَالَمِین: (انبیاء-۱۰۷) ترجمه: بیز سینی فقط عالَملرگه رحمت قیلیب یوباردیک.

وَیل: دوزخ، تموغ.

هـ

هادی: تؤغری یؤل کؤرستووچی، یؤل باشلاوچی.

هادِیُنَا کَوْکَبُ اِقْبَالِه: بخت و اقبال یولدوزی یؤللاوچی بؤلدی.

هاله: آی یاکه قویاش‌ینگ قؤرغانله‌نیشی، گردش باغلشی.

هامون: کہنگ و تہپ-تہکیس دله، قیر، صحرا.

هایل: قؤرقینچلی، دهشتلی.

هایله: قؤرقینچلی، دهشتلی.

هَبا: چنگ، تؤزان؛ بیهوده، بیکاره کہتکزیش، یؤق قیلیش.

هرزه: بیهوده، بیمعنی سؤز، بیکار سؤز. ولقلش، الجیره‌ش؛ بیفایده.

هِزَبر/هِژَبر: ارسلان، شیر؛ جسور آدم.

هَلاهل: تأثیری اؤتکیر، اؤلدیروووچی. زهرِ هلاهل= اؤلدیروووچی و اؤتکیر زهر.

هُمال: تہنگ، مانند.

هماورد: کوره‌شده یاکه جنگده بیر-بیری بیلن آلیشووچی، اوروشووچی، جنگ قیلووچی هم‌مصاف.

همبر: برابر، تہنگ، یہتیشگن.

همسنگ: آغیرلیککه برابر، تینگ.

هَمول: هم اول، خودّی اؤشه، همده.

هَموم: غم، قیغو، مشکل ایش

هَمیان: پول سالینه‌دیگن آغزی باغلی بیلگه باغله‌نیله‌دیگن یاکه جیبده سقلنه‌دیگن اوزونچک خلته‌چه.

همیم: ایسّیق، قَیناق، حرارتلی.

هنجار: ترتیب، یؤسین، قاعده، یؤل-یوریق، روش.

هوان: خوارلیک، توبنلیک.

هَیاهَی: شاوقین-سوران.

هَیجا: اوروش، کوره‌ش، جنگ.

هیراوول: قؤشین‌نینگ ایلغارقسمی، کشف اِیتووچی گروه.

هیکل: زور گوده؛ کتّه عمارت؛ اولوغ بتخانه، عبادتخانه؛ شکل، کؤرینیش؛ بؤیینگه آسیله‌دیگن تعویذ، تومار.

هیَل: کیچیکتیرماق، تعویققه قؤیماق، معطل قیلماق، وقتنی اؤتکرماق.

هیم(هیمه): اوتین، توتاشتیریق.

هَیولا: هر بیر نرسه‌نینگ اصل مادّه و ماهیتی.

هیهات: حیران قالگنده، تعجبلنگنده، افسوس بیلدیرگنده یاکه ایکّی آره‌ده‌گی فرق واوزاقلیکنی انگله‌تیله‌دیگن اونداو سؤز؛ دریغ، اِیی واه.

هَیئت(هیأت)۱: شکل، صورت، کؤرینیش.

هیئت(هیأت)۲: آسمان و اونده‌گی جسملرنینگ شکل و حرکتی، همده یِیر کره‌سی تؤغریسیده‌گی علم- استرونومی.

ی

یاپورغاغ: یِیراق، برگ.

یاپوغ: پرده، حجاب، یاپیش واسطه‌سی، یاپینچی.

یات: اؤزگه، بیگانه.

یأجوج: افسانه‌لرگه کؤره خونیک بشره‌لی، بدهیبت، همه نرسه‌نی نابود قیلووچی آدمخوارمخلوق دیر. سدِ اسکندری منه شو مخلوقلر آدمزاد آره‌سیگه داریمسلیگی اوچون اولرنینگ کهلر یؤلیده برپا اهتیلگن بلند و مستحکم دیواردن عبارت.

یارغو: حکم چیقریش، کهلیشتیریش؛ جزالش؛ قرشیلیک کؤرسه‌تیش، اوروشیش، جزالش، مالینی آلیب سقلش؛ حمایه؛ قبول.

یارلیقه‌مک: یارلیقماق، مرحمت قیلماق.

یاروق(یاروغ): یارقین، یاختو، روشن.

یاریمچوق: یریم-یرتی، ارزیمس درجه-ده.

یازماق۱: بیتماق.

یازماق۲: یایماق، ترقَتماق:

یازماق۳: قَده‌ماق.

یازماق٤: حل قیلماق (چیگلنی ، مشکل-نی)

یازوق: گناه، عیب، عیبدارلیک.

یاساق(یساق): منع قیلیش؛ قرار، ترتیب، قانون؛ جزا، جریمه؛ سالیق، مالیه؛ حربي انتظام، جنگاورلر ترتیبی.

یاساوول(یساوول): انتظام سقلاوچی، قؤریقچی.

یاستانماق: یاستیق قیلماق، سوینماق.

یاغدو: نور، روشنلیک، ضیا، یاروغلیک.

یاغلیغ: رومال، رومالچه، یاولیق، دُره.

یالپانگ: اهن و اوزونلیگی تهنگ اندازه‌ده.

یالقیماق: بیزار بؤلماق، بتنگ کهلماق، قولاق بیتماق، زهریکماق، چرچه‌ماق، چاره تاپمه‌ی قالماق، تینکه قوروماق.

یالین(یلینلیق): یارقینلی، النگه‌لی، اؤتلی.

یالین: یارقین، النگه، چؤغ، اوچقون.

یانگلیغ(ینگلیغ): اؤخشش، سینگری، کبی.

یانماق۱: (اؤت) کویماق.

یانماق۲: قَیتماق.

یانماق۳: کهتماق.

یانماق٤: قَیریلماق، اِیگیلماق.

یانه آلماق ۳: تغین (ینه آلماق).

یانه آلماق ۱: کویه آلماق.

یانه آلماق ۲: قَیته آلماق.

یاوغان: یاغسیز آوقت.

یایماق: یاماق، یازماق، سالماق، ترقَتماق.

یبان: بیابان، چؤل و صحرا.

یُبس: قوروقلیک، یامان اخلاق و یامان قیلیقلی کیشی.

یبوست: قوروقلیک.

یتیم: آته‌سی یاکه آته‌ـآنه‌سی اؤلگن کیشی، یِتیم؛ خذمتگار؛ بیزاری، اَوباش؛ کتّه، ییریک، یگانه.

ید: قؤل. یدِبیضا ـ آپپاق قؤل؛ زورکوچ، قدرت. یَدُاللّٰه ـ خدانینگ قؤلی. یدِطولا ـ قؤلی اوزون، قؤلی هرنرسه‌گه یِته‌دیگن.

یراق: اسباب و بویوم،کِره‌کلی نرسه‌لر.

یره‌قان: سریغ درد، سریغ کسللیگی.

یریمچوق: یریم ـ یرتی، ارزیمس درجه‌ده.

یَزک: کیچه قراوولی، قؤریقچی.

یساقي: عسکر، یاش جنگچی.

یسال (یاسال): قطار، صف.

یشم: رنگی یشیلگه مایل تاش.

یغما: تالان ـ تاراج، بوزغونچیلیک.

یکران: یال و دملری یؤق تنه‌سی قیزغیش آت؛ عموماً یخشی تورده‌گی آت.

یل: پهلوان، بهادیر.

یلانگ (یلنگ): یلنغاچ.

یلاو: بیراق؛ قلپاققه اؤره‌له‌دیگن ایپک تسمه؛ یلتیراق، جلالی، یالقینلی.

یلنگ: یلنغاچ، عریان؛ یالغیز، فقط.

یله: آچیق، وحشي، شجاعتلی، قوتلی. شیرِ یله ـ آچیق، زنجیربند بؤلمه‌گن شیر.

یم: دریا، دِنگیز، بحر.

یَمْکُثُ فی الْعَرْض: آیهٔ مبارک‌نینگ تؤلیق متنی:« أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ أَوْدِيَةٌ

بِقَدَرِهَا فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَداً رَابِياً وَ مِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ ابْتِغَاءَ حِلْيَةٍ أَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ مِثْلُهُ كَذٰلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْحَقَّ وَ الْبَاطِلَ فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً وَ أَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْأَرْضِ كَذٰلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ » (رعد-۱۷) ترجمه‌سی: او ذات آسماندن سوو توشیردی. سؤنگره وادیلرده اؤز مقداریچه سیل آقدی. بس، سیل اؤز اوستیگه چیققن کؤپیکنی کؤتریب کپلدی. و زیب-زینت، اسباب-اسکونه یسه‌ش مقصدیده اؤتده تابلنه‌دیگن نرسه‌لرده هم شونگه اؤخشش کؤپیک بؤله‌دیر. الله حق و باطلگه منه شونده‌ی ضرب‌المثل کپلتیرور. اما کؤپیک اؤز-اؤزیدن یؤق بؤلیب کپتدی. آدملرگه منفعت بپردیگن نرسه اپسه، یپر یوزیده قالدی. الله مثاللرنی انه شونده‌ی کپلتیره‌دیر. (الله تعالی آسماندن سوو توشیریب، یامغیر یاغدیرسه، سیل آقه‌دی. شو بیلن بیرگه، سیل اؤزی‌نینگ اوستیده کؤپیکنی هم آقیزیب کپله‌دی. بونده سوو حققه، کؤپیک باطلگه اؤخشه‌تیلماقده. زیب-زینت یسه‌له‌دیگن آلتین و کوموش، اسباب-اسکونه یسه‌له‌دیگن تپمیر و مس کبی معدنلر اوستیده هم زنگ و کپره‌کسیز مادّه‌لر بؤله‌دی. بو مَثلده حققه اصل معدنلر، باطلگه زنگ و کؤپیک قیاس قیلینماقده. کؤپیک، گرچند سوونینگ اوستیگه چیقیب تورگن بؤلسه هم، بری‌بیر او کؤپیکدیر. معدنلرده‌گی زنگ و باشقه مادّه‌لر اولرنی اؤره‌ب تورگن بؤلسه‌لر هم، تابلنیش وقتی کپلگنده، بیرپسده یؤق بؤلیب کپته‌دیلر. باطل هم شونده‌ی: اؤزیدن-اؤزی یؤق بؤلیب کپته‌دی.)

يُمكن: ممکن بؤلگن، امکانلی.

يُمن: یخشیلیک، برکت، بختیارلیک.

يمين: اؤنگ، راست تامان، قؤشین‌نینگ اؤنگ قؤلی.

يوز: بپت، افت؛ قپلان‌نینگ بیر توری، یوزپلنگ.

يُوفُونَ بِالنَّذر: آیهٔ کریمه‌نینگ تؤلیق متن و ترجمه‌سی:«يُوفُونَ بِٱلنَّذۡرِ وَيَخَافُونَ يَوۡمٗا كَانَ شَرُّهُۥ مُسۡتَطِيرٗا (انسان-۷). ترجمه‌سی: اولر اؤز نذرلریگه وفا قیله‌دیلر و قتّیق عذاب کؤریش کونیدن قؤرقه‌دیلر.

یوکونماق/ یوکونماک/ یوکونمک: اپگیلماق، احترام- تعظیم یوزه‌سیدن اپگیلماق، تیز چؤکماق.

یَوْمَ یَفِرُّالْمَرْءُ مِنْ أَخِیهْ: (عبس-۳٤) ترجمه‌سی: او کونده کیشی قاچه‌دیر؛ اؤز اکه- اوکه‌سیدن.

یَوْمُ‌الْحِساب: حساب کونی؛ قیامت‌نینگ بیر نامی.

یَوْمُ‌الْعَذابْ: اشاره قیلینگن آیت‌نینگ تؤلیق متنی:« یُضَـٰعَفْ لَهُ ٱلْعَذَابُ یَوْمَ ٱلْقِیَـٰمَةِ وَیَخْلُدْ فِیهِۦ مُهَانًا(فرقان-٦٩) ترجمه‌سی: قیامت کونی اونینگ عذابی بیر نیچه برابر کؤپه‌یتیریلور و او(عذاب)ده خوار بؤلیب ابدي قالور.

یوم‌النشور: قیامت، آخرت.

یومران: یېرآستی اینلرده یَشب، اؤسیملیکلر ایلدیزلرینی کاولب- کېمیرووچی سیچقاندن کتّه‌راق سوت اېمیزووچی حیوان.

یومروق: قؤل برماقلری‌نینگ یومولگن حالتی،مشت.

یومرولماق: یېمریلماق، اغده‌ریلماق.

یَوْمَئِذٍ مَاخَلَقَ اللّٰهُ فِیهْ: اؤشه الله تعالی یره- تگن کون.

یؤرون: یماق، پرچه.

یؤلداماق: یؤلّه‌ماق، یېتکله‌ماق، قؤلّه‌ماق.

یؤلوقماق: مبتلا بؤلماق، دوچ کېلماق، اوچره‌ماق، یوزمه-یوزبؤلماق.

یېشونماق: یېچینماق، کییملرنی یېچماق، چیقرماق.

یَیاق: پیاده، آت-اولاوسیز.

ییتماق: ایتماق، یؤقالماق.

ییغاچ۱: درخت.

ییغاچ۲: چوب.

ییغاچ۳: مسافه، اوزونلیک اؤلچاوی؛ فرسنگ.

ییقوغ: ییقیق، اؤییلگن، بوزیلگن، ویران، بوزوق.

ییلمان قَیا: اؤتکیر قیرّه.